

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE’DE HELAL TURİZM

Buket AKARSU

Yüksek Lisans Tezi

COĞRAFYA ANA BİLİM DALI

EKİM 2022

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

COĞRAFYA ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE’DE HELAL TURİZM

Tez Yazarı
Buket AKARSU

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Handan ARSLAN

**EKİM 2022
ELAZIĞ**

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “TÜRKİYE’DE HELAL TURİZM” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

28.09.2022

Buket AKARSU

ÖN SÖZ

Bu çalışmada öncelikle son zamanların en çok kullanılan kelimesi olan helal kavramı üzerinde duruldu. Daha sonra ise turizm ile ilişkilendirilerek çalışmaya yön verilmiştir. Henüz yeni bir kavram olduğu için kaynak sayımız istediğimiz kadar olmadı ancak birçok kaynaktan ufak ufak birikim yaparak bu tezi şekillendirdik. Çalışmamdaki en motive edici nokta ise helal turizmin yeni bir kavram olması ve beraberinde turizmi etkileyen dikkat çekici yönleri olması tezimi zevkle hazırlamamda etkili olmuştur.

Helal turizm kavramını duyan ilk kişilerin bu kavramı sadece İslamiyet ile ilgili olduğunu düşünmeleri ancak bu kavramın sadece İslamiyet ile ilgili değil diğer tüm dinlerle ilgili olması çalışmamı daha dikkat çekici bir hale getirmiştir. Bunun yanında helal turizm kavramının ülkemizde yayılışına, gelişimine ve önemine de yer verilmiştir.

Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Handan ARSLAN'a ve bu süreçte destek aldığım diğer tüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Buket AKARSU

ELAZIĞ 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
TABLolar LİSTESİ.....	VI
HARİTALAR LİSTESİ.....	VIII
GRAFİKLER LİSTESİ	IX
EKLER LİSTESİ	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Kavramsal Çerçevesi.....	1
1.2. Çalışmanın Yeri ve Sınırları.....	5
1.3. Çalışmanın Amacı ve Yöntemleri	5
1.4. Konuyla İlgili Daha Önce Yapılmış Çalışmalar.....	6
2. DÜNYA'DA HELAL TURİZM FAALİYETLERİ	9
2.1. Dünya'da Helal Turizm.....	9
2.2. Helal Turizmin Ekonomik Olarak Değerlendirilmesi	12
2.3. Helal Turizm Talepleri ve İşletmelerin Yayılışı.....	13
3. TÜRKİYE'DE HELAL TURİZM.....	18
3.1. Türkiye'de Helal Turizmin Gelişimi	23
3.2. Türkiye'de Helal Turizm Dağılışı Alanları	26
3.3. Türkiye'de Helal Turizmin Mekânsal Yoğunluğu	27
4. TÜRKİYE'DE HELAL TURİZM HAREKETLERİ	30
4.1. Akdeniz Bölgesi'ndeki Helal Turizm.....	33
4.2. Ege Bölgesi'ndeki Helal Turizm	36
4.3. Marmara Bölgesi'ndeki Helal Turizm.....	40
4.4. Karadeniz Bölgesi'ndeki Helal Turizm.....	43
4.5. İç Anadolu Bölgesi'ndeki Helal Turizm	46
4.6. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Helal Turizm.....	48
4.7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Helal Turizm.....	50
5. SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	57
EKLER.....	62
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

TÜRKİYE’DE HELAL TURİZM

Buket AKARSU
Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
COĞRAFYA ANA BİLİM DALI
Ekim 2022, Sayfa: XI+64

Günümüzde ve son yıllarda meydana gelen ekonomik gelişmeler ve değişmelerin yanında popüler olarak karşımıza çıkan “helal turizm” kavramı gelişmeye başlamış hem işletmeciler hem de halk tarafından da ön plana çıkarılmaya çalışılmaktadır. Fakat helal turizm kavramı farklı anlamlar teşkil etmekte olup bu tezde hem buna değinilmiş hem de olması gereken tanımına yaklaşılmaya çalışılmıştır.

Helal turizm kavramına açıklık getirilmeye çalışılmasının yanında ülkemizdeki helal turizm gelişimiyle ilgili araştırma yapılmıştır. Helal turizm yeni gelişen bir alternatif turizmdir ve ülkemiz için de yeni bir konumda olmasına rağmen oldukça dikkat çekmektedir. Ülkemiz birçok turist için popüler olan bir ülke konumundadır.

Özellikle helal turizmin ülkemizdeki yayılış alanına, hangi bölgelerde yoğunluk kazandığına ve bu alanların turistler için ne kadar önem taşıdığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca haritalar ve tablolarla ülkemizdeki helal turizm konusu anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Helal, Helal turizm, Türkiye’de helal turizm

ABSTRACT
TURKEY HALAL TOURİSM

Buket AKARSU
Master Thesis

FIRAT UNIVERSITY
Social Sciences Institute
GEOGRAPHY DEPARTMENT
October 2022, Page: XI+64

In addition to the economic developments and changes that have taken place today and in recent years, the concept of "halal tourism", which is popularly encountered, has started to develop and has been brought to the forefront by both the operators and the public. However, the concept of halal tourism has different meanings, and in this thesis, it has been mentioned and tried to approach the definition that should be.

In addition to trying to clarify the concept of halal tourism, research has been conducted on the development of halal tourism in our country. Although halal tourism, which is a newly developing alternative tourism, is in a new position in our country, we are in the position of a country that attracts attention and is popular with many tourists.

In particular, the spread of halal tourism in our country has been mentioned, and attention has been paid to which regions are concentrated and how important these areas are for tourists. In addition, halal tourism in our country has been tried to be explained with maps and tables.

Keywords: Tourism, Halal, Halal tourism, Halal tourism in Turkey

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Araştırmacıların Helal Turizm İle İlgili Yaptıkları Tanımlar	4
Tablo 2. Helal Turizm Pazarında Ülkelerin Sıralaması	9
Tablo 3. Helal Turizmde Müslüman Gezginlerin En Fazla Gittiği Ülke Sıralaması	10
Tablo 4. Helal Turizm Pazarında Ülke Sıralaması(2015)	10
Tablo 5. Helal Turizm Talepleri	14
Tablo 6. Turizm Geliri Ortalama Harcamanın Yıllara Göre Dağılımı, Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı	18
Tablo 7. Ülkemizde Bölgelerin Helal Turizm Konseptinde Hizmet Veren Tesis Sayısı.....	20
Tablo 8. Helal Turizmde İşletmelerin Yıldız Sayısı	22
Tablo 9. Helal Turizmde İşletmelerin Yıldız Miktarı	22
Tablo 10. Helal Turizmde Yıllara Göre Müslüman Turistler ve Getirecekleri Gelirler	23
Tablo 11. Helal Turizm’de Ülkelere Gelen Müslüman Turist Sayıları.....	24
Tablo 12. Müslüman Olmayan Ülke Destinasyonları Sıralaması	25
Tablo 13. Müslüman Olan Ülke Destinasyonları.....	25
Tablo 14. Helal Turizm’e Yönelik Hizmet Veren Tesisler.....	27
Tablo 15. Türkiye’de Helal Turizmin Dağılışı Ve Yoğunluğu.....	28
Tablo 16. Dinlere Göre İnanç Çekicilikleri.....	30
Tablo 17. Helal Turizmde Yapı Çeşitliliği.....	31
Tablo 18. 2019-2021 Yıllarında Ülkemize Gelen Yabancı Ülkelerden Ziyaretçi Sayıları	32
Tablo 19. Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçiler	35
Tablo 20. Hatay’da Tesise Giriş Sayıları	35
Tablo 21. Milliyetlerine Göre Hatay’da En Çok Tesise Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2019)	35
Tablo 22. Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları	37
Tablo 23. İzmir’e Gelen Ziyaretçi Sayısı Karşılaştırılması (Ocak- Ağustos Dönemi)	38
Tablo 24. Milliyetlerine Göre İzmir’e Gelen Ziyaretçi Sayısı Ocak- Ağustos Dönemi	38
Tablo 25. İzmir’in İşletme, Yatırım ve Belediye Belgeli Konaklama Kapasitesi.....	39
Tablo 26. Aydın’da Tesislere Giriş Sayıları	39
Tablo 27. Milliyetlerine Göre Aydın’a Gelen Ziyaretçi Sayısı (2019)	39
Tablo 28. 2019-2020 Yılları Ocak-Temmuz Dönemi Aydın’daki Konaklama Tesislerine Giriş	40
Tablo 29. İllere Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları.....	41
Tablo 30. İstanbul’a Gelen Yabancı Ziyaretçi Sayısı Karşılaştırılması	42
Tablo 31. Milliyetlerine Göre İstanbul’a Gelen Ziyaretçi Sayısı (2019)	43
Tablo 32. Balıkesir’de Tesislere Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları	43
Tablo 33. Milliyetlerine Göre Balıkesir’de En Çok Tesise Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2019)	43
Tablo 34. Karadeniz Bölgesi’nde Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları.....	45
Tablo 35. Milliyetlerine Göre Ordu, Trabzon, Rize’ye Gelen Ziyaretçi Sayıları	45
Tablo 36. İç Anadolu Bölgesi’nde İllere Göre Ziyaretçi sayıları.....	47
Tablo 37. Milliyetlerine Göre Ankara, Aksaray ve Kayseri’ye Gelen Ziyaretçi Sayıları.....	47
Tablo 38. Doğu Anadolu Bölgesi’ne Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları	49
Tablo 39. Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki Bazı İllere Gelen Ziyaretçilerin Milliyetlerine Göre Dağılışı.....	50

Tablo 40. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İllere Göre Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı	52
Tablo 41. Şırnak Ziyaretçi Sayıları	52
Tablo 42. Milliyetlerine Göre Şırnak'taki Tesislere Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2019)	52
Tablo 43. Mardin'deki Tesislere Giriş Sayıları.....	52
Tablo 44. Milliyetlerine Göre Mardin'deki Tesislere Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2019)	53

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. İşletme Sayılarının İl Bazlı Dağılımı.....	28
Harita 2. Akdeniz Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı	34
Harita 3. Akdeniz Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar.....	34
Harita 4. Ege Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı	37
Harita 5. Ege Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar	38
Harita 6. Marmara Bölgesi'nin Helal Turist Çeken Yapılarının Dağılışı.....	41
Harita 7. Marmara Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar	42
Harita 8. Karadeniz Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı	44
Harita 9. Karadeniz Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar.....	45
Harita 10. İç Anadolu Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı.....	46
Harita 11. İç Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar	47
Harita 12. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı	48
Harita 13. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar	49
Harita 14. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı	51
Harita 15. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar.....	51

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Bölgelerin Helal Turizmde Hizmet Veren Tesis Sayılarının Oranları (2022)	21
Grafik 2. İşletmelerin Yıldız Sayısı.....	22
Grafik 3. Helal Turizmde İşletmelerin Yıldız Miktarı.....	23
Grafik 4. Ülkelere Gelen Müslüman Turist Oranları (%).....	24
Grafik 5. Helal Turizmde Müslüman Olmayan Ülkelerin Destinasyon Puanları.....	25
Grafik 6. Helal Turizmde Müslüman Ülkelerin Destinasyon Puanları	26
Grafik 7. Türkiye’de Helal Turizmin Dağılışındaki Yoğunluk (%)	29
Grafik 8. Helal Turizmde Dinlerin Çekicilik Oranları	30
Grafik 9. Helal Turizmde Yapı Çeşitlerinin Oranları.....	31

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Akdeniz Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları	62
Ek 2. Ege Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları	62
Ek 3. Marmara Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları.....	63
Ek 4. Karadeniz Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları	63
Ek 5. İç Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları.....	64
Ek 6. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları..	64
Ek 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları.....	64

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
COMCEC	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
GİMDE	: Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalandırma Derneği
HEDEM	: Helal Denetim ve Sertifikalandırma
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
TSE	: Türk Standartları Enstitüsü
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

1. GİRİŞ

Dünyada her geçen gün ekonomik ve teknolojik gelişmeler olumlu yönde hızla ilerlemekte ve yeni yerler görme isteği doğurarak seyahat eden turist sayısını artırmıştır. Son zamanlarda Müslümanların cephesinde ekonomik ve teknolojik gelişmeler daha çok yaşanmıştır. Bu gelişim topluma daha çok yansıdığı için Müslüman turistlerin sayısı da artmıştır. Seyahat eden Müslümanların dinleri gereği uyması gereken bazı kurallar olduğu için “helal” kavramı buradan doğmuştur. Bu kavramdan dolayı turist kitlesi ve turist özelliklerinde değişimler olmuştur.

İslami nüfusun yaşam kalitesi arttıkça “helal turizm” kavramı gelişmiş ve turizmin bir çeşidi değil de alternatif bir turizmi doğurmuştur. Seyahatlerin yanı sıra İslami sorumlulukları yerine getirenlerin de helal kavramının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkisi vardır. Bu hareketliliğin artması Dünya’da ve Türkiye’de helal turizmi doğurmuştur.

Helal turizm yeni, aktivitesi yüksek olan bir alternatif turizmdir. Ayrıca bazı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu konu üzerine araştırmalar yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

Helal turizm kavramı bazı kesimlerce inanç turizmi olarak algılanmaktadır. Fakat bu iki kavram birbirine ne kadar benzese de birbirinden oldukça farklıdır. Çünkü helal turizm kavramı sadece Müslümanlar için değil diğer dinler için de geçerlidir. Diğer dinlerde de yapılması sakıncalı olmayan unsurlar vardır ve helal kavramı içerisinde yer alır.

Bu çalışmada “helal turizm” kavramı incelenmiş, hangi kesimlerce ne anlama geldiği araştırılmış, önceki araştırmalarda “helal turizm” düşüncesi üzerine yapılan tanımlamalar gözden geçirilmiş ve “helal turizm” kavramı tanımlanmıştır. Dünya’da ve Türkiye’de “helal turizm” gelişimine de kısaca değinilmiştir. Sonuç bölümünde özetlenmiştir.

1.1. Çalışmanın Konusu ve Kavramsal Çerçevesi

Bu çalışmada son zamanlarda popüler olan bir kavramın açığa çıkması üzerine “helal turizm ve Türkiye’de helal turizm” kavramları üzerinde durulmuştur. Özellikle “helal” kavramı için açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Helal kavramından sonra bu kavramın hangi ülkelerde dikkat çektiği ve yayılış alanlarının hangi yöne doğru olduğu üzerinde çalışılmıştır.

Turizm, insanların yaşadıkları yerlerden kısa süreliğine yeni yerler görme isteğiyle başka yerlere gitmesidir. Geçmişten günümüze turizm önemli bir endüstridir. Giderek gelişmektedir ve kendini yenileyen bir endüstridir. Özellikle günümüzde ekonomik durumu iyileşen Müslümanların da turizme dâhil olması turizmde yeni kavramlar ortaya çıkarmıştır. Bunlardan en önemlisi “helal turizm” kavramıdır. Helal turizm kavramı zamanla sürdürülebilir turizm modeli içerisinde yer edinmiştir (Çavuş Ş. Tanrıverdi A.2000:149-159).

Turizmde yeni bir yaklaşım olan “helal turizm” giderek yayılmaya başlamış ve turizmde önemli bir yaklaşım haline gelmiştir. Helal turizm insanların dinleri gereği izin verilen durumlara göre yapılan turistik faaliyetlerin tümüdür (Pamukçu, H. Ve Sarıışık, M. 2016:758,99-109).

Buradaki asıl önemli olan nokta yapılan turizm çeşitlerinin dinin izin verdiği kurallara uyumlu olmasıdır. Helal tatil turizmi, helal spor turizmi, helal kültür turizmi örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte helal turizm ve inanç turizmi kavramlarının aynı kavramlar olmadığı, helal turizm bir anlayış veya uygulama iken inanç turizminin ise bir turizm çeşidi olduğu yine Arpacı ve Batman tarafından dile getirilmiştir. Helal turizm sadece Müslümanlara özgü bir

anlayış iken, inanç turizminde ise Müslümanlık dâhil tüm farklı dini inançlara özgü bir seyahat amacı anlaşılmaktadır(Arpacı,2015; Batman,2015: 73-186). Helal turizm, Müslümanların seyahatinin artmasıyla ihtiyaçtan doğan bir kavramdır. Toplumsal isteklerin artması ve özellikle Müslümanların ekonomilerinin de gelişmesiyle yeni yerler görmek istemeleri, helal turizmin hızla gelişip bir sektör haline gelmesinde oldukça etkili olmuştur. Ayrıca Müslümanların demografik olarak genç olması turizmin daha da hareketli olmasını sağlamıştır.

Genelde inanç turizm ve helal turizm birbirine karıştırılan terimlerdir. Bu terimlere yönelik elde edilen araştırmalarda kişilerin inançları gereği görevlerini yerine getirmek veya inançları yönünde kendilerini manevi yönde iyi hissetmek için dini mekânları gezmek; genellikle “inanç turizmi” diye adlandırılmaktadır. İnanç turizmi, dinin emir ve yasaklarına uyarak ziyaret gerçekleştirirken ibadetleri de yapmaktır. Sadece Hac ve umre ibadetleri için yapılan bir turizm değil din için önemli olan kutsal yerlerin ziyaret edilmesiyle toplantılara katılarak oluşan bir turizm çeşitidir(Tekin, 2014:755, Karaman, Demirkol ve Gahin, 2008: 210). Sistematığı olan bir turizm çeşitidir. İnanç turizmi tüm dinleri kapsamaktadır(Yüzbaşıoğlu, N. Çaylak, P.Ç. 2019). Hristiyanların Efes Antik Kenti’nde bulunan Meryem Ana’yı ziyaret etmeleri, Budistlerin Ganj Nehri’ne giderek orada arındıklarına inandıkları için Ganj Nehri’ne gitmeleri, İslamiyet’te Müslümanların yapmak zorunda olduğu Hac ibadetini yerine getirmek üzere Müslümanların Mekke ve Medine’ye gitmesi inanç turizmi içerisinde yer almaktadır. Helal turizm sadece Müslümanların yaşam şekilleriyle ilgilidir, inanç veya ibadet odaklı değildir. Müslümanların dini inançları çerçevesinde müsaade edildiği ölçüde turizmin bütün çeşitlerinin yapılmasıdır. (Batman, 2017:30). Helal turizmi, turistlerin seyahatleri sırasında dinine uygun davranmak için turizm sektöründen istekleri olan bir konsepttir. Belirli bir düzeni olmayan ilk olarak sadece geceleme ile başlayan helal turizm daha sonra turistlerin istekleri ile şekillenmeye başlamıştır(International Halal Tourism Congres/07-09 April 2017/ Alanya/Turkey). Helal turizm; deniz, sağlık ve kongre gibi turizm çeşitlerinde etkinlikler yaparken dinin izin verdiği kurallar çerçevesinde yapılan bir turizm konseptidir. Ayrıca din ve turizm bağının farklı biçimi de yer almaktadır. Kısaca öncelikle gidilen gezilen yer, daha sonra ise gezginin turistik hareketlerini dini kurallara, kısıtlamalara göre şekil alması dikkat çekmektedir(Tekin ve Yılmaz, 2016:2046-2058). Bu inanç talimatlarındaki önem tarafından helal turizm talepleri farklılaşan gezgin istekleriyle sınırlanan işletmeciler ve pazarlamacılar global açıdan önemsenmeye başlanmıştır(Boğan, Batman ve Sarıışık, 2016:1429). Günümüzde ortaya çıkan ekonomik değerlerle önemi artan bir pazarı olan helal turizm faaliyetleri işletmecilerin ve araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır(Boğan ve ark., 2016:1429).

Helal Turizmin Ortaya Çıkmasında;

- ❖ İslam dininin evren genelinde hızla yayılması,
- ❖ Müslümanların ekonomik gücünün artması,
- ❖ Batı Dünya’sında Müslümanların turizm sektöründe geniş çaplı hızla büyümesi,
- ❖ Batı Asya ülkeleri veya Körfez Bölgelerindeki gezgin sayısının artması,
- ❖ 11 Eylül 2001’deki ABD’de meydana gelen terör saldırısının küresel etkisinin olması ve
- ❖ İslami oteller Müslüman olmayan turistlerin de dikkatini çekmesi (Henderson 2010:246-254) gibi faktörler etkili olmuştur.

Helal turizm bir turizm türü olmayıp turizmin tüm türlerinin de helal anlayışla uygulanmasıdır. Helal turizm; turizm sektöründe İslam kurallarına yönelik, Müslümanlar tarafından bir sıkıntı olmayan ve izin verilen etkinliklerdir. (Battour ve İsmail, 2015:1-5).

İnsanları yolculuğa iten güdünün unsurları arasında; Hac, umre, akraba ziyareti olarak yapılan sıla-ı rahim ve ticaret güdüsü unsurları arasında yer almaktadır. Bu amaç doğrultusunda Hac ve umre hariç diğer turistik faaliyetler helal kavramını doğurmuştur. Helal terimi, yiyecek ve içecek hizmetleriyle birlikte izin verilen kozmetik ürünler, tıp ürünleri, banka, finans veya turizm faaliyetlerini de ele almaktadır (Abve Johan, 2012:94-99). Helal turizm, seyahatten sonra kalma-konaklamadan ortaya çıkan isteklerin karşılamasına yönelik yiyecek-içecekten tutun oturma planına kadar unsurların hepsi İslam inancının kurallarına uygun olarak ele alınıp hizmetlerin sunulmasıdır(Arpacı ve Batman, 2015:75-186).

Helal turizm tarzı ulusal düşüncede yer yer “muhafazakar turizm”, “mütedeyyin turizm” veya “İslami turizm” başlıklarıyla bir araya gelmektedir. Uluslararası alandaysa birbirine benzeyen konuların genellikle “Islamic Tourism” ya da “Shariah Compliant Hotel” başlığında değerlendirildiği öngörülmektedir (Ofıaz, 2015:54). Helal turizm, İslami değerlere bağlı turizm türü olarak bilinmektedir (Hassan, 2007). Fakat sadece İslami kurallar değil diğer dinlerdeki helal kavramına göre şekillenen turistik faaliyetler de bulunmaktadır. Bu faaliyetler “Helal Turizm” kavramı içerisinde ele alınmalıdır.

Helal turizm konaklama olarak düşünülmemelidir. Helal turizm ilk olarak gıda ile ortaya çıkmış daha sonra finans, kozmetikle helal market ve kalma gereksinime yönelik hizmet sunan işletmeler gelişmiştir. Günümüzdeyse helal turlar veya ulaşımında kaynakçalar eklendiği görülmektedir (Zulkifli vd., 2011:298-301; Tekin, 2013). Müslümanların yaşantılarını, İslam’ın kitabı; Kur’an-ı Kerim’in kural veya kısıtlamaları, Peygamberimiz(SAV)’in davranışları, eylemleri, hareketleri, sözleri veya söylemleri biçimlendirmektedir. İslami turizme katkı sağlayan gezginler, ne gayeyle katılırlarsa katılınsınlar İslam’ın kural veya kısıtlamalarına yönelik davranmaları gerekmektedir (Tekin, 2014:750-766). Helal turizm kavramıyla ilgili birçok araştırmacı tanımlamalar yapmıştır (Tablo1). Bu tanımlamalardan yola çıkarak helal turizm kavramı açıklanmaya çalışılmıştır.

İnsanların inançları, tüketici davranışlarına etkili olan birinci unsur kültürel olarak varsayılmıştır (Özdemir ve Yaylı, 2014:183-198). Kutsal alanlar, manevi duygularının liderlerinin mezarları ve ömürlerinin geçtiği yerler, dini unsurlar, dini tören veya faaliyetler dini turizme katılan kişiler için önemli teşvik faktörlerinde yer alan unsurlardandır (Henderson, 2002). İslami turizm terimi, “turizm faaliyetlerinin İslam’ın kural veya kısıtlamalarına uygun yapılması” olarak tanımlanmaktadır (Tekin, 2014: 750-766). Böyle bir turizmde, kişiler tatildeki ihtiyaçlarını dini kurallar ışığında gidermektedir (Namin, 2012:18-23).

Tablo 1. Araştırmacıların Helal Turizm İle İlgili Yaptıkları Tanımlar

YAZAR	TANIMLAR
Hassan (2004)	Turizmde güncel bir etkin kapsam anlamındadır. Yaygın bir şekilde ahlak kriterlerini içine alan değerler anlamını taşımaktadır. Haya ve ahlakın kriterleri veya İslami önemler üzerine inşa edilen bir turizm çeşididir. Bu turizm çeşidi, yerel halkın İslami hayat şekline, ibadet yerleri veya gelenek-görenekler gibi unsurların ötesinde turizmde önemli bir hususu meydana getiren şey ise saygıdır.
Shakiry (2006)	Helal turizm terimi dinle sadece sınırlı değildir. İslami değerler ışığında bütün turizm türlerini içine alır. (Mekke-Medine ziyareti)
Hassan (2007)	Helal turizm, İslami unsurlara bağlı bir turizm türüdür.
Henderson (2010)	Turizm sektöründe giderek gelişmektedir. Müslümanlara yönelik tasarlanmış veya yönetilen bütün ürünler gelişim gösterme ve pazarlama çabaları arasında yer alır.
Doğan (2011)	İslami kriterleri gerçekleştiren misafirperverlik kuruluşlarında dinlenme ve eğlenme amacıyla sahil alanlarında Müslümanlar tarafından turizm etkinliklerini içine alır.
Mahama (2013)(Akt. Luxchaigul vd. (2016)	Hac görevini yerine getirilmeye çalışıldığı bir yolculuk ve seyahat etmek amacıyla yapılan bir gezi türüdür.
Karim (2014)	İslam Hukukuna uygun misafirperverlik hizmetleridir.
Nursanty (2014)	Turizm endüstrisinde dini emirlere uyan Müslüman aileler için tatil imkânı sağlayan yeni bir üründür.
Tekin (2014)	Turizm fiilinin İslam'ın kural ve kısıtlamaları penceresinde gerçekleştirilmesidir.
TSE (2016)	Müslümanlar tarafından İslami değerler penceresinden gezmek, eğlenmek, rahatlamak, beslenmek, tanımak, görmek amacıyla seyahat sırasında ibadetlerini de yerine getirmekle birlikte ülke içinde veya dışında turist çekmek amacıyla yapılan etkinliklerin tümüdür.
Doğan (2010)	Helal turizm, turistik kıyı bölgelerinde yer alan konaklama işletmelerinde İslami ilkelere uygun dinlenme ve eğlenme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği turizm türünü kapsamaktadır.
Battour and Ismail (2005)	Helal turizm, turizm endüstrisinde İslami esaslara göre Müslümanlar tarafından yapılmasında sorun olmayan ya da izin verilen faaliyet ya da nesnedir.
Mohsin ve diğ., 2015	Helal turizm, Müslüman gezginlerin İslami taleplerini (yiyecek-içecek ve ibadet olanakları gibi) İslami kurallara uygun gidermelerini sağlayacak, ürün ve hizmetlerin yerine getirilmesini kapsamaktadır.
Din (1989)	Helal turizm, İslami motivasyona sahip turistlerin İslami ilkelere uygun gerçekleştirmiş olduğu turizm faaliyetidir.
Carboni ve diğ., 2014	Helal turizm, faaliyetlerin dinlere uygun şekilde yapılabilmesi demektir. Helal turizm, yolculukları boyunca dini görevlerini uygulama hususunda istekli olan Müslüman gezginleri kapsamaktadır.
GIFR(2013)	Helal turizm, İslami kurallara uygun turistik hizmetlerin verilmesi ve konaklama faaliyetlerinden oluşmaktadır.

Kaynak: International Halal Tourism Congres/07-09 April 2017/ Alanya/Turkey

Bu çalışmada ülkemizdeki helal turizmin yayılışı, kapsadığı bölgeler önemli görülen alanlar veya önemli olabilecek gelişmelere yönelik fikirler sunulmaktadır.

Turizm sürekli değişken olduğu için bireylerin farklılaşan taleplerine ve ihtiyaçlarına bağlı olarak farklılaşmakta ve değişmektedir (Albayrak, 2013: 144). Helal yöntemlerle elde edilen maddiyatın yine helal yöntemden kullanılmasını isteyen İslam dini; inananların, yolculuk ve kalma arzularını yerine getirirken İslam dininin esaslarını çiğnememelerini emretmiştir (Terzi ve Altunışık, 2016: 86-103; Boğan, Batman ve Sarıışık, 2016:1429). Bundan ötürü Müslüman gezginlerin turizm etkinliklerini yaparken İslam dini kuralları açısından hizmet üretilmesi, helal turizm ifadesinin olgunlaşmasına imkân sağlamıştır (Akyol ve Kılınç, 2014:171-186; Arpacı ve Batman, 2015:186; Pamukçu ve Arpacı, 2015). Buna göre İslam'ın oluşturduğu esaslara göre yer bulan helal turizm; İslam'ın kurallarına elverişli oluşturulan ürün ve hizmetler yolculuk, kalma, yiyecek-içecek, ulaşım ve eğlence gibi etkinliklerin tamamı olarak anlatılmaktadır. (Pamukçu ve Arpacı, 2015; Sarıışık ve Pamukçu, 2016; Razzaq vd., 2016; Battour ve İsmail, 2016:153). İslami esaslara uyumlu olarak oluşturulan turizm etkinlikleri, Müslümanların dinlenmelerini yaparken de İslami esasların çiğnenmemesine yardımcı olmaktadır (Battour ve İsmail, 2016: 153). Mamafih Müslüman turistler için sadece kriterlerinin bir bölümü değil aynı zamanda helal gıda, alkolsüz içecek, havuz ve spa etkinliklerinin bay ve bayanlar için farklı olması, lokantalarda aile kısımları olması, odaların ve lavaboların kibleye dönük olmaması gibi tüm etkinlik veya imkanların İslami esaslara göre olması gerekmektedir (Tekin, 2014:750-766; Battour ve İsmail, 2016:153).

1.2. Çalışmanın Yeri ve Sınırları

Çalışma Türkiye'yi kapsayan bir alan içerisinde yer almaktadır. Özellikle ülkemizin hem kültürel hem de doğal unsurlarını coğrafi konumuyla birlikte turist için dikkat çeken ve turistlerin helal bir biçimde turizm faaliyetlerine katılabilecekleri yerler üzerine değinilmiştir.

Ülkemiz helal turizm pazarında özellikle de kıyı kesimi ağırlık kazanmakta fakat bunun yanında diğer bölgeler çalışma sınırları içerisinde yer almaktadır. Fakat iç kesimler, kıyı bölgeler kadar turist çekememektedir. Ayrıca zaman geçtikçe deniz turizmi dışında eski yapıları veya doğal güzellikleri merak eden turistler iç kesimlere yoğunlaşsa da kıyı bölgelerin turist sayısına yaklaşamamaktadır.

Lokasyon olarak baktığımızda helal turizm için hizmet sunan otelleri de bu kapsamda sınırlara dâhil etmekte yarar vardır. Ülkemiz konumu itibarıyla dört mevsimin belirgin yaşanmasıyla ve özellikle de kıyı bölgeleri deniz turizmi açısından yılın on iki ayı boyunca değerlendirilebilir olması, helal turizmin sınırlarının kıyı kuşağı daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3. Çalışmanın Amacı ve Yöntemleri

Bu çalışmada “helal” kavramıyla ilgili yapılan tanımlamalara değinilmiş yapılan tanımlamalardaki eksik veya doğru bilinen yanlışlar tespit edilmeye çalışılmış ve “helal turizm” kavramı için tanımlamalar yapılmaya çalışılıp doğru bir şekilde tanımlamak için mücadele edilmiştir. Ayrıca akademisyenlerin ve araştırmacıların yaptığı tanımlara değinilip alıntılar yapılarak doğru bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Buradan yola çıkılarak Türkiye'deki helal turizm konusu üzerine çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de helal turizmde hizmet veren tesisler

araştırılmış ve ülkemize gelen yabancı turistler üzerinden helal turiste önemli olan ülkeler belirlenmeye çalışılmıştır

“Helal Turizm” kavramı inanç turizm başlığı altında inceleyenler ile alt bir tür olarak ele alanların incelemeleri karşılaştırılmış ve hangisinin gerçeğe yakın olduğu kararlaştırılmaya çalışılmıştır. Ülkemizdeki “helal turizm” kavramının ne anlama geldiği hangi konular üzerinde helal turizm yapılmaya çalışıldığına değinilmektedir.

Çalışmada araştırma yöntemleri arasında en çok kullanılan nitel ve nicel yöntemlerden nitel yönteme ağırlık verilerek araştırma, doküman analizi yapılmıştır.

Araştırmada erişilen yerli-yabancı tez ve makalelerin birlikte taranması sonucunda bilgiler bir araya getirilerek oluşturulmuştur.

Ele alınan ve incelenen çalışmalar;

- Tez
- Makale
- Kitap
- İnternet kaynakları ve
- Turizm web sitelerinden oluşmaktadır.

İncelemeler sonucunda en fazla “helal turizm” kavramı ile “helal” kavramı üzerinde yapılan tanımlamalardan benzer olanlar ele alınmıştır.

Bu çalışma “helal” kavramı üzerinde yapılan tanımlamalar, hazırlanan tezler geçmişten günümüze doğru sıralama sağlanmış ve ona göre hazırlanmıştır. Türkiye’deki “helal turizm” helal kavramından yola çıkılarak araştırılmış ve verilen kaynaklardan alınan bilgilerle yazılmıştır.

1.4. Konuyla İlgili Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

“Türkiye’de Helal Turizm ” isimli bu araştırmada konuyla ilgili önemli çalışmalar vardır. Bu çalışmalar aşağıda sıralanmıştır.

Abdul vd.’nin (2009) çalışmasında Malezya’da helal gıda satın alma sürecinde tüketicinin karar verme davranışları incelenmiştir. Çalışmada 213 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların dinleri ve helal logo içerikleri ile ilgili algılamaları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer yandan Müslüman tüketicilerin satın almayı istedikleri helal gıdalar hakkında güven konusunu öne sürdükleri yazarlar tarafından dile getirilmiştir.

Akdemir ve Selçuk’un (2017) çalışmasında otel işletmeleri anlamında helal gıda sertifikasıyla ilgili düşünceler araştırılmıştır. Araştırma sonucunda otellerdeki yöneticilerin kullandıkları gıda malzemelerinin yerel ve bilindik markalardan temin edilmesinden dolayı helal sertifikasına gerek duymadıkları bulunmuştur.

Arpacı ve Batman (2015), Helâl otel kavramı, asıl fonksiyonu geceleme gereksinimi ile birlikte yeme-içme, eğlence gereksinimlerini karşılamak olan otellerin, İslami kurallar ve inançlar çerçevesinde tasarlanması ile uygun birimleri bünyesinde toplayan işletmelerdir. Helâl otelde önemli olan, hizmetlerin yerine getirilirken caiz olmaması yani İslam dininin gerekliliklerine uygun olmasına yönelik çalışmalar yapmışlardır.

Baydar ve Doğan (2014) çalışmalarında, din motivasyonlu turizmi İslami turizm olarak ele almaktadır. İslami turizmin değişen ve gelişen şartlar sonucunda İslami kesimin modernleşme çabaları olarak açıklanabilecek bir talep şeklinde ortaya çıktığından bahsederek gelirlerinde artış yaşanması ile dünya nimetlerinden daha fazla yararlanma arzusunda olan İslami kesimi

“mütedeyyin sınıf” olarak ele almışlardır. Bu mütedeyyin kesimin tatil talep ve beklentilerinin İslam’a göre şekillendiği ifade edilerek helal turizmden beklentilerin her geçen gün arttığını söylemektedir.

Batman (2015), Helal kavramı Allah tarafından müsaade edilen şeyleri kapsamakta, haram kavramı ise Allah tarafından kesin olarak yasaklanmış olan tüm durumları kapsadığı hakkında araştırma yapmıştır.

Battour ve Ismail (2016)’e göre helal turizm, İslami kurallara göre Müslümanların turizm faaliyetlerini kullanmalarına ya da ilgilenmelerine izin verilen herhangi bir turizm objesi ya da eylemi hakkında bilgi, vermiştir.

Boğan vd. (2016); İslami turizm kavramındaki “İslami motivasyon” ifadesinin seyahate yöneltici olduğu için İslami turizm ve helal turizm kavramlarının birbirlerinin yerlerine kullanılmasının doğru olmadığını söylemektedir. Bunun yanında, helal turizmin bir turizm türü olmayarak turizmin bütün türlerinin inanç turizmi ile aynı anlama gelmediğini belirtmektedirler. Bu anlayış doğrultusunda; İslami turizm, tesettür otel, İslami otel kavramları yerine helal turizm kavramının kullanılmasının daha yerinde olacağı görüşündedirler.

Büyükalvarcı ve Dinç (2019) helal turizmde Malezya ve Türkiye karşılaştırmasında bulunmuştur. Bu çalışmada Malezya’nın dünya geneli önde olmasına ve ülkemizin Malezya’dan sonra geldiği hakkında bilgi vermiştir.

Boyras ve diğerleri (2017) tarafından hazırlanan Müslüman tüketicilerin tutum ve algılarının incelen diğer çalışmada demografik özellikler ile helal ürün satın alma ilişkisi incelenmiş, yapılan anket analiz yöntemi ile değerlendirilmiş ve sadece bireylerde cinsiyet farklılığı ile tüketim alışkanlığının değiştiği sonucuna varılmıştır.

Carboni vd. (2014) Helal turizmi, seyahat ederken kişisel dini alışkanlıklarına uymak isteyen Müslümanların inancını içeren İslam kurallarına uygun bir turizm olarak tanımlamıştır.

Collins ve Tisdell’e (2002) göre din terimi, gezginlerin tatil yeri seçiminde dikkat ettiği en önemli unsurdur. Kökenini İslam’dan alan helal terimiye, Müslüman gezginlerin yolculuk etme veya konaklama isteklerinde önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Dinarstandard, 2012).

Duman (2012) Dindar Müslüman gezginler kendilerine sunulan hizmet veya faaliyetlerin İslami kuralların uygunluğuna dikkat etmekte ve bu yönde yolculuk ve konaklama kararı almaktadırlar.

El-Gohary (2016), Helâl kelimesi, aslen Arapça dilinden gelerek izin verilebilir, kabul edilebilir anlamlarındadır. Bu kelime herkesin beklediği gibi sadece gıda ya da gıda ürünleri ile ilgili değil, bir Müslümanın (erkek ya da kadın) hayatının tüm yönlerini kapsayan bir kavramdır. Bundan dolayı helâl kavramı, yiyecek-içecek ile başlayan, bankacılık ile finans, turizm, iş, kozmetik, seyahat ve ulaştırma hizmetlerine kadar İslami şeriatla uyumlu ürünleri kapsamı hakkında bilgi vermiştir.

Halbase (2015), helal turizmi, “Müslümanların dikkatini çekmek ve Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak tasarlanmış tur paketleri ve destinasyonlar sunmak” olarak tanımlamaktadır. İslam’a uygun konaklama hizmeti veren turizm ürünlerini ifade eder.

Henderson (2010), Helal oteller, Müslüman gezginlere helal hizmet vermektedir. Bu oteller sadece helal yemek servisi ile sınırlı değildir, aynı zamanda servis işletmeciliği ve otelin yönetimi de İslami prensiplerle örgütlenmelidir.

Jafari ve Scot (2014) helal turizm kavramının yeni tanınmaya başlayan bir kavram olduğunu belirtmiştir. Konu ile ilgili akademik manada da ilginin arttığını son dönemlerde yapılan yayınlardan da anlaşılmaktadır.

Kaya ve Batman (2017) çalışmada sürdürülebilir turizm uygulamalarına İslami açıdan yaklaşılmış ve helal turizm sürdürülebilirlik konusunda incelenmiştir. İslami ürün sadece helal gıda tüketimi olarak algılandığına bu algının sadece helal gıda boyutunda değerlendirilmemesi, tüm süreci kapsamaması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Kozak, Akoğlan Kozak, & Kozak (2017), Helal turizm; Müslümanların inançlarının gerekliliklerine uygun şekilde seyahat etmesi, konaklaması, tatil yapması, rehberlik hizmeti alması ve diğer turizm faaliyetlerine de katılması şeklinde tanımlamaktadırlar.

Küçüköner'in (2011) helal gıda sertifikasyonunda gıda katkı maddelerinin durumu belirlemek amacıyla yaptığı araştırmada; belirli gıda katkı maddelerine dikkat çekmiştir

Pektaş (2019) Bu çalışmada, Türkiye’de helal turizmin yeni bir ürünü olan helal kruvaziyer kavramı mevcut veriler ışığında betimsel olarak incelenmiş, yeni bir turizm çeşidi olarak karşımıza çıkan helal kruvaziyerin Türkiye’de önemi konusu incelenmiştir.

Saraç ve Batman (2019)’a göre helal turizm hedonik turizmin çevreye verdiği zararın karşısında durup daha temiz doğal yapılara zarar vermeyen bir turizm görüşündedirler. Hedonik turizm aslında sanayinin doğal yapılara zarar vermesiyle ortaya çıkan terimin turizme yansımış halidir.

Sürücü ve diğerleri (2017) Tarafından hazırlanan çalışmada İslami hassasiyete sahip bireyler incelenmiş, bireylerin helal turizmden beklentilerinin ne olduğuna değinilmiş ve İslami otellerde boş zaman etkinliklerinin yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında İslami açıdan haram olmayan oyunlar ve boş zaman etkinlikleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda ise İslami sınırlar çerçevesinde ürün çeşitliliğinin arttırılması önerilmiştir.

Torlak (2012) İslam ülkeleri arasında helal ürün pazarlama potansiyeli, problemleri ve çözüm önerilerini sunmak amacıyla yaptığı kavramsal çalışmada; helal ürün pazarlama çalışmalarının yetersizliği ve yanıltıcı reklam uygulamaları, helal gıda sertifikalarında yaşanan güven sorunu ve gerekleriyle birlikte helal gıdada markalaşmanın sağlanması gerekliliği dile getirilmiştir

Yazıcıoğlu ve Özata (2019) helal turizmin yanında helal gıdaya olan ihtiyacın ortaya çıkmasıyla bu konuda belge veren denetim yapan kurum veya kuruluşlar hakkında bilgi vermişlerdir.

Zamani-Farahani ve Henderson (2010) helal konseptli turizmin büyümeye katkıda bulunabileceğini, ancak gayrimüslim turistlerin ülkeye gelmesine de engel olabileceğini belirterek bu durumun ülke turizminin gelişiminin önüne geçebileceği görüşünü aktarmışlardır.

Daha önceki yapılmış çalışmalara göre helal turizmin yeni bir kavram olduğunu üzerinde yeni fikirler üretildiğini ve önemli bir noktası ise helal turizmin daha çok İslami turizm olarak nitelendirilmesi helal turizmi ilk etapta sınırlandırmıştır. Çünkü helal turizm İslam dininden doğsa da diğer dinlerin izin verdiği sürece yapılan turistik faaliyetler de helal turizmdir. Burada bu ayrıma yer vererek farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Helal turizm yeni gelişen bir konsept olduğu için sürekli yeni görüşler gelişmekte olup faaliyetler de çeşitlenmektedir. Aslında önemli olan kısım helal turizm kavramına açıklık getirmektir. Bunun yanında helal turizmdeki faaliyetlere de dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

2. DÜNYA'DA HELAL TURİZM FAALİYETLERİ

2.1. Dünya'da Helal Turizm

Helal kavramı geliştikçe birçok alana yayıldığı gibi turizme etkisi görülmektedir. Son yılların en popüler kavramı olan helal turizm Dünya genelinde oldukça dikkat çekmektedir. Bu durum üzerinde özellikle maddi durumu iyileşen eğitim seviyesi Müslümanların başka yerleri görme isteğinin artmasında etkili olmaktadır (Mohsin, A., Ramli, N. Ve Alkhulayfi, B. A., 2016:19, 137-143).

Dünyada 1,6 milyar Müslüman insan varlığı tahmin edilirse helal turizm pazarının yüksek potansiyelli olduğu açıktır (Tekin, 2014; Oflaz, 2015; Arpacı, Uğurlu ve Batman, 2015; Seyidov, 2015). Ancak helal turizmin senelik büyüme oranı 4.8 iken, dünya turizm pazarının senelik büyüme oranının 3.8 olduğu gözlemlenmektedir (Arpacı vd., 2015:186). Bu yönde turizmin ülkelerin finansal yönde büyümesine veya gelişmesine etkide bulunduğu payı göz önüne alınırsa, ülkelerin turizm pazarına alternatif bir turizm türü olarak helal turizme yönlerini çevirmeleri ülkelere daha çok yararı olacağı düşünülmektedir. (İçöz, 2005; Emekli, 2005; Değer, 2006; Çelik Uğuz, 2011; Kara, Çömlekçi ve Kaya, 2012; Düzgüneş ve Demirel, 2013; Topay ve Parlador, 2015). Son senelerde yaygın olan farklı turizm çeşitleri ülkelerin farklı turizm çeşitlerine geçmesini kolaylaştırmıştır (İslamoğlu, İmamoğlu ve Çavuşoğlu, 2014:275).

Tablo 2. Helal Turizm Pazarında Ülkelerin Sıralaması

1.	MALEZYA
2.	TÜRKİYE
3.	B.A.E.
4.	SİNGAPUR
5.	RUSYA

Kaynak: Demirkol ve Oktay, 2004; Tekin, 20143

Malezya son zamanlarda uygulamaya aldığı turizm politikaları ve yatırımlarıyla helal turizm pazarında en fazla orana sahip ülke konumunda yer almıştır (Demirkol ve Oktay, 2004; Tekin, 2014:750-766). Malezya'dan hemen sonra ise Türkiye, B.A.E, Singapur ve Rusya ilk sıradaki ülkelerdendir. Turizme olan ilgi giderek önemsenmekte ve İslam'la birlikte gelen konukseverlik, turizmi olumlu olarak etkilediğinden arz veya istek giderek artmaktadır. Müslüman gezginlerin alım gücünün artışına paralel olarak helal turizm tarzlı turistik tesis sayısında da artış görülmektedir. Gelişen bu pazarın varlığını fark eden yöneticiler Orta Doğu'daki Müslüman gezginlere odaklanmaktadır. Bu durumun ana nedenlerinin başında Orta Doğu pazarının %10-20 oranlarında büyüme görülmesi gelmektedir.

Tablo 3. Helal Turizmde Müslüman Gezginlerin En Fazla Gittiği Ülke Sıralaması

1.	MALEZYA
2.	TÜRKİYE
3.	B.A.E
4.	SİNGAPUR
5.	RUSYA
6.	ÇİN
7.	FRANSA
8.	TAYLAND
9.	İTALYA
10.	SURİYE

Kaynak: Demirkol ve Oktay, 2004; Tekin, 2014

Gelişen bu turizm pazarından yararlanmak isteyen Müslüman veya Gayrimüslim turizm ülkeleri, helal turizme yönelik işletmeler açmaya başlamışlardır. Bu yönde helal turizm tarzlı işletmeler dünyada yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Henderson, 2010:246-254). İslami önemsenmeler çevresinde hizmet sunmak amacıyla düşünülmüş olan tesisler son zamanlarda artış göstermiş ve faaliyetler artmıştır. Bu durumun en önemli nedeninin başında tüketicilerin maddi durumlarının ve hayat standartlarının gelişmesi gelmektedir. Hayatlarını İslam ahlak ve esaslarıyla sürdüren insanlar dinlenmelerini de bu yönde gerçekleştirmek istemektedirler. Bu nedenden ötürü helal belgeli mahsullerin olduğu, bay ve bayanlar için yüzme ve spa bölümlerinde ayrı kısımlara sahip olan ve İslami esaslara uygun olarak yerine getirilmesi adına bütün olanakları sağlayan helal konseptli tesislere rağbet artmaktadır (Ofiaz, 2015: 54). Bu yönde turizm ülkeleri bu isteği karşılamak için ürünlerini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Öncelikle talepler sıralanmış daha sonra ise hizmet verebilmek için en uygun şartlar oluşturulmaktadır. Dinarstandard (Global Muslim Lifestyle Travel Market) 2012 istatistiklerine göre Müslüman gezginlerin en fazla seyahat ettiği ilk 10 ülke Malezya, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Singapur, Rusya, Çin, Fransa, Tayland, Suriye ve İtalya'dır. Malezya'nın ilk sırada yer almasında helal tarzın ilk ortaya çıkışı, kriterlerinin yerinde düzeltilmesi ve uygulanması etkili olmuştur. Fakat MasterCard ve CrescentRating (2015) incelenmesine göre Müslüman turistlerin en fazla seyahat ettiği ülkeler arasında Malezya yerinde kalırken Türkiye 3. sıraya gerilemiş ve yerini B.A.E almıştır. Bu olgunun nedenleri arasında Türkiye'de helal tarzlı tesislere yeteri kadar önem verilmediği ve tesis sayısı fazlaştırılsa bile helal tarz özelliklerini tüm anlamıyla yansıtmadığı söylenebilir. Bunun yanında son zamanlarda helal turizmin öneminin fark edilmiş olması diğer ülkelerden geri kalınmasına engel olmamıştır. Bu durumu aşağıdaki tabloda daha iyi görebiliriz.

Tablo 4. Helal Turizm Pazarında Ülke Sıralaması(2015)

1.	MALEZYA
2.	B.A.E.
3.	TÜRKİYE
4.	SİNGAPUR
5.	RUSYA

Kaynak: MasterCard&Crestcent Rating

Uluslararası araştırma şirketi Crescent Rating'in yaptığı araştırmaya göre, geçen yıl Müslümanlar seyahatlerinde (hac ve umre hariç) 160 milyar dolar harcamıştır. Araştırmada Müslümanların yüzde 51'i helal turizm olanaklarını kullanmak istediklerini belirtmektedir. Dünya turizm endüstrisinin yıllık hacmi 1 trilyon 100 milyar dolardır. Müslüman turist potansiyeli turizm endüstrisinin yüzde 15'ini kapsamaktadır. Bu oranın yüzde 51'lik kısmının helal turizm alıcısı olduğunu varsayarak helal turizm pazarının 2014'de turizm endüstrisinin yaklaşık yüzde 7,5'luk payını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu da yaklaşık olarak 82 milyar dolarlık bir pazar.

82 milyar dolarlık pazarda yer almak isteyen Müslüman olmayan ülkeler turist çekmek amacıyla çok farklı yollarla mücadeleye girmiştir. Bu ülkeler arasında Yeni Zelanda, Avustralya, Singapur, Vietnam, Güney Kore, İngiltere, Tayland, Fransa, Japonya, İsviçre ve İspanya Müslüman turistlerin dikkatini çekebilmek için tanıtım, reklam, pazarlama gibi birden fazla politika geliştirmişlerdir. Bu politikalardan bazıları;

- ◆ 2015 yılında Güney Kore, Türkiye ve Dünya'daki bütün kültürel kişilerini bir araya getirip seminer düzenlemiştir. İsviçre ilk helal turizm kongresini Granada'da düzenlemiştir. Ayrıca İsviçre'ye 2. kez gelen turiste ekstra indirim yapılmıştır.
- ◆ Avustralya, Müslüman turistler için "Neden bu yıl Ramazan'ı Gold Coast'ta denemiyorsunuz?" diye bir slogan geliştirip ziyaretçi sayısını arttırmaya çalışmıştır.
- ◆ Hindistan'da yapılan geziler namaz saatlerine göre ayarlanmıştır.
- ◆ Tayland ise bay-bayan masaj merkezlerinde ayrıma gitmiştir (Çetin 2017:37).

Helal turizm pazarının gelecekte de büyümeye devam edeceği, turist sayısının 2020 yılında 156 milyon kişiye ulaşacağı ve harcama miktarının ise 220 milyar USD olacağı tahmin edilmektedir. 2026 yılında ise pazarın büyüklüğünün 300 milyar USD düzeyinde bir büyüklüğe erişeceği öngörülmektedir.

Dünyada helal turizmin yanında helal turizm içerikli çalışmalar da devam etmektedir. Helal turizmin yaygınlaşmasıyla sanayi tipi ürünlerin üretilmesine dikkat edilmiştir. Özellikle Müslümanlar için uygun ürünler üretilmeye başlanılmıştır. Bu çalışmaların yanında helal sertifika ve belgeler verilmeye başlanmış, kurum kuruluşlar oluşturulmuştur. 57 İslam ülkesinden bilgilendirme faaliyetlerine 16 milyar olmak üzere her sene harcama yapılıyor (Gelir 2017:40).

Belgelendirme çalışmalarına ülkemiz hariç İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika ve İsrail devletleri de dahildir. İlk standart çalışmayı Türkler yapmıştır. 1502 senesinde Kanunname-i İhtisab-ı Bursa adında 2. Beyazıt zamanındaki ferman ilk standart çalışmadır. Endonezya Malezya merkezli World Helal Council – World Halal Form olarak kurulmuş Türkiye'de ise Bursa merkezli 2010'da World Halal Union'u kurmuştur (Gelir 2017:40).

World Halal Union'a (Dünya Halal Birliği) göre mahsul veya hizmetler; hilesiz, zararsız ve İslam dinine elverişli olmalıdır. Bunun yanında her İslam ülkesinin kendine ait helal çalışmaları varken İslam İşbirliği Teşkilatı bünyesinde standart çalışmalar yapılacaktır. İslam ülkeleri Standart ve Metroloji Enstitüsü (SMIIC) adıyla bir kurumun kurulmasına karar verilmiştir. SMIIC bünyesinde 57 ülkeden 35'i bu kuruluşun çatısı altına girmiştir. Yayınladığı kurallar birçok ülkede rahatlıkla kabul edilmiştir. Dünya Halal Birliği; tarım, gıda, kozmetik, yenilenebilir enerji, finans hizmeti, ulaşım, lojistik ve turizm olmak üzere alanını genişleterek helal turizme ayrıca bir önem vermiştir (Gelir 2017:40).

Amerika'daki Dinner Standart Enstitüsü 2020 senesinde Müslüman gezgin pazarı %4 büyüyerek 192 milyar dolarlık hacme sahip olacağı tahminlerinde bulunulmuştur. Helal turizm, trend olarak üst sıralarda yer almaktadır (Gelir 2017:40).

Helal turizmde önde olan ülkelerden ilk 10 hedef ülkenin helal anlayışlarının aşağıdaki gibi olduğu dikkat çekmektedir (Kunt 2017:310-312):

- ◆ İlk 10 hedef içerisinde yer alan Malezya birinci sıradadır. Helalle ilgili ekonomik, teknolojik, bilimsel, toplumsal ve politik birçok gelişmeler görülmüştür. Başka ülkelere teknolojisini kullanarak sertifikalı helal restoranlara, İngilizce ve Arapça dil seçenekleriyle hizmet vermektedir.
- ◆ BAE ilk 10 hedef ülke arasında 3. sıradadır. En önemli turizm merkezi Dubai'dir. Fonlar oluşturulmuş, helal turizmin gelişmesi için politikalar geliştirilmiş ve bu politikalara halkı da destek vermiştir.
- ◆ Singapur 4. sıradadır. Teknolojik olarak mobil uygulamaya geçiş yapmıştır. Ayrıca ASEAN'a üye olup üye olan ülkelere de vize kolaylığı sağlamıştır. Vize kolaylığı diğer ülkelerde oldukça dikkat çekmiştir.
- ◆ Rusya 5. sıradadır. Helal Turizm'in gelişmesi olumlu olarak karşımıza çıkmamaktadır. Buradaki en büyük etken yaşanan dindir.
- ◆ Çin 6. sırada yer alır. Rusya gibi Çin'de de çok fazla bir gelişme görülmemektedir. Ana sebebe bakacak olursak Çin'in çok karışık bir kültüre sahip olduğu karşımıza çıkmaktadır. Fakat helal pazarlara yönelik daha fazla nüfus elde etmek amacıyla stratejiler geliştirilmiştir (Tek kemer- tek yol stratejisi).
- ◆ Fransa 7. sıradadır. Helal anlayış doğrultusunda pek bir gelişmeye rastlanılmamıştır.
- ◆ Tayland 8.sıradadır. Olumlu yönde gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. İlk helal laboratuvarı kurulmuştur. Helal Standart Enstitüsü bulunur. Ayrıca ASEAN ülkeleriyle iş birliği içerisinde.
- ◆ İtalya 9. sırada olup fazla bir gelişmeye rastlanılmamıştır. Ama geliştirilmeye çalışılmaktadır.
- ◆ Suriye ise sonuncu ülkemizdir. Önemli bir konumdayken çıkan iç savaşlar nedeniyle gerilemiştir.

Bu ülkelere baktığımızda helal turizm için;

- ✓ Farkındalık yaratmak
- ✓ Turist beklentilerinin araştırılması
- ✓ Helal alt yapı çalışmaları
- ✓ Helal pazarlama faaliyetleri gibi çalışmalar sürekli bir hale getirip döngüye çevrilmelidir. Çünkü helal turizm sürekli değişen ve kendini yenileyen bir alternatif turizm çeşididir.

2.2. Helal Turizmin Ekonomik Olarak Değerlendirilmesi

Helal turizm kavramı alternatif turizm içerisinde yer almaya başladığı zamandan itibaren giderek büyüyen bir pazar haline gelmiştir. Helal turizmle birlikte kurallara uyumlu gıda, finans, ulaşım ve tatil gibi kavramların ortaya çıkması ekonomik olarak turizm isteklerini arttırmış ve gelir getirmeye başlamıştır (Kement Ü. ,Arslan Ö.2019: 50-57).

Helal turizmde turistlerin isteklerini yerine getirebilmek için özellikle finansa ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç karşılanmaya çalışılmakta olup iyi gelir elde edilmektedir. Helal turizm de eklenince bu gelirler giderek artmıştır. En önemli katkı ise hem doğal hem kültürel özelliklerin var olması çokça turist çekmesi turizmde gelirin yüksek olmasını doğrudan etkilemiştir.

Dünya Turizm Örgütü (WTO) verilerine göre turizm iş kolu son on yılda üç kat büyümüştür. İleriki yirmi yılda Dünya'nın en büyük sektörü içerisinde yer alacaktır. 2023 yılında 63 milyon gezgin, 86 milyar dolar dış turizm geliri ve gezgin başına yaklaşık 1350 dolar harcama yapacağı öngörülmektedir (Sarışık ve Pamukçu,2016:1429). Uluslararası Müslüman gezgin varışları 2019'da 160 milyona ulaştı. Uluslararası seyahatlerin açılmasıyla birlikte Müslüman gezgin varışlarının 2023'te 140 milyona ulaşacak ve 2024'te 160 milyona geri dönecek. 2026'ya kadar pandemi öncesi 230 milyon varış projeksiyonuna şimdi ulaşılacak, 2028'de tahmini harcama 225 Milyar ABD Dolarına ulaşabilir (GLOBAL MUSLIM TRAVEL INDEX 2022).

Helal turizm pazarında ise genç veya dinamik nüfus aktif olduğundan bu turizmin getirisi çok yüksektir. Hac ve Umre ziyaretleri hariç 126,1 milyar dolarlık turist harcamaları meydana gelmiştir. WTO'ya göre 2012-2020 yılları arasında helal turist harcamalarında önceki yıllara göre %4.79 oranında artacağı öngörülmüştür ki bu değer öngörülen oranda artmıştır.

Ülkemizde 2002 yılında sadece 5 adet olan helal konseptte hizmet veren otellerin sayısı giderek artmış ve bu sayı 152'ye çıkmıştır ki bu sayı 2020 yılına ait veriler değildir. Bu oteller dışında termal otel, motel, apart otel, pansiyon özel tesisler yer almaya başlamıştır. Hızlı bir şekilde gelişimin meydana gelmesi helal turizmdeki gelirin giderek artması ve ne kadar ekonomide etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkemize gelen 2016 yılında 212 milyon kişinin, 156 milyon dolar; 2020 yılında ise 156 milyon kişinin, 220 milyon dolar kazandıracağı tahmin edilmektedir. Eğer pandemi hayatımıza girmeseydi 2020 tahminlerinin daha üstünde bir gelir kazanacaktı.

Thomson Resters ve Dinar Standart raporuna göre (2016) gelirin 2015 yılında 151 milyar dolar 2021'de 243 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir. Bu tahminler doğrultusunda helal turizm gelirlerinde önde gelen ülkeler; Suudi Arabistan 19.2 milyar dolar, B.A.E 15.1 milyar dolar, Katar 11.7 milyar dolar, Endonezya 9.1 milyar dolar ve İran 7.2 milyar dolar ile sıralanmaktadır.

Helal turizmin hem ülkemizde hem de dünyada giderek gelişmesi turistlerin büyük çoğunluğunun helal turizmi tercih etmesiyle son zamanlarda ekonomik açıdan da en fazla gelir getiren alternatif turizm çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır(Baytok A., Pelit E., Soybalı H.H.; 2017: 1-14).

2.3. Helal Turizm Talepleri ve İşletmelerin Yayılışı

Helal turizmle ilgilenen ülkelerin helal turizmin ne olduğunu tanımladıktan sonra dünyadaki ülkelerin anlayışlarının da helal turizm çevresinde gelişmeye başlamasıyla ülkeler helal turizmin taleplerini oluşturmaya başlamıştır. Bu talepler doğrultusunda turizmle ilgilenen tüm işletmeler değişimlere gitmiş ya da yeni işletmeler kurulmaya başlanmıştır (Ayaz, N., Eren, M., Kaçar, F. 2017:64-77).

Helal turizmle farkındalık yaratmak isteyen ülkeler turist beklentilerini araştırmak, alt yapılarla ilgili çalışmak ve helal pazarlama faaliyetleriyle bir döngü kurmaya çalışmış bunun

yanında helal turizm yaygınlaştıkça taleplerle ilgili araştırma yapmaya gerek duyulmaktadır. Buna bağlı olarak birkaç boyut oluşturulmuştur (Özdemir H. 2015:76-79). Bunlar;

Tablo 5. Helal Turizm Talepleri

İNANÇ TEMELLİ İHTİYAÇ BOYUTU	TALEP TÜRÜ	ARZ TÜRÜ
Namaz, İbadet, Ezan	Tatil motivasyonu	Destinasyondaki faaliyetler,
Gıdanın Helal Olması	Sağlık motivasyonu	Ulaşım imkânları,
Tuvalet sistemlerinin Müslüman dostu olması	İş motivasyonu	Konaklama imkânları,
Etkinliklerin alkolsüz olması	İnanç motivasyonu	İnsan kaynakları hizmetleri,
Ramazan paketi		Destinasyon üzerindeki algı,
Eğlendirici ve dinlendirici faaliyetlerin helallliği		Acente hizmetleri,
		Destinasyondaki çekici faaliyetler (COMCEC, 2016)

Kaynak: International Halal Tourism Congres/07-09 April 2017/ Alanya/Turkey, (COMEEC 2016)

Yukarıdaki tabloda talepler incelendiğinde helal otel kavramı ortaya çıkmıştır. Helal turizm kavramında olduğu gibi birden fazla tanımlama yapılmıştır. Helal otel İslami kurallara göre yapılan tesislerdir. Bu tesislerdeki asıl amaç konaklama ihtiyacını gidermektir. Turistlerin istekleri doğrultusunda yeme-içme ve eğlence faaliyetleri eklenmiştir (Durmaz, 2006, 255). Helal otel kavramı farklı ülkelerde ve çalışmalarda farklı isimler ile anılmaktadır. Endonezya'daki Sofyan Hotel kendisini Şeriata uygun otel, Türkiye'deki Adenya Rezort otel helal otel, Mısır'daki Porto otel Dry otel, ve yine Mısır'daki Shaza Hotel Müslüman dostu otel olarak kendini isimlendirmektedir (COMCEC, 2016). Helal otel tesisleri bilinen otellerle aynıdır. En temel fark otelin İslami prensiplere uygun hale gelecek şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Helal tesislerde helal yeme-içme ve diğer ihtiyaçları karşılayacak İslam Dinine aykırı olmayan faaliyet ve hizmetlerin bulunması gerekmektedir. Otelde alkol servisi, disko, bar ve İslami kurallara aykırı eğlence şekillerinin olmaması gerekmektedir. Müslümanların namaz ibadetini yerine getirebilmeleri için Kibleyi gösteren işaretler bulunmalıdır. Misafirlerin sorularına cevap verebilecek erkek - kadın çalışan bulundurulmalıdır (Hacıoğlu N. , Oflaz, M., Buzlukçu, C. Ve Kılıç, A. 2015:489-59). Kısaca Müslüman turistlerin konaklamaları süresince rahat edecek ortam, tema, mimari ve diğer düzenlemelerin yapılması helal tesislerde gerekliliktir. Ancak hala helal tesisleri ilgilendiren finans, insan kaynaklarıyla ilgili konularda fikir ayrılıkları bulunmaktadır (Razalli, Abdullah ve Hassan, 2012:92). Bu fikir ayrılıklarının ortadan kalkıp dünyada geçerli helal otel kuralları ve düzenlemeleri olana kadar her ülke kendi tarzında helal otel konsepti oluşturmuştur. Örnek;

- ❖ Londra'da bulunan Dorchester Hotel Müslüman turistler için Ramazan ayında yemek saatlerini ayarlamaktadır.
- ❖ Endonezya'daki Sofyan Hotels namaz saatlerinde odalarda ezan okutmaktadır ve bu otelde cemaatle namaz kılınabilir.
- ❖ Türkiye'de bazı tatil alanları bayanlara özel sahil, plaj ve spa olanaklarıyla alkollü içeceklerin olmadığı helal gıdanın yer aldığı tesisler bulunmaktadır.
- ❖ Moskova'daki Aerostar Hotel bazı odalarını Müslüman turistler için düzenleyerek bu odalarda Kuran, seccade, kibleyi gösteren işaretler yer alırken ve bunun yanında helal sertifikalı mutfakıyla helal yiyecek hizmeti yer alır.

- ❖ Tayland Bangkok'ta kurulan Al Meroz Hotel Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunan Gulf Helal tarafından Müslüman dostu otel olarak sertifikalanmış olup otelde helal yiyecek içecek ve ibadethanelerin bulunduğu hizmetler yer almaktadır.
- ❖ İspanya Granada'da bulunan Condor Hotel, Müslüman turistler helal restoranlar, camiler, kiblenin yönü ve namaz saatleri hakkında bilgilendirmektedir.
- ❖ Amerika, Florida'da Reality Investments, adlı bir şirket Orlando Disney World yakınında olan kiralık yerlerin yarısını Müslümanların rahat edebileceği şekilde döşeyerek onlara kiraya vermektedir. Örneğin havuz etrafını yüksek perdelerle kapatarak müşterilerinin mahremiyetini sağlayarak onları rahat ettirmektedirler (COMCEC, 2016).

Helal turizmin gelişmesiyle süreçle birlikte helal sertifika kavramı ortaya çıkmıştır. Özellikle helal sertifikalar GİMDES'in (Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalama Araştırmaları Derneği) tanımına göre; geçerli ve yansız bir kurumun gündemde olan üretimi denetlemesi helal standartlara uyumluluk içerisinde verilen bilgilerdir. Alınan bu belgeler ülkelerin kontrol birimlerine destek sağlar (Akbaba, A., Çavuşoğlu, F. 2017:48-58).

Helal sertifikalama ABD, Avrupa ve Asya'da yaşayan Müslümanlar için de oldukça önemli bir faktör olmuştur. Son zamanlarda helal tüketim pazarı farklı dinlerde de olsa giderek artış yaşanmıştır. Örneğin; Amerika'da yaşamını sürdüren Budist ve Hinduların %90'ı, Müslümanların %75'i, Yahudilerin %16'sı dini kurallara uygun yiyecek-içecek bulmaktadır.

Helal turizm, belge ihtiyacıyla birlikte ilk olarak 1960'lı yıllarda ABD'de uygulanmaya başlandı. Ülkemizde de 90'lı yıllarda Emin Garanti Markaları şirketi kurulmuştur. Belgelendirmeyi ilk yapan ülke ise Malezya'dır. TSE ise 2011'den beri helal gıda denetimi yapmaya başlamıştır. GİMDES ve HEDEM de helal sertifika vermektedir. Öncelikle helal turizm olabilmesi için dini kurallara uygun işletmeler olmalı bu işletmeler belgelendirme yöntemiyle ve bazı kurumlarla denetlenerek devamı sağlanmaktadır. Bu kurumlar denetledikleri alanlar için bazı kurallara uyum sağlamaları gerektiğini ve uyum sağlandığı takdirde belge vereceğini duyurmuştur (Baran, Batman, Yıldız, 2016:1-140).

Helal turizm yaygınlaştıkça bazı kurallar ortaya çıkmıştır. Bu kurallar;

- ◆ Alkollü içeceklerin bulunmaması
- ◆ Gece kulübünün olmaması
- ◆ Helal ürünlerin olması
- ◆ Domuz eti gibi ürünlerin tüketilmemesi
- ◆ Erkeklerin bulunduğu ortamda erkeklerin hizmet etmesi, kadınların bulunduğu ortamda kadınların hizmet etmesi
- ◆ İşletmeler ve çevresinde dini mimarinin olması
- ◆ Personel kıyafetlerinin dine uygun olması
- ◆ Etkinliklerin olacağı her yerin bay-bayan diye ayrılması veya aile alanlarının özel olarak yapılması
- ◆ Yatakların ve tuvaletlerin dine uygun olarak yerleştirilmesi
- ◆ Tablolar – objelerin dine uygun olması
- ◆ Helal gıdaların yer alması

gibi bazı kurallar geliştirilmiştir. Bu kurallara işletmelerin ve turistlerin bazı kesimi çok dikkat ederken bazı kesimler de esnek davranabilmektedir (El-Gohory;2016 Rosenberg ve

Choufony:2009, Henderson 2010,Shaida Suhaimi,Khairil ve Yaakob 2011,Battaour,Ismail,Battar 2010, Sad,Ali,Abdel-Ati 2014, Bogan Batman Sarıışık 2016).

Helal turizm konseptinde hizmet sunan merkezlerin, İslami kurallara uyumlu ürün ve hizmetleri çeşit çeşit açıklanmaktadır (Tekin, 2014:750-766). Turizm merkezleri yaygın olarak şu etkinliklerde bulunmaktadırlar (Kozak, 2014:31; Aktaş, 2015):

- ◆ Kalma-dinlenme (Otel, tatil köyü, motel, kamping, hotel, oberj, pansiyon vb.)
- ◆ Yolculuk (Tur operatörleri ve tur şirketleri)
- ◆ Yeme-içme (lokanta, pastane, cafe, bar, bistro, pub vb.)
- ◆ Ulaşım (Karayolu, havayolu, demiryolu, denizyolu işletmeleri)
- ◆ Eğlence (parklar, casinolar, gece kulüpleri vb.)
- ◆ Başka çeşitler (Turizm sektöründen doğrudan beslenen işletmeler; turizm mağazaları, hediyelik eşya mağazaları vb. gibi).

Helal turizm tarzında hizmetler sunan yolculuk merkezlerinde; en çok inanç turizmi gezilecek yerlere ve İslam geçmişinde veya kültürel önemi arz eden gezilecek yerlere yönelik birden fazla içeriği olan turlar planlanmaktadır. Seyahat kısmından konaklama kısmına kadar, tur paketinin içeriğini oluşturan her faktörde dini kurallara önem veren uyumlu hizmet sunan kuruluşlar tercih dilmeye dikkat edilmektedir. Bu tarzda hizmet sunan yolculuk işletmelerinin son senelerde dini mekanlar yerine başka mekanlara yönelik turlar da planlanmaya başladıkları görülür. Bu tür bir gelişmenin olmasında iki temel sebep bulunmaktadır. Bunlardan ilki; dini kurallara önem veren fazla turist profilinde meydana gelen sosyo-demografik ve ekonomik değişimlerle birlikte tatil düşüncesinin farklılaşmasıdır. İkinci nedense; İslami turizm konseptinde hizmet sunan konaklama tesisi sayısında ortaya çıkan artışlardır. Seyahat işletmelerinin helal turizm penceresinde hizmet sunması ile ilgili farklı standardizasyon çalışmaları ve belgelendirme programları bulunmaktadır. Örneğin ülkemizde kurulan Dünya Helal Birliği (World Halal Union) adlı kuruluş, istek halinde ilgili seyahat şirketlerini denetleyerek İslami kurallara uygun yapıda olanlarına sertifika veya belge sunmaktadır (Tekin, 2014:750-766). Özellikle farklı ülkelerde sertifikasız, belgesiz helal turizme olanak sağlanmamaktadır. Yani sertifika yoksa helal turizm de yoktur.

Besin üretimi hususunda ulaşılmış olan “helal gıda kriterleri” dini şartlara göre besin üretiminin belli bir konuma gelmesine daha çok katkı sağlamıştır. Bu konuda yakın bir şekilde turizm endüstrisinde de bazı kalite kriterleri ve belgelendirme çalışmaları hazırlanmaktadır. Ayrıca “Birinci İslami Turizm Standartları Konferansı” gibi evrensel düzenlemeler, bu standardizasyon ve sertifikasyon çalışmalarında önemli çıktılar hazırlanmaktadır (Tekin, 2014:750-766). Bu seminerde; dini çalışmalara yönelik turizm ve otelcilik kriterlerinin kararlaştırılmasına yönelik oturumlar düzenlenmiştir. İslami turizm ve otel işletmeciliğine yönelik standartlar hususunda tecrübe ve bilgi yayılımına başlanılmıştır (PLATFORM, 2016). Türk Standartları Enstitüsü (TSE), İslam İşbirliği Teşkilatı’na bağlı İslam Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Enstitüsü (SMIIC) ve Discover Evenst işbirliği ile 15-17 Aralık 2016 tarihlerinde İstanbul’da Dünya Helal Zirvesi (World Halal Summit) yapılmıştır. Organizasyona Ekonomi Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, BDDK, DEİK, TYDTA, KOSGEB, TOBB ve sivil toplum kuruluşları da desteklerini esirgememiştir. Ayrıca, Lütfi Kırdar Kongre ve Sergi Sarayı’nda Zirve ile aynı zamanda Helâl Expo Fuarı da gerçekleştirilmiştir. 3 gün devam eden bu zirvede “Helâl Gıda Endüstrisi”, “İslami Finans”, “Helâl Turizm”, “İslami Yaşam”,

“Helâl Kozmetik ve Ecza” temaları konuşulacağı 5 konferans gerçekleştirilerek, helâl konusunun bütün kapsamlarıyla değerlendirileceği söylenilmiştir (TSE, 2016). World Halal Summit İslam dünyasının 100 senedir kaybettiği helâl tüketim sorumluluğunu ele alan önemli bir boşluğu doldurmayı gaye edinmektedir. Dünya helâl endüstrisine yol gösteren bir etkinlik olacak şekilde yeni sorunlarını World Halal Summit İstanbul, evrensel helâl sektör temsilcilerinin yeni sıkıntılarını değerlendirebileceği, çözümler bularak mühim boyutlarıyla ilgili kararlar alınacağı bir platform olarak konumlandırılmaktadır (WORLD HALAL SUMMIT, 2017).

Eğlence merkezlerinin dini kurallara önem veren gezgin profiline uyumlu olması, bünyesine göre büyük değişkenlikler talep etmektedir. Örneğin gazinoların, gece kulüplerinin bünyelerine ve sundukları temel ürün-hizmetler açısından İslami kurallara önem veren gezgin profiline seçebileceği hal alması mümkün değildir. Lunapark türü gibi eğlence parkları, Disneyland gibi temalı parklar, aquapark formatındaki su parkları gibi işletmelerin yapabilecekleri bazı değişiklikler ile dini kurallara önem veren turisti de çekebilecek formata dönüşebilmeleri olanaklıdır (CRESCENTRATING, 2013).

3. TÜRKİYE’DE HELAL TURİZM

Günümüzde ülkemiz için turizm oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Özellikle geçmiş yıllara göre önemi fazladır. Cumhuriyet kurulmadan önce Osmanlı dönemine kadar turizm faaliyetleri yok denecek kadar karşımıza çıkmaktadır ki ticaret için yolculuk yapanları da turizm faaliyeti olarak değerlendirebilirsek öne çıkmaktadır. Bunun yanında özellikle Osmanlıda küçük çaplı seyahatler meydana gelmiştir. Bu seyahatleri ise diplomatlar, misyonerler, tarihçiler yapmıştır. Avrupa’da 19. yy ortalarında modern turizm hareketleri yaşansa da ülkemizde çok sonraları karşımıza çıkmaktadır. Avrupa’da turizm için ilk hareketlilik Paris Sergisi, Osmanlı da ise Sergi –i Umumi-i Osmani sergisidir (Özgüç, 2011:489-520). Batının etkisi ülkemizde etkili olsa da çok hızlı yayılamamıştır. Ülkemizde ilk açılan otel Edirne’deki “Aurberge de l’Etalie”dir. Daha sonra ise Pera’da oteller açılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise ulaşım yollarının gelişmesiyle turizm oldukça yayılmaya başlamıştır. Bunun yanında Atatürk’ün kurmuş olduğu “Seyah’ın Cemiyeti” kurumu turizmde politikalar geliştirmiştir. Bunun yanında 1925-1940 yılları arasında NATTA, PASRAPİD, TUTTA, Le Globe gibi çeşitli acenteler Türkiye turizmine katkıda bulunmuşlardır (Özgüç, N. 2011:489-520).

Ülkemizdeki turizmin gelişimine yakın zamandan günümüze baktığımızda çok hafif dalgalanmaların yanında ülkemiz için giderek büyüyen bir gelir olmuştur. Bunu GSYİH içindeki paylarda görmekteyiz. 2019 -2020’li yıllara gelince burada pandeminin etkisini görmekteyiz.

Tablo 6. Turizm Geliri Ortalama Harcamanın Yıllara Göre Dağılımı, Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı

YILLAR	TURİZM GELİRİ(1000 DOLAR)	ORTALAMA HARCAMA(DOLAR)	GSYİH PAYI
2010	24930997	755	3,2
2011	28115692	778	3,4
2012	29007003	795	3,3
2013	32308991	824	3,4
2014	34305903	828	3,7
2015	31464777	756	3,7
2016	22107440	705	3,7
2017	26283656	681	3,1
2018	29512926	647	3,8
2019	34520335	666	4,6
2020	8145561	-	-

Kaynak: TÜRSAB

Bu acenteler turizm için elinden geleni yapmışlardır. Acenteler ve cemiyetten sonra ülkemizde turizm faaliyetleri gelişmeye başlamıştır fakat otellerin az olması ve gelişmesinde gecikmelerin olması turizm faaliyetlerinde diğer ülkelere göre geride kalmamıza neden olmuştur. 1980’li yıllara kadar daha sonra hızlı bir şekilde turizmimiz gelişmiş, Avrupa ülkeleri kadar önemli bir konuma gelmiştir (Özgüç,N. 2011, 489-520). 1980’den sonra ülkemize Arap ülkelerinden de turistlerin gelmeye başlaması ülkemizin hem batıda hem doğuda turist çeken bir konumda olmasıyla turizmde öne çıkan ülkeler arasında yer almaya başlamıştır. Helal turizm kavramının ortaya çıkmasıyla Arap ülkelerinden ve diğer Müslüman ülkelerden turistlerin sayısı artmasıyla ülkemiz giderek helal turizmde önemli bir konum haline gelmiştir.

Turizmde yeni bir yaklaşım olan “helal turizm” giderek yayılmaya başlamış ve turizmde önemli konsept olmuştur. Çok hızlı bir şekilde gelişme gösteren “helal turizm” bir sektör haline gelmiştir. Toplumsal isteklerin artması ve özellikle Müslümanların ekonomilerinde gelişmesiyle yeni yerler görmek istemeleri de helal turizmin hızla gelişip bir sektör bir pazar haline gelmesinde oldukça etkili olmuştur (Hacıoğlu 2017:47).

Ülkemize doğal oluşumları ve konumu itibarıyla turizm bakımından oldukça çeşitli bir yapıya sahiptir. Turizm çeşitliliğine son zamanlarda alternatif turizm olarak helal turizm katılmıştır (Akova İ.2000:76). Helal turizm bakımından ülkemiz geçmişten günümüze birden fazla medeniyete ev sahipliği yaptığından medeniyetlerin katkısı da fazla olmuştur. Ülkemizdeki turizm planlamaları özellikle Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulduğu dönemden itibaren 1962-2013 yıllarında 5’er yıllık 9 tane kalkınma planı oluşturulmuş, değişik yollarla çözülemeyen sorunların bu yolla çözülmesine fırsat tanınmıştır. Türkiye’de farklı sektörler tek tek ele alınmış sektörel programlar oluşturulmaya başlanılmıştır (Olalı ve Timur, 1988:17). Son senelerde 8. - 9. beş yıllık kalkınma planlarında ülke tanıtımı üzerine ağırlık verilmiş ve bu hususa destek vermek adına Turizm İhtisas Komisyonları kurularak araştırmaların daha ayrıntılı ve net bir şekilde yapılmasına odaklanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda farklı turizm türü olan helal turizm de incelenmektedir. Ülkemiz helal turizm pazarında sıralaması değişse de önemini kaybetmemiştir.

Türkiye’de turizm sektörü döviz girdisinde önemli bir konumdadır. Turizmin istihdama doğrudan etkisinin farklı çalışmalarda payı 1993’te %3,56, 2001’de %5,10, 2010’daysa %6,70 olmuştur. Turizmin farklı istihdamdaki payı 1993’te %8,90, 2001’de %12,76 ve 2010’da %19,81 ile giderek çoğalan basamaklar görülmüştür. Bu gelişim uygulamaya geçilen politika ve stratejilerin ürünlerini almaya başladığı görülebilir. 21. yüzyıla gelindiğinde 2007’de Turizm Master Planı ile başlayan bir süreçle gelişen sektörde temelleri 2007’de başlayan ve 2013’te uygulama kısmına başlanan 2023 Turizm Stratejisiyle Türkiye Turizmi güncel şekil ve misyonuna kavuşmuş evrensel çekişmeli ortamda ülkeye gelen gezgin sayısında ve kazanılan gelir bakımından ön kısımlara doğru ilerlemektedir. Günümüzdeyse Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın ülke içinde veya ülke dışında yaptığı tanıtım etkinlikleri sonucunda ülke tanıtımında ilerleme kaydedilmiştir. Ayrıca farklı olanakların geliştirilmesine yönelik turizm türleri meydana gelmiştir (IX. Kalkınma Planı, 2006:1-101).

Ülkemizde geçmişten günümüze 3s diye kodlanan deniz, kum, güneş üçlemesi ile turizm sınırlandırılmıştır (Mustad Turizm Raporu 2017). Planlı dönemin 1980’li dönemlere gelindiğinde bu üçlemenin yerini zamanla ucuz turizm pazarı ve deniz turizmine bıraktığı görülmektedir. Kalkınma planları içerisinde ülkemizi tanıtmaya ağırlık veren 8. ve 9. Beş yıllık kalkınma planları sayesinde deniz turizmin yanında diğer turizm faaliyetleri de ön plana çıkarılmıştır. Müslüman ülkelerde gelişen refah ve eğitim durumu ülke içerisinde aktif genç nüfusu da etkileyerek sektörün bir niş pazar haline gelmesine sebep olmuştur. Günümüze yakın gelişmekte olan Müslüman ülkelerde artan turizm istekleri bu isteklere karşılık olarak artmakta olan helal otel sayısı endüstrinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Müslümanların yaşamlarının farklı kısımlarda önemli bir yerde olan inanç olgusu gezgin davranışlarını da etkilemektedir. Birçok Müslüman turist, yolculuk ve konaklama süresince ibadetlerini yerine getirme isteği içerisindeyler. İbadetleri gerçekleştirebilecek tüm araç gereçleri Müslüman turistler istemektedir. İşletmeciler de ona göre hareket etmekte helal turizm ona göre şekillenmektedir.

Mastercard Crescent Rating şirketine göre; 2016'da dünyada gezmek gayeli seyahat eden Müslüman 117 milyon insanın seçtikleri ilk 3 ülke sırasıyla Malezya, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'dir. 2016'da 2.sırada yer alan Türkiye, 2017'de üçüncülüğe, 2018'e gelindiğinde ise dördüncülüğe gerilemiştir (www.crescentrating.com). Gerilemesindeki en önemli sebep ise helal turizmi ilk etapta önemsememesi etkili olmuştur. Fakat seyahat eden Müslüman turistlerin büyük çoğunluğu Türkiye'yi hem güvenli hem de tatil için elverişli bulmaktadırlar. Fakat ülkemiz geç de olsa bu durumu fark etmiştir. Gecikmeden doğan eksiklikleri gidermek için birçok politika, proje geliştirmektedir. 2023 Helal Turizm Stratejik Planı'nın bir alt türü olan Helal Turizm Pazarlama ve Tanıtım Stratejisinde, bu bölümde uzun dönemlerde olacak şekilde tecrübeli ülkemizde birikim, geniş çaplı kurumlar insan kaynakları, işletme alt yapısı güçlü hizmet sunarken kültürün bilincinde olan, dini tarihi varlığın yaşam şartlarına ulaşabilme ekonomik duruma yönelik farklı turizm çeşitliliğiyle, alternatif gezgin destinasyonlara izin verilecek nitelikte yolculuk, kalma, yeme-içme, eğlence faaliyetleri, ulaşabilme kolaylığı, satın alınan ürünleri kolay ödeme gibi yetkinliklerle öne çıkarılması düşünülmektedir.

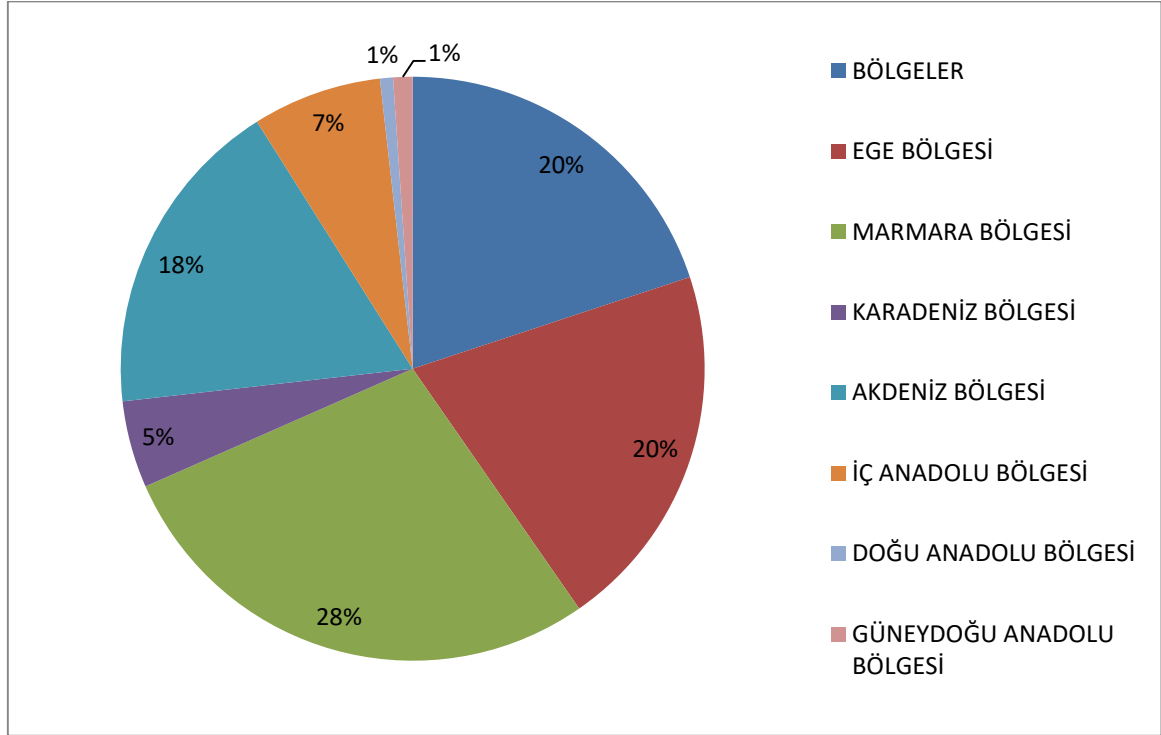
Helal oteller 2002 yılında kendini göstermeye başlamıştır. 2002 yılına kadar ülkemizdeki helal konseptli otel sayısı 5 iken, 2011 yılı itibariyle bu sayının 44'e ulaştığı, bazı kaynaklarda ise 60'ı geçtiği belirtilmektedir (Yılmaz ve Güler, 2017:367-378). Helal tesis sayısını net olarak tespit etmek çok zordur. Belirli bir istatistiki bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat helal otel arama motorları arasında halalbooking.com sitesinde arama yapıldığında, Dünya genelinde 209 yılında 1257 adet "helal" veya "Müslüman dostu" olarak tabir edilebilecek konaklama işletmesi ile ilgili rezervasyon bilgisine rastlanmaktadır (International Halal Tourism Congress / 04-06 April 2019 / Antalya / Turkey). 2022 yılında ise ülkemizde helal turizm tarzında hizmet vermekte olan 8129 konaklama tesisi bulunmaktadır. Bu tesisler kendi içinde sunduğu hizmete göre değişmektedir. Bazı tesisler isteğe bağlı olarak helal gıda ve içecek sunarken bazı tesisler ise sadece helal yiyecek içecek hizmeti sunmaktadır. Bu hizmet kapsamında ülkemizde toplam 2254 tesis bulunmaktadır. (www.halalbooking.com). Ayrıca otellerin turist sayısına veya doluluk oranlarına tam olarak ulaşılmamaktadır. Genel olarak ülkemizdeki otellerin tümünün doluluk oranlarına baktığımızda 2022 yılı Nisan ayında %19,16'dan % 31,84'e yükselmiş Temmuz ayında ise % 43,82'ye yükselmesine bakarak helal otellerin de bu oteller içerisinde yer aldığı kabul edilirse yaz aylarında doluluk oranının fazla olduğunu çıkarabiliriz (Turizm Bakanlığı).

Tablo 7. Ülkemizde Bölgelerin Helal Turizm Konseptinde Hizmet Veren Tesis Sayısı

BÖLGELER	YILLAR	
	2017	2022
EGE BÖLGESİ	50	2073
MARMARA BÖLGESİ	50	2848
KARADENİZ BÖLGESİ	27	489
AKDENİZ BÖLGESİ	25	1810
İÇ ANADOLU BÖLGESİ	25	727
DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	17	73
GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ	13	109

Kaynak: International Halal Tourism Congress/07-09 April 2017/ Alanya/Turkey

Grafik 1. Bölgelerin Helal Turizmde Hizmet Veren Tesis Sayılarının Oranları (2022)

Turist istekleri ön planda tutarak tanıtım etkinliklerini merkeze alınmaktadır. Ayrıca sosyal medya olanaklarının kullanımı, tanıtım ve sunma etkinlikleriyle bu pazar güçlendirilmektedir. Gerekçeler ile Türkiye turizminin gelişmesine yönelik olarak pazar geliştirme etkinlikleri, alternatif turizm çeşitleri ortaya çıkarma ve gelişmesine yönelik politikalar geliştirme az miktarda sezon anlayışı yerine dört mevsim sezon anlayışı olarak tüm yıla yaymak bu düşünce içerisinde alternatif turizm çeşitlerinden “Helal Turizm” terimi olarak ortaya çıkmasıyla endüstrinin canlanmasına yönelik olarak bu pazarda yerini almasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. “Helal Turizm Stratejik Planı 2023”ün bir diğer parçası olarak hazırlanması gereken Helal Turizm Ürün ve Destinasyon Geliştirme Stratejisi’nde Müslüman gezginlerin Helal turizm ilkelerinin gündeme getirilmesi bu ilkeler kapsamında yeni turizm destinasyonları ve çeşitlerinin ortaya çıkmasıyla gelişen strateji içine alınarak Müslüman yakını turizm uygulamalarının parçalarının da dikkate alınması gerekmektedir. COMCEC (2016) tarafından hazırlanan çalışmada Müslüman dostu turizm uygulamalarının üç ana boyuttan oluştuğu belirtilmekte; Müslüman dostu turizm uygulamaları içinde yer alan; inanç temelli ihtiyaçlar kapsamı, talep kapsamı ve arz kapsamı şeklinde üç temel boyuttan söz edilmektedir.

Türkiye’de helal turizm odaklı 2012’de faaliyete geçen Caprice Grubu otellerinden; Caprice Didim Thermal Palace 5 hilal değeri, Caprice Gold Bayrampaşa 7 hilal değeri ile dünyada en fazla değer alan otel işletmelerinden biri olmuştur (Tekin, 2014:750-766). Türk Standartları Enstitüsü’nün (TSE) verdiği “Helal Uygunluk Belgesi”ni elde eden ilk otel merkezi Bera Alanya oteli olmuştur. (www.iha.com) Bunun yanında Türkiye’de Dünya Helal Birliği’nden otel türünden ilk helal turizm hizmet sertifikasını elde eden otel Alanya’da etkinlikler sunan Adenya Hotel&Resort’tur (www.haberler.com). 2014 yılında yapılan Dünya Helal Seyahat Zirvesinde, Türkiye helal turizmde ilk 5. sırada yer almaktadır. Ülkemizin İslâmi eserlere ev

sahipliği yapması ve yapılan incelemeyle Müslüman turistlerin %58'i ülkemizi seçeceklerini ifade etmişlerdir. Helal besin (%97) ve ibadet olanaklarına sahip olma (%89) bir yeri ziyaret etmede en etkili unsur olduğundan ziyaretlerde ön plana alınması dikkat çekmektedir (Akt. Mohsin vd., 2015).

Ayrıca ülkemizdeki işletmelere baktığımızda sahil, termal ve şehir olarak ayrılırken yıldız sayısına göre de gruplandırılmaktadır. Bu sayılar yıldız niteliklerinin toplamı olup aşağıdaki tablolarda nitelikleri bakımından ayrılmışlardır.

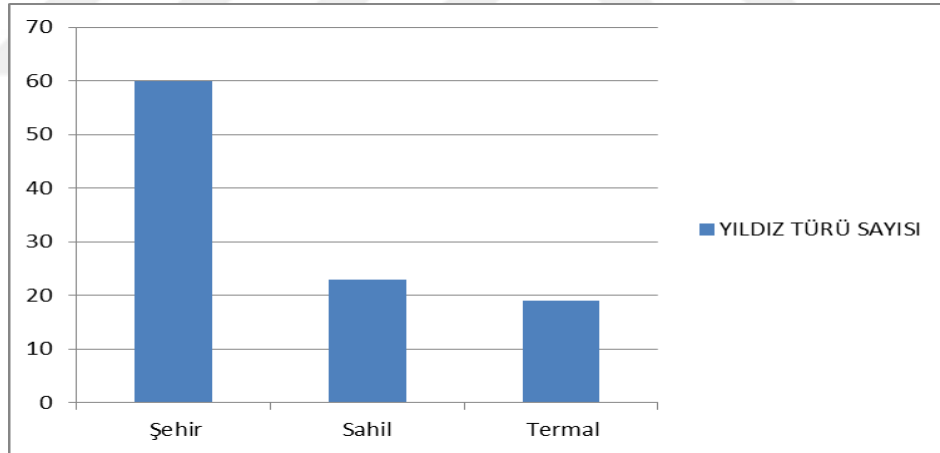
Tablo 8. Helal Turizmde İşletmelerin Yıldız Sayısı

İşletme Türü	İşletme Yıldız Türü Sayısı
Şehir	60
Sahil	23
Termal	19

Kaynak: <https://tr.halalbooking.com/>

Tabloya baktığımızda yıldız sayısının en fazla şehirlerde bulunması ardından sahilin gelmesi dikkat çekmektedir. Bunda da en önemli etken deniz turizmine elverişli illerde şehir merkezindeki oteller tercih edilmektedir. Ayrıca helal turizm pazarında en fazla tesis sayısı Marmara Bölgesi'nde yer alması ve İstanbul'un yoğun turist çekmesiyle şehir ağırlıklı tesisler oluşmuştur.

Grafik 2. İşletmelerin Yıldız Sayısı

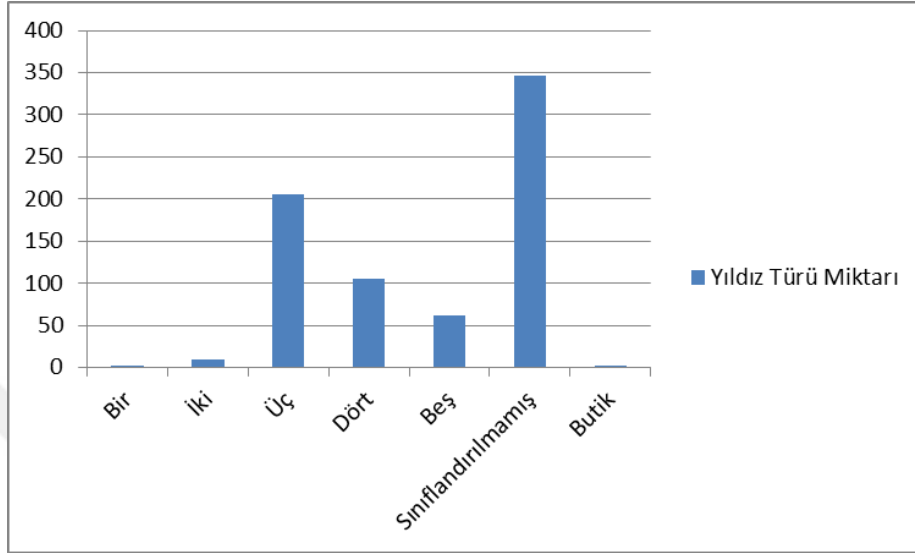
Tablo 9. Helal Turizmde İşletmelerin Yıldız Miktarı

Yıldız Türü	Yıldız Türü Miktarı
Bir	2
İki	9
Üç	205
Dört	105
Beş	62
Sınıflandırılmamış	346
Butik	2

Kaynak: <https://tr.halalbooking.com/>

Yukarıdaki ilk tabloda yıldız sayısı verilirken bu tabloda ise yıldız türlerinden bahsetmiş ve yıldız türü bakımından sayısı en fazla olan sınıflandırılmamış olan kısım dikkat çekmektedir. Bundan da şunu çıkarabiliriz: Sınıflandırılmamış olması demek bir veya iki yıldız arasında kalan tatil merkezlerinin olması anlamına gelmektedir.

Grafik 3. Helal Turizmde İşletmelerin Yıldız Miktarı

3.1. Türkiye’de Helal Turizmin Gelişimi

Ülkemizdeki helal turizm gelişiminin yanında ülkemizin helal turizm algısına dikkat edilmelidir. Helal turizm kavramının ortaya çıkmasından sonra alternatif turizmin giderek dikkat çekeceğini turist sayısının da bu noktada artacağı tahmin edilmiş ve özellikle helal turizm, ülkemizin planlı turizm strateji içerisine girmeye başlamıştır. 2023 turizm stratejisi içerisinde yer almaya başlasa da direk helal turizm başlığı altında değildir. Ayrıca ülkemizde helal turizm çarşısı 1990 yılından itibaren varlığını göstermiştir. 1990’lı yıllarda katlanarak büyüyen helal turizm varlığını günümüzde daha çok hissettirmektedir. Bu yönde büyümenin hızla olabilmesi için ilk olarak sertifikalar alınmıştır. Özellikle iki otel dikkat çekmektedir. Bunlardan biri 5 diğeri 7 hilal alarak helal turizm çarşısında öne çıkmışlardır (Baysal 2017:36).

Yıllara göre Müslüman sayısına baktığımızda ise 2016’da 1.8 milyon, 2030’da 2.2 milyon, 2050’de ise 2.8 milyon kişi olacağı tahmin edilmektedir. Günümüzün tipik Müslüman tüketicileri genel olarak genç, eğitilmiş, maddi durumu iyi ve yolculuğa yatkın bireylerden oluşmaktadır. Buna bağlı olarak Müslüman turist sayısı artmakta ve getirisi yüksek turist grubunda yer almaya başlamaktadır (PewResearch 2017a, PewResearch 2017b, PewResearch 2017c).

Tablo 10. Helal Turizmde Yıllara Göre Müslüman Turistler ve Getirecekleri Gelirler

YILLAR	KİŞİ (milyon)	GELİR(milyon\$) /(trilyon)
2016	121	156 / 2-3
2020	156	220 / 2-3
2026	-	300 / -

Kaynak: International Halal Tourism Congres/07-09 April 2017/ Alanya/Turkey

Bu değerler tahmini olduğundan 2020 yılında pandeminin olmasıyla tutmamıştır. Fakat genel olarak ülkemize gelen Müslüman turistlerin yüzde 50’lik bir kısmı helal turizme katılmaktadır.

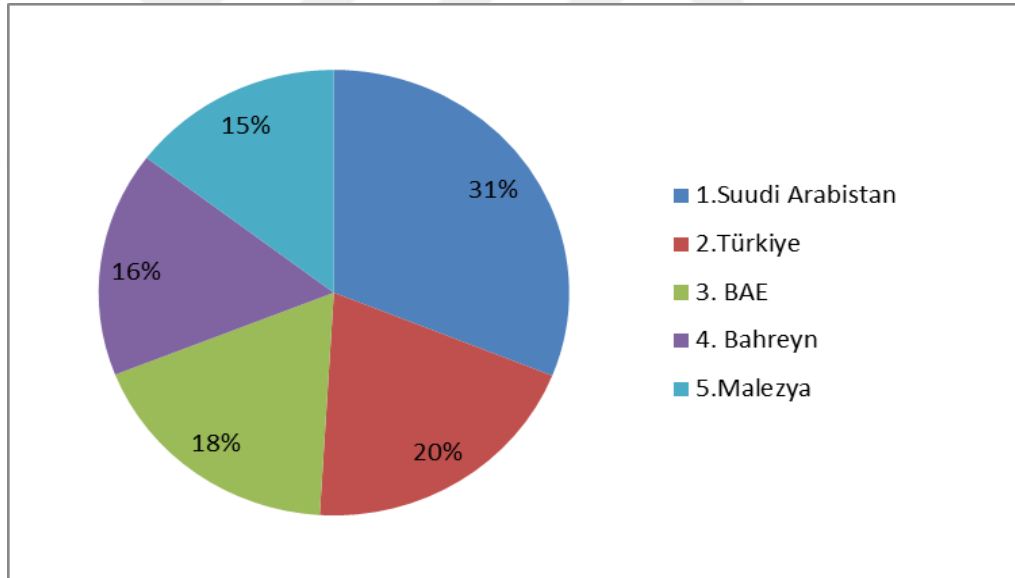
Tablo 11. Helal Turizm’de Ülkelere Gelen Müslüman Turist Sayıları

Sıra	Ülkelere Gelen Müslüman Turist Sayısı (milyon)	Ülkelere Gelen Müslüman Turist Oranları (%)	Harcama Miktarı
1.Suudi Arabistan	11,2	4,03	7,7
2.Türkiye	7,17	2,58	
3. BAE	6,5	2,34	6,6
4. Bahreyn	5,9	2,12	7,7
5.Malezya	5,3	1,9	1,2

Kaynak: CrescentRating, 2015; akt: COMCEC, 2016:40(milyon kişi) &(milyar dolar)

Suudi Arabistan helal turizmde sırayı en önde alırken ülkemiz ikinci daha sonra B.A.E. sıralamada ilk üçte yer almaktadır. Turistlerin getirdikleri gelir miktarı da önemli bir payda yer almaktadır. Türkiye, İİT ülkeleri içerisinde en çok turist çeken ülkelerden biri konumunda yer alırken bunu korumamız gerekmektedir.

Grafik 4. Ülkelere Gelen Müslüman Turist Oranları (%)

Ülkemiz helal turizm çarşısında 2016 yılında turist ve gelen gelir miktarında birincidir. Ülkemizin hemen ardından Malezya, Suudi Arabistan, Endonezya, Fas, Tunus, Mısır, İran, Ürdün, Katar, Lübnan, Cezayir gelmektedir. İİT ülkeleri arasında en çok turist alan ülkelerden biri konumunda yer almamız turizm faaliyetlerini çeşitlendirmiştir. Başlangıçta sadece gıda üzerine turistlere hizmet verilirken daha sonraları helal oteller, işletmeler, deniz turizmi gibi birçok alanda gelişmiştir (Büyüksalvarcı, A., Dinç, İ.2019:66).

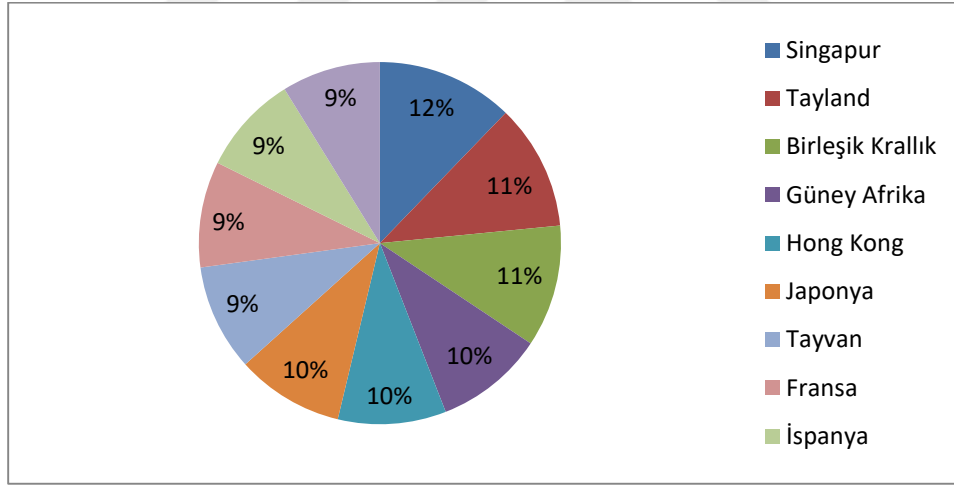
Helal turizm yeni gelişmeye başladığı için ilk hedefte turist istekleri önemli bir noktada yer alır. Ülkemize ise daha çok Tunus, Mısır Malezya, Endonezya gibi ülkelere turist gelmektedir. Helal turizm standartları da turistin geldiği ülkeden tutup dinine, yeme –içme ve yaşam tarzlarına göre değişmektedir.

Tablo 12. Müslüman Olmayan Ülke Destinasyonları Sıralaması

SIRA	GMST 2017 SIRASI	DESTİNASYON	PUAN
1	10	Singapur	67.3
2	18	Tayland	61.8
3	20	Birleşik Krallık	60.0
4	30	Güney Afrika	53.6
5	31	Hong Kong	53.2
6	32	Japonya	52.8
7	33	Tayvan	52.4
8	34	Fransa	52.1
9	36	İspanya	48.8
10	37	ABD	48.6

Kaynak: CrescentRating, MasterCard

Tabloya göre helal turizmde destinasyonların yeterli olmadığı yani helal turizme uygun olan yiyecek, kalma, etkinlikler gibi istekleri karşılayamayan ülkeler grubunda yer alanlardır. Helal turizmde bu ülkeler diğer ülkelere göre daha az turist çekmekte olup helal turizm için alternatifleri az olan ülkelerdir.

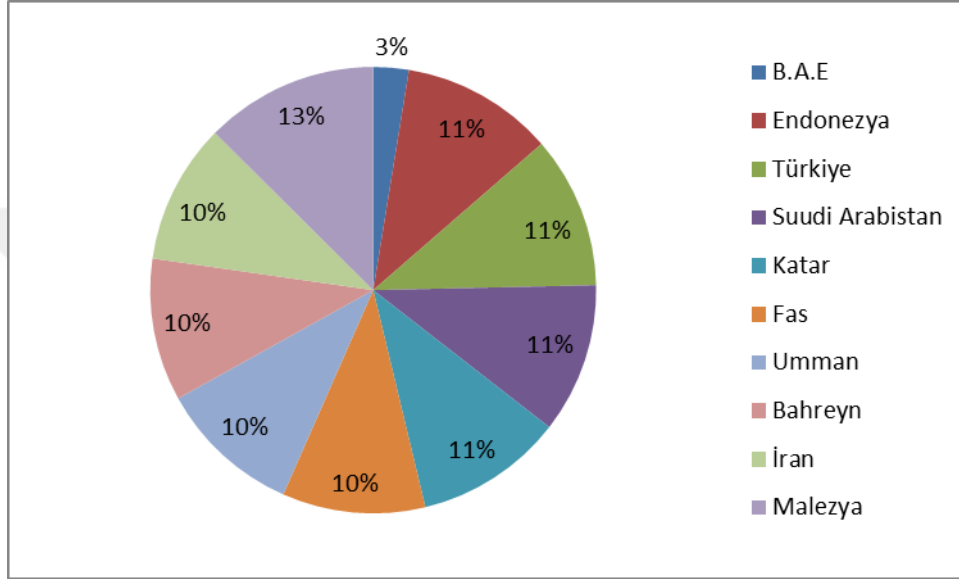
Grafik 5. Helal Turizmde Müslüman Olmayan Ülkelerin Destinasyon Puanları**Tablo 13.** Müslüman Olan Ülke Destinasyonları

SIRA	ÜLKE	PUAN
1	Malezya	82.5
2	B.A.E	16.9
3	Endonezya	72.6
4	Türkiye	72.4
5	Suudi Arabistan	71.4
6	Katar	70.5
7	Fas	68.1
8	Umman	67.9
9	Bahreyn	67.9
10	İran	66.8

Kaynak: CrescentRating, MasterCard

Müslüman olan ülkelerin helal turizm isteklerine yani destinasyonlarına en iyi hizmet veren ülkeler sıralaması tabloda karşımıza çıkmaktadır. Yani helal ulaşım, helal gıda, helal otel, helal etkinlikler gibi turist isteklerine değer veren ve isteklerini karşılayarak turist çeken ülkeler içerisinde ise ülkemiz dördüncü sırada yer almaktadır. Ülkemiz bu sıralamada dördüncü sırada olmasında bazı destinasyonların eksik olması helal turizmde üçüncü sıradan dördüncü sıraya düşmesinde etkili olmuştur. Fakat ülkemiz tekrardan üçüncü ve daha ön sıralara gelmek için mücadele etmektedir.

Grafik 6. Helal Turizmde Müslüman Ülkelerin Destinasyon Puanları

3.2. Türkiye’de Helal Turizm Dağılışı Alanları

Ülkemizde helal turizmin gelişmesine ve yayılışına bakıldığında hızla gelişim gösteren bir hareketlilik vardır. Aşağıda verilen tabloya göre dağılışa bakıldığında daha çok Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi ağırlık kazanmaktadır. Helal turizmin bu bölgelerde ağırlık kazanmasında ise gelen turistlerin bu bölgeleri yoğun olarak tercih etmesi etkili olmuştur. Türkiye geneli helal konseptli otellerin sayısı 200’den 8129’a yükselmiştir. Giderek bu sayı artmaya başlamıştır.

Tablo 14. Helal Turizm’e Yönelik Hizmet Veren Tesisler

İL	İLÇE	TESİS SAYISI
ANTALYA (29)	ALANYA	18
	KUMLUCA	3
	KEMER	3
	MANAVGAT	2
	KAŞ	1
	GAZİPAŞA	1
	SERİK	1
MUĞLA (16)	FETHİYE	6
	BODRUM	4
	MARMARİS	4
	ÖLÜDENİZ	1
İSTANBUL (3)	SİLİVRİ	1
	BAKIRKÖY	1
	BAĞCILAR	1
BURSA(3)	İNEGÖL	3
İZMİR(3)	ÇEŞME	2
	SELÇUK	1
YALOVA(3)	ARMUTLU	1
	MERKEZ	2
BALIKESİR(4)	EDREMİT	3
	ERDEK	1
KOCAELİ(1)	KARTEPE	1
AYDIN(1)	KUŞADASI	1
TOPLAM		63

Kaynak: International Halal Tourism Congres/07-09 April 2017/ Alanya/Turkey

Ayrıca ülkemizde üç semavi dinden 316 eser bulunmaktadır. 167’si İslam, 129’u Hristiyan ve 20 tanesi Musevi inancına ait eserlerdir. Özellikle Kültür ve Turizm Bakanlığı, İnanç Turizm Projesi geliştirerek bu eserleri koruma altına almaya önem vermiş ve bu eserleri güzelleştirme çalışması başlatmıştır ki bu proje istenildiği gibi olursa helal turist çekme oranı da artacağından eserlerin olduğu illerde hem yoğunluk olacak hem de helal turizm pazarı gelişecektir. Bu eserlerin yayılışında ağırlıklı olarak İç Anadolu, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi yoğunluk kazanmıştır.

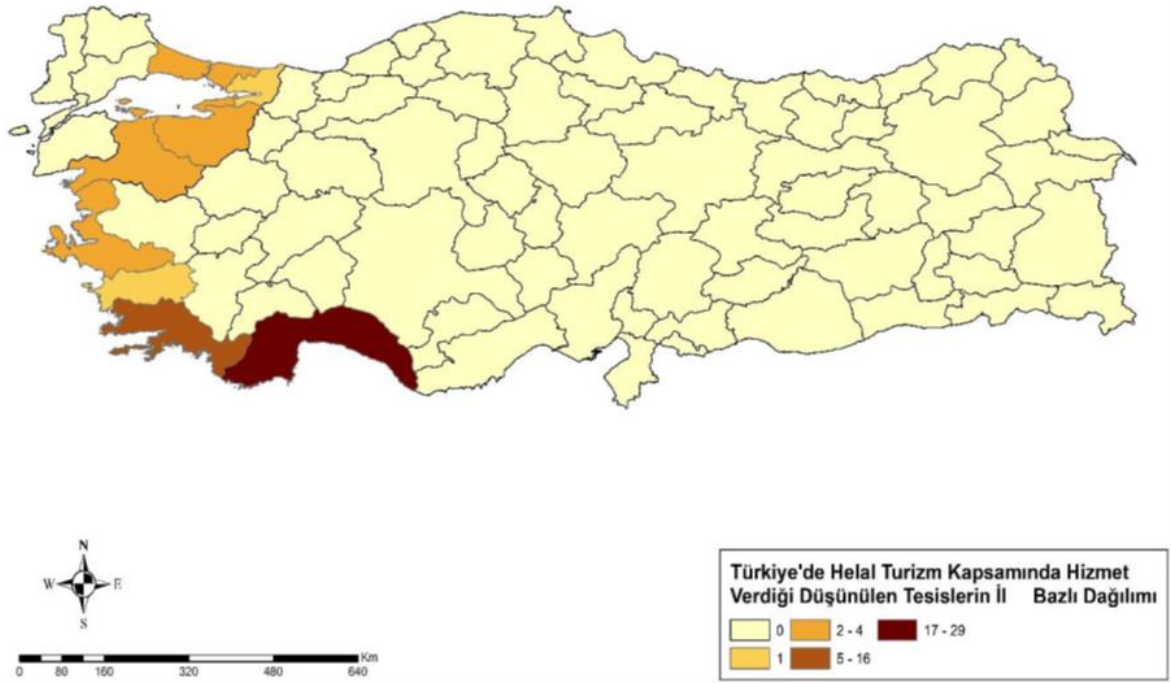
3.3. Türkiye’de Helal Turizmin Mekânsal Yoğunluğu

Ülkemizde diğer ülkelerde de olduğu gibi helal turizm kavramı ve helal turizm ağı sonradan ve hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Bu durumda gelen turistlerin ziyaret amaçları ve nedenlerine baktığımızda daha çok helal konsepti tercih ettiklerine ve istedikleri kriterlerin büyük bir çoğunluğunu karşılayan işletmeler daha fazla batı bölgelerimizde karşılarına çıktıkları için bu bölgelere doğru önemli bir şekilde ziyaretler yaşanmış ve bu alanlarda yoğunluk kazanmıştır.

Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri, helal turist çekme bakımından oldukça elverişli bir yapıya sahiptir. Kıyı bölgelerin en avantajlı olduğu alan deniz turizminin yoğun olarak

yapılmasıdır. Bu durumda helal turizm için yapılan tesislerin büyük çoğunluğu da kıyı bölgelerimizde yoğunlaşmıştır. (Harita 1)

Harita 1. İşletme Sayılarının İl Bazlı Dağılımı

Kaynak. Helal Turizm Uygulayan Konaklama İşletmelerinin Mekânsal Analizi (Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU, Nuri ERDEM) *International Halal Tourism Congress / 04-06 April 2019 / Antalya/ Turkey.*

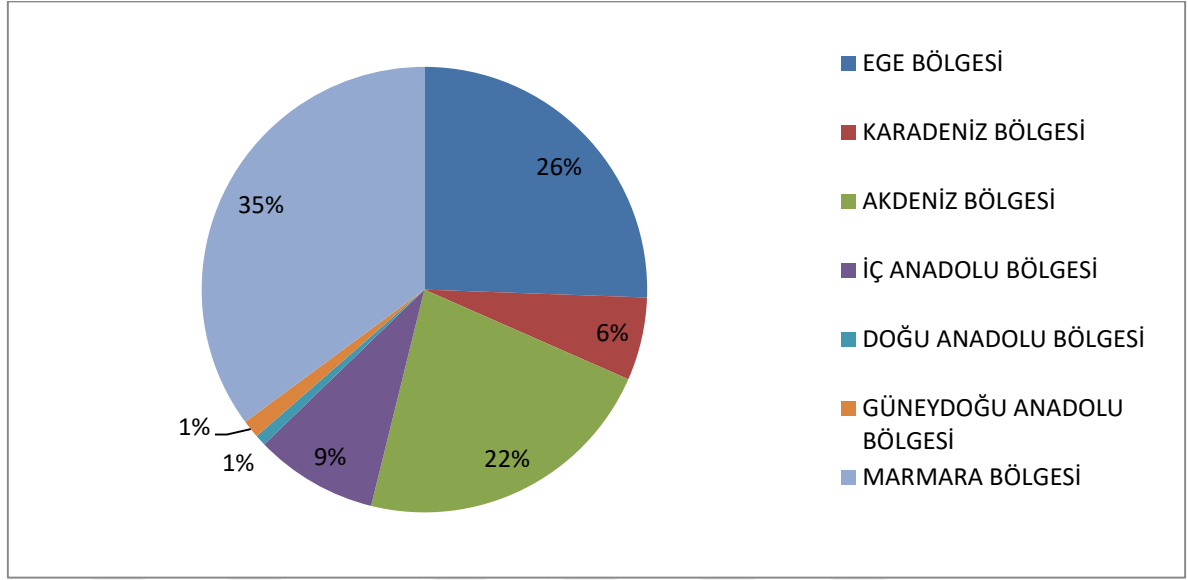
Tablo 15. Türkiye’de Helal Turizmin Dağılışı Ve Yoğunluğu

BÖLGE	HELAL TURİZMDE TESİS DAĞILIŞI	YOĞUNLUK(%)
EGE BÖLGESİ	2073	25,5
KARADENİZ BÖLGESİ	489	6,01
AKDENİZ BÖLGESİ	1810	22,2
İÇ ANADOLU BÖLGESİ	727	8,9
DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	73	0,8
GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ	109	1,3
MARMARA BÖLGESİ	2848	35,03

Kaynak: www.halalbooking.com (2022)

Tabloya bakıldığında yoğunluğun en fazla Marmara Bölgesi’nde olduğu ardından Ege Bölgesi’nin gelmesi helal turizmde önde olduklarını göstermektedir. Ayrıca bu değerler sabit olmayıp her sene gelişen helal turizm ağına göre şekillenmektedir. Son zamanlarda Covid-19 hastalığı sebebiyle son 2 yıla yakın biraz da durgunluk yaşansa da ağırlıklı olarak ülkemize gelen turistlerin çoğu aileleriyle birlikte (özellikle büyük kısmı dini açıdan da böyle bir tercihte bulunmaktadır.) butik oteller veya tatil köylerin tercihi, işletmecilerin bu alana yönelik hareket etmesine ve bu alanlarda helal turizmin yoğunluk kazanmaya başlamasında etkili olmuştur.

Grafik 7. Türkiye’de Helal Turizmin Dağılışındaki Yoğunluk (%)

Helal turizmde yoğunluk olarak bölgelerin pastadaki payında dikkat çeken bölge Marmara Bölgesi’dir. Burada tesis sayısının fazla olması etkili olmuştur. Tesis sayısı az olan bölgelerde ise yoğunluk daha azdır. Bu bölgeler helal turizmde alternatifler oluşturarak yoğunluğu artırmalıdır. Çünkü helal turizmde turist çeken doğal güzellikleri ve beşeri varlıkları oldukça fazladır.

4. TÜRKİYE’DE HELAL TURİZM HAREKETLERİ

Ülkemizde turizm hareketlerine değinmeden önce ülkemizin helal turizmin çekici özelliklerine göre değerlendirmeliyiz. Çünkü bu özelliğe göre helal turizm faaliyetleri şekillenmekte, gelişmekte ve turist çekmektedir. Bundan dolayı ülkemiz, helal turizmde önemli bir yere sahiptir. Ülkemiz farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptığı için farklı dinlere sahip yapılarının olması yabancı turistler için vazgeçilmez bir ülke konumunda olmasını sağlamıştır. Helal turizm sadece Müslümanlara özgü bir konsept de olsa bazı araştırmacılar diğer dinlere sahip turistlerin de kendi dinlerinin kurallarına uygun yaptığı turistik faaliyetleri helal turizm olarak değerlendirdiğinden bu kısımda diğer dinlerin ülkemiz içerisindeki önemine değinilmiştir. Bu açıdan baktığımızda ülkemiz sadece Müslüman turist değil diğer yabancı turistler için de oldukça çekici bir konumda yer almıştır.

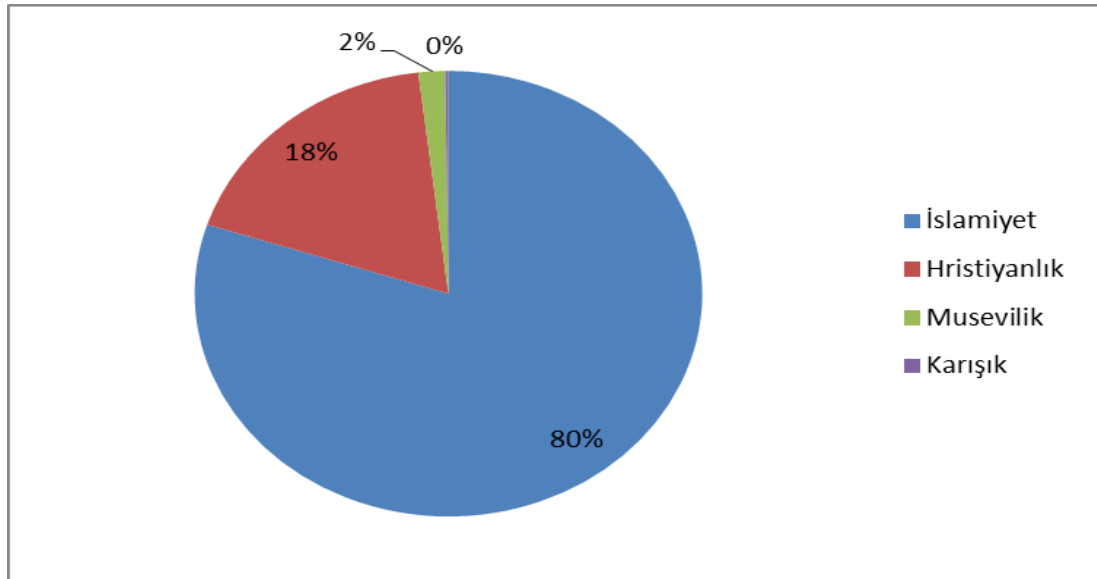
Tablo 16. Dinlere Göre İnanç Çekicilikleri

Din	%
İslamiyet	80.1
Hristiyanlık	18.1
Musevilik	1.7
Karışık	0.2

Kaynak: Ayşe Okuyucu, “İnanç Turizmi Açısından Türkiye’de Dini Çekiciliklerin Dağılışı”,eISSN;26667-5617

Tablodaki oranlara baktığımızda turist çeken yapıların yaygınlığında en büyük pay İslam dinine aittir. Bu oranın fazla olmasıyla birlikte yaygınlaşan helal turizm de Müslüman turist çekme potansiyelini de arttırmaktadır.

Grafik 8. Helal Turizmde Dinlerin Çekicilik Oranları

Ülkemizde helal turizm için önemli olan mekânlardan biri de inanç değerlerine bağlı olarak oluşturulan yapılardır. Ağırlıklı olarak İslam dininden eserler yer alırken diğer dinlerden de eserler bulunmaktadır. Bunda ise ülkemizin çok eskiye dayanan bir tarihinin olması etkili

olmuştur. İnanç değerlerine göre yayılım gösteren eserler, helal turizm için turist çeken yapılardır. Çünkü helal turizmdeki turistler hem tatillerini yapıp hem de bu eserleri gezip görmek veya ibadetlerini yapmak istemektedirler.

Müslüman turistlerin dinlerine göre turizm faaliyetlerini uygulamalarında özellikle ülkemizdeki yapı çeşitliliği etkili olmuştur. Kıyıda iç kısımlara doğru seyahat eden turistler doğal güzelliklerin yanında dini yapıları da merak etmesi ve ibadetlerini yerine getirmek istemesi tablo:17'nin gelişmesini sağlamıştır.

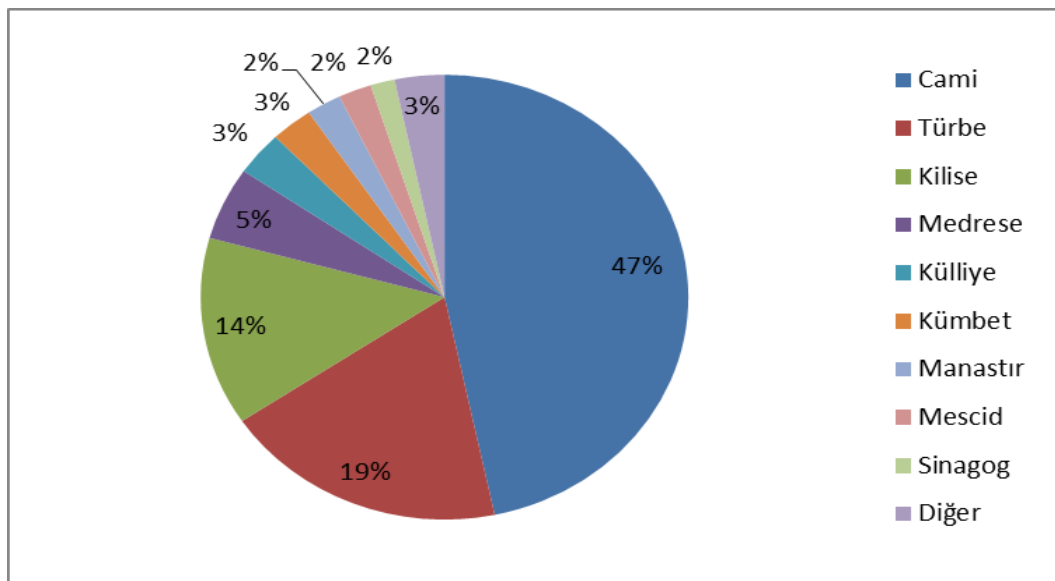
Tablo 17. Helal Turizmde Yapı Çeşitliliği

Türü	Sayı	%
Cami	588	46.7
Türbe	238	18.9
Kilise	173	13.7
Medrese	67	5.3
Küllüye	40	3.2
Kümbet	35	2.8
Manastır	29	2.3
Mescit	28	2.2
Sinagog	20	1.6
Diğer	41	3.3
Toplam	1259	100

Kaynak: Ayşe Okuyucu, “İnanç Turizmi Açısından Türkiye’de Dini Çekiciliklerin Dağılışı”,eISSN;26667-5617

Yapı çeşitliliği sayısı bakımından en fazla olanı camilerdir. Bu sayı içerisinde tarihi yapıya sahip camilerin de olması diğer dinlere mensup olan turistlerin dikkatini çekmiş turist hareketliliğini arttırmıştır. Helal turizmde ise turistlerin artmasını sağlamıştır.

Grafik 9. Helal Turizmde Yapı Çeşitlerinin Oranları

Ülkemizi ziyaret eden gezginler ağırlıklı olarak Müslüman ülkelerden gelirken başka ülkelerden de turist gelmiştir. Singapur, Tayland, Birleşik Krallık, Güney Afrika ve Hong Kong gibi ülkelerden de gelen turistler dikkat çekmektedir. Gelen turistler daha çok batıya yönelse de ülkemizde iç bölgelerin helal turizmde payı oldukça fazladır. Ülkemizin helal turizm hareket yönü daha çok batıdan doğuya doğrudur. Hemen her bölge helal turizm için elverişli ve dikkat çekecek yapıları olduğundan turistlere göre daha çok gelişen turizm türleri de varlıklarını gösterdiği için helal turizm olanakları gelen turist sayısı ve isteklerine göre daha çok batı bölgelerimizde toplanmıştır. Tablo 18’de verilen ülkelerin pandemi sürecinde gönderdikleri turist sayıları değişmektedir. Burada özellikle 2019- 2021 yılları arasındaki değişim çok büyük farkla karşımıza çıkmaktadır.(Tablo 18)

Tablo 18. 2019-2021 Yıllarında Ülkemize Gelen Yabancı Ülkelerden Ziyaretçi Sayıları

ÜLKELER	YILLAR			
	2019	2020	2021	2022
CEZAYİR	38557	1030	5060	9 931
FAS	33196	4012	15950	12 414
G.A.C.	7118	647	672	10 638
LİBYA	26293	8305	22816	12 333
MISIR	19816	5118	14393	15 083
SUDAN	2032	1004	3167	2 493
TUNUS	17916	2938	16552	10 420
SUUDİ ARABİSTAN	100120	406	912	8 558
BAHREYN	12931	198	10399	18 203
YEMEN	4828	802	2281	1 594
KUVEYT	74589	16025	5058	59 018
KATAR	16671	5861	11231	17 105
ENDONEZYA	4638	1393	4244	23 158
MALEZYA	4141	430	418	12 624
IRAK	947249	205290	479849	64 615

Kaynak: TÜRSAB

Ülkemizi ziyaret eden gezginlerin hareket yönlerinin yanında iç turizmde önemli bir turist kitlesi oluşturduğu için yerli turistlere de bakılmalıdır. Bu durumda genellikle yerli turistlerimiz doğudan batıya doğru bir hareketlilik göstermektedir. Aynı şekilde ailecek kalabilecek, dinleri gereği gerekli olan yiyecek içecek ve dini ibadetlerini yapabilecek otelleri ve tatil yerlerini tercih etmektedir.

4.1. Akdeniz Bölgesi'ndeki Helal Turizm

Akdeniz Bölgesi'nde turizm denilince akla ilk gelen deniz turizmidir. Deniz turizmi içerisinde su topu, su kayağı, su paraşütü, doğa yürüyüşü gibi aktiviteler yer almaktadır. Akdeniz kıyıları farklı kıyı tiplerine ev sahipliği yaptığı için birçok spor dalında öne çıkmaktadır. Örneğin; Kaledoniyen Burnu'nun doğusu dalgalıyken batısı ise daha çok sakin girinti çıkıntısı bol olan bir yapıya sahiptir ki gelen turistlerin birbirinden farklı anları yaşamalarını sağlamaktadır. Bunun gibi Antalya- Kemer, Tarsus- Kumköy, Silifke- Taşucu sahilleri ince kumullara sahiptir. Ayrıca Akdeniz'de deniz turizminin yaygın olması denizin hem temiz olması hem de sıcaklığının optimum düzeyde olması etkili olmuştur. Çok farklı canlı çeşitliliğinin olması av turizmini olumlu yönde etkilemiştir. Deniz turizminden karaya doğru yöneldiğimizde mağaralar ve doğal güzelliklerin dikkat çekmesinin yanında geçmiş tarihi antik kentlerin farklı dinlerden kalan eserleri, turistler için dikkat çeken bölgelerden biri olmuştur. Bu güzellikleri görmeye gelen turistler, dinleri gereği uygun bir şekilde tatil geçirmek istemesiyle helal turizmin yoğun olarak yaşandığı yer halini almıştır. Akdeniz Bölgesi'nin helal turizmdeki payına baktığımızda %22,2 payla yer almaktadır.

Mağaralar ve diğer doğal güzelliklerin yanında yaylalar da Akdeniz Bölgesi'nin en çok turist çeken doğal alanlarından. Yaylaların en güzel yanı, yaz aylarında serin olması turistler için çekici konumda yer almasını sağlamıştır.

Geyik, Aladağlar, Bolkar, Bey Dağları gibi alanlar kayak turizminde yer almaktadır. Bölgenin turist açısından dikkat çeken yerlerinden birisi de göllerdir. Bu bölgede göller oldukça geniş yer kaplamaktadır. Ayrıca termal sular bakımından diğer bölgelere göre zengin olmasa da sağlık turizmi açısından Mersin ve Muğla önemli bir konumda yer almaktadır (Doğanay 2001).

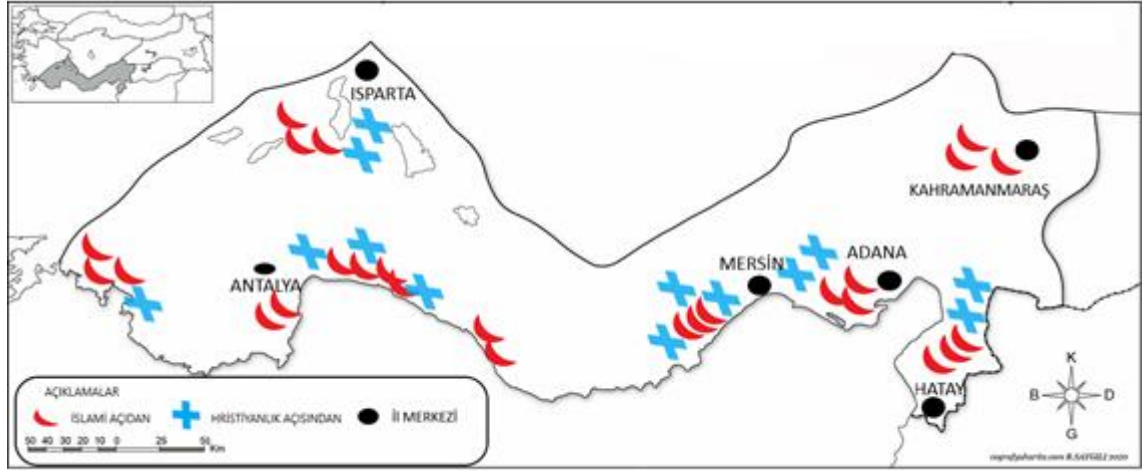
Doğal güzelliklerin yanında kültürel açıdan da dikkat çekmektedir. Ama kültürel değerler her zaman aynı şekilde ön planda değildir. Bazen tarihi bir eser bazen geleneksel yemekler bazen de festivaller ön plana çıkmaktadır. Antik kentler de zaman zaman ön plana çıkmaktadır. Antik kentler daha çok Teke yarımadasında yoğunluk kazanmıştır (Bingöl 2004:125-137).

Helal turizmde bir diğer önemli konu da dini yapılardır. Turistik faaliyetleri yapan turistler, aynı zamanda hem ibadet edip hem de görmek istedikleri yapılara yönelmektedirler (Ek1, Harita: 2).

Bölge helal turizmde turist bakımından önde gelmektedir. Helal turizm faaliyetinde bulunmak isteyen tatilciler ağırlıklı olarak deniz turizmine yönelmektedir. Suudi Arabistan ve Irak'tan en fazla turisti ağırlayan bölgemize gelen turistlerin büyük bir kısmının helal turizmden yararlandığı düşünülmektedir (Tablo 21).

Turist sayısında Antalya önde yer alırken Mersin ve Adana gerisinde gelmektedir. Helal turizmde sayı bakımından Antalya dikkat çekmektedir (Tablo19). Akdeniz Bölgesi, helal turizmde tesis sayısında Ege Bölgesi'nden sonra % 14,8'lik bir orana sahiptir. Tesis sayısında turist sayısında olduğu gibi Antalya öndedir.(Harita.3)

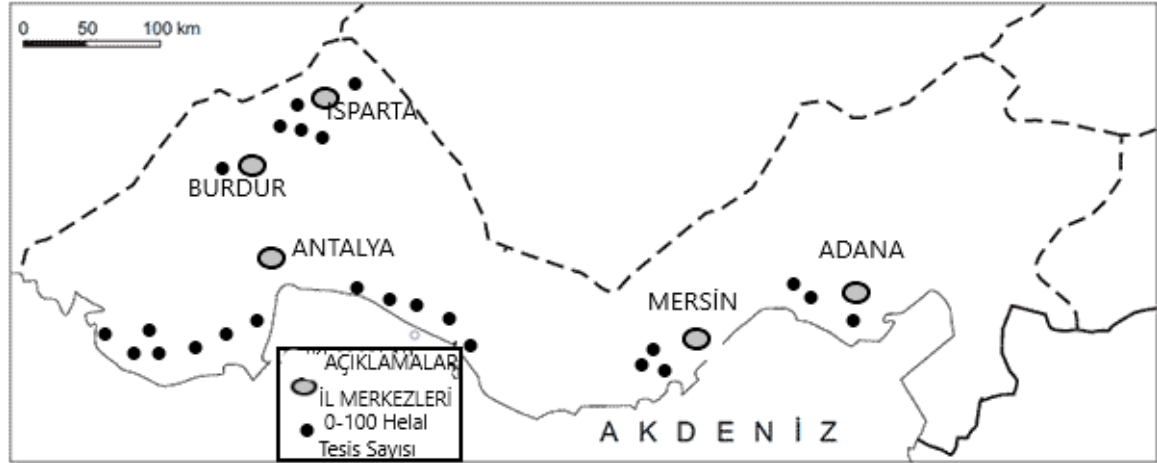
Harita 2. Akdeniz Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı

Bu değerlerimizin yanında helal turizm pazarında turistlerin rahatlıkla konaklayabileceği bölge geneli toplamda 1810 tane konaklama mevcuttur. Fakat bu konaklamalar, helal yiyeceğin dâhil olduğu yerlerdir. Aile ve bay bayan ayırımına girdiğimizde sayı doğal olarak biraz da olsa düşmektedir.

Sınır kapısından giriş yaparak bölgemize gelen ziyaretçi sayısına baktığımızda toplamda 484.215 kişi giriş yapmıştır. Bu rakamı illere yayınca daha çok Antalya ilimize ziyaretçi gelmiştir. Ardından Adana, Mersin, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş gelmektedir. Bu sıralamayı aşağıdaki tablodan görebiliriz.

Harita 3. Akdeniz Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar

Tablo 19. Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçiler

İL	ZİYARETÇİ SAYISI
ANTALYA	302.470
ADANA	79.293
MERSİN	71.784
HATAY	29.881
ISPARTA	779
KAHRAMANMARAŞ	8

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bunun yanında bazı illerin ziyaretçi sayılarına da tablo olarak baktığımızda Akdeniz Bölgesi, turizmde önemli bir paya sahiptir.

Tablo 20. Hatay’da Tesise Giriş Sayıları

YIL	YABANCI	YERLİ	TOPLAM	DEĞİŞİM%
2018	61980	677964	739944	-0,06
2019	56538	682936	739474	

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**Tablo 21.** Milliyetlerine Göre Hatay’da En Çok Tesise Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2019)

ÜLKE	TESİSE GİRİŞ	GECELEME
ALMANYA	3996	10520
KKTC	2900	6333
S.ARABİSTAN	2003	4256
IRAK	1745	3301
ABD	1490	33105
ÜRDÜN	1436	3437
LÜBNAN	1105	2233
FAS	1084	3853
İNGİLTERE	1048	2724
İTALYA	837	1562

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Helal turizm pazarının önemli olmaya başlamasıyla Akdeniz Bölgesi dâhil olmak üzere tüm bölgelerimizde gelişme yaşanmaya başlamış turistlerin helal turizm payında istekleri yerine getirilmeye çalışılmakta ve her geçen yıl isteklere göre daha iyisi ve daha güzeli olsun diye planlamalar yapılmaktadır. Planlamalar her geçen yıla göre şekillenmekte ve giderek helal turizmde değişimler olmaktadır. Helal turizm payı içerisinde özellikle bölgemiz Tunus, Mısır, Sudan, Bahreyn, Katar, Libya, İran, Yemen, Cezayir, Fas, Pakistan, Endonezya, Malezya gibi ülkelerden turist almaktadır.

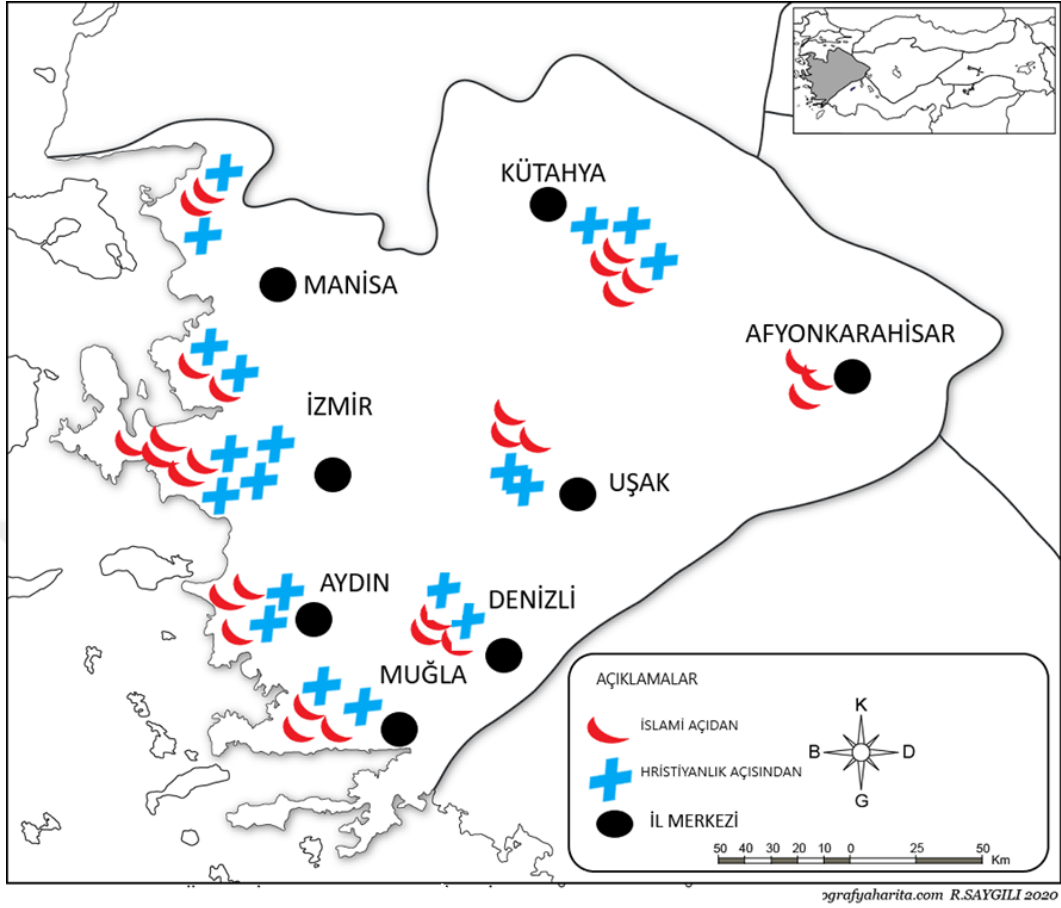
4.2. Ege Bölgesi'ndeki Helal Turizm

Ege Bölgesi'ndeki helal turizm faaliyetlerine baktığımızda diğer kıyı bölgelerimizde olduğu gibi ege kıyıları da helal turizm için elverişli alanlara sahiptir. Hem deniz hem de kültür ve inanç değerlerine yönelik eserler helal turizm için elverişlidir. Burada Herodot'un şu sözünü kullanmak isterim: "Ege sahilleri, Dünya'nın en güzel gökyüzüne ve en iyi iklimine sahiptir". Bu söz, deniz turizminde Ege Bölgesi'nin ne kadar önemli olduğunu desteklemektedir. Ege kıyılarında deniz turizmi için dikkat edilen aile otelleri son zamanlarda yapılmaya başlanmış, tatil köyleri, butik oteller de helal turizm payında oldukça önemli konuma gelmiştir çünkü özellikle Müslüman turistler daha çok aileleriyle rahat bir şekilde tatil yapmak istemektedir. Bunun için hem helal yiyeceklerin olduğu hem de aile ortamının olduğu yerleri tercih etmektedirler. Ege Bölgesi'nde helal turizme verilen önem sayesinde bölge tesis sayısı bakımından ülkemizde % 25,5'lik bir payla önde gelmektedir. 2073 tesis sayısı ile Marmara Bölgesi'nden sonra gelmektedir. İzmir ve Muğla tesis sayısı bakımından öndedir. (www.halalbooking.com) İzmir, bölgenin en fazla turist çeken illerinden biridir. Bundan dolayı helal turizm konseptinin de canlı olduğu illerden biridir (Tablo 22). Aynı zamanda Akdeniz Bölgesi'nde olduğu gibi bu bölgemizde de en fazla Suudi Arabistan, İran ve Irak'tan turist gelmektedir. Gelen turistlerin büyük çoğunluğu helal turizm konseptinden yararlanmaktadır. Aile oteli veya alkolsüz otellerin yanı sıra helal turizm etkinlikleri de yapılmaktadır.

Ege Bölgesi'nde en çok ziyaret edilen alanlara baktığımızda ise Bodrum, Marmaris, Çeşme ve Fethiye gelmektedir. Bu alanlardaki imkânları da göz önüne almak gerekir çünkü muhafazakâr diye adlandırılan aslında bizim helal turizm içinde değerlendirdiğimiz aile otelleri helal yiyecek- içeceklerin bulunduğu birçok oteller yer almaktadır ki doğal güzellikleri de önemli bir paya sahiptir(Baatour vd.2013:193). Oteller dâhil diğer tesisler ağırlıklı olarak Muğla ve İzmir'de görülmektedir (Harita 5).

Bölgede deniz turizminin yanında doğal güzellikler, tarihi ve dini yapılar ön plandadır. Zengin dini yapılara sahip olan bölgemiz, gelen turistlerin isteklerini karşılar. Buradaki asıl amaç, tatil yapıp ibadetlerini yerine getirmek veya farklı dinlerdeki yapıları görmektir (Ek2) ((Kültür ve Turizm Bakanlığı).

Harita 4. Ege Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı

Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre bölgeye gelen ziyaretçi sayısına baktığımızda toplamda 320.130 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. İl bazında baktığımızda ise İzmir önde gelmektedir. İzmir'i ise Muğla, Kütahya, Aydın ve Denizli takip etmektedir.

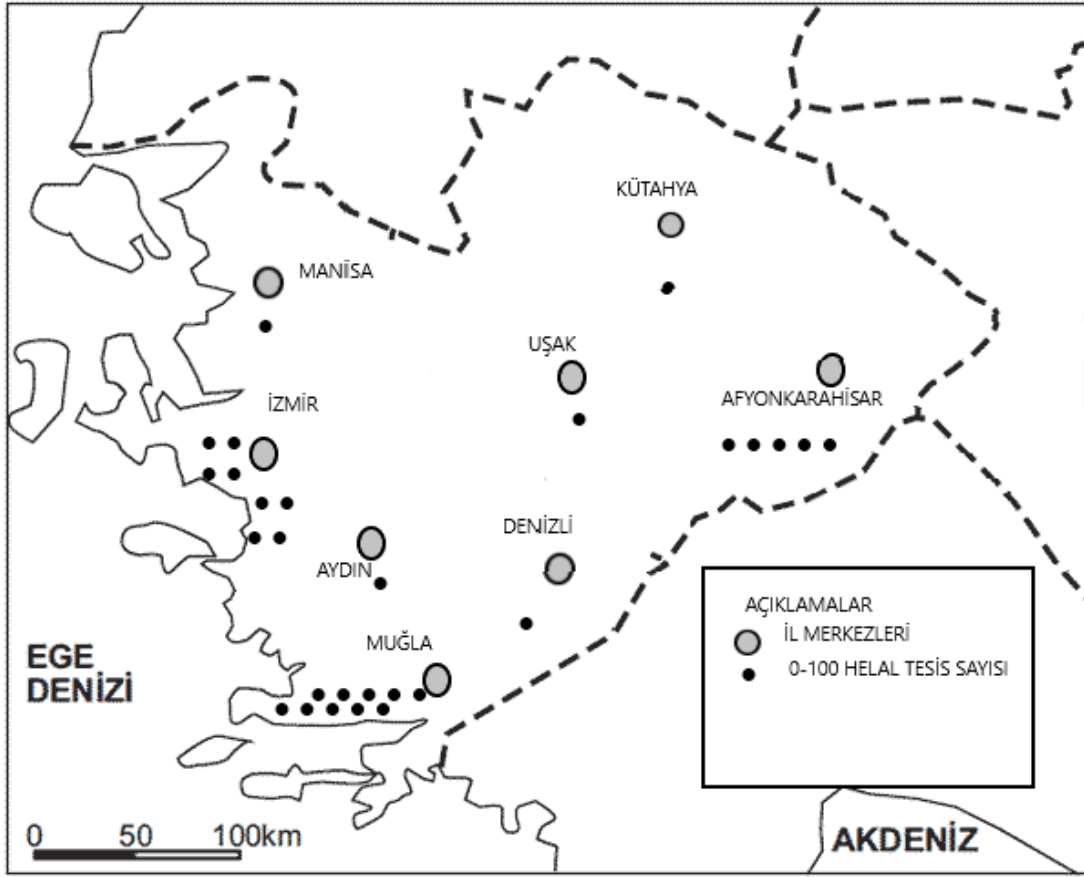
Tablo 22. Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları

İL	ZİYARETÇİ SAYISI
İZMİR	271.174
MUĞLA	46.791
KÜTAHYA	1462
AYDIN	642
DENİZLİ	61

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

İzmir Ege Bölgesi için önemlidir. Çünkü en fazla turisti bu ilimiz çeker ve burada turizm için yapılması gereken ne varsa araştırılıp güncellenmektedir. Örneğin, son zamanlarda helal turizmin gelişmesi ve aile otellerine ya da rahatça kalınabilecek bay bayan ayrımı yapılan, ibadetlerin daha rahat yapılabileceği otellerin tercih edilmesi işletmecileri bu yönde hareket ettirmiştir.

Harita 5. Ege Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar

Tablo 23. İzmir'e Gelen Ziyaretçi Sayısı Karşılaştırılması (Ocak- Ağustos Dönemi)

YILLAR			% DEĞİŞİM ORANI
2018	2019	2020	2019/2020
753.576	867.662	212.177	% 75,5

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 24. Milliyetlerine Göre İzmir'e Gelen Ziyaretçi Sayısı Ocak- Ağustos Dönemi

SIRA	ÜLKE	2019 Yılı	2020 Yılı
1	ALMANYA	277.563	97.075
2	İNGİLTERE	97.365	20.765
3	HOLLANDA	58.827	15.918
4	FRANSA	43.284	10.013
5	BELÇİKA	37.900	5.298
6	BELARUS	19.039	6.097
7	K.K.T.C	17.706	3.737
8	AVUSTURYA	15.958	5.251
9	UKRAYNA	15.601	5.552
10	İSVİÇRE	13.488	6.118

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Milliyetlerine göre gelen turist sayılarında ağırlıklı olarak İslam dinine mensup olmayan ülkelerden turist geldiğini görmekteyiz. Fakat bu ülkelerden gelen turistlerin birçoğu Türk ve Müslüman olduğu için tercih ettikleri tatil şekillerine göre helal turizmde etkisi olduğunu söyleyebiliriz (Tablo 24).

Tablo 25. İzmir'in İşletme, Yatırım ve Belediye Belgeli Konaklama Kapasitesi

Tesis Türü	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
İşletme Belgeli Tesis	215	19.410	39.919
Belediye Belgeli Tesis	184	4.837	10.177
Yatırım Belgeli Tesis	38	3.597	7.793
Toplam	437	27.844	57.889

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

İzmir'in belgeli tesis sayısının gelen turist sayısına bakıldığında yeterli olmadığının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sayı Aydın ili ile karşılaştırıldığında daha çok dikkat çekmektedir.(Tablo 26)

Tablo 26. Aydın'da Tesislere Giriş Sayıları

Yıllar	Yabancı	Yerli	Toplam	Değişim
2018	976.626	1.253.857	2.230.483	2,90
2019	1.229.769	1.065.290	2.295.059	
Ocak-Temmuz 2020	66.115	331.376	397.491	-68,3

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 27. Milliyetlerine Göre Aydın'a Gelen Ziyaretçi Sayısı (2019)

Ülke	Tesise Giriş	Geceleme
Çin	135.299	158.698
Almanya	101.301	388.025
İngiltere	99.900	415.362
Bulgaristan	72.033	278.999
Rusya	40.581	181.132
ABD	21.453	42.745
Malezya	21.371	25.818
İran	21.190	75.995
Fransa	20.208	76.756

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 28. 2019-2020 Yılları Ocak-Temmuz Dönemi Aydın'daki Konaklama Tesislerine Giriş

Yıl	Yabancı	Yerli	Toplam
2019	641.268	611.630	1.252.898
2020	66.115	331.376	397.491
2019/2020 Değişim%	-89,7	-45,8	-68,3

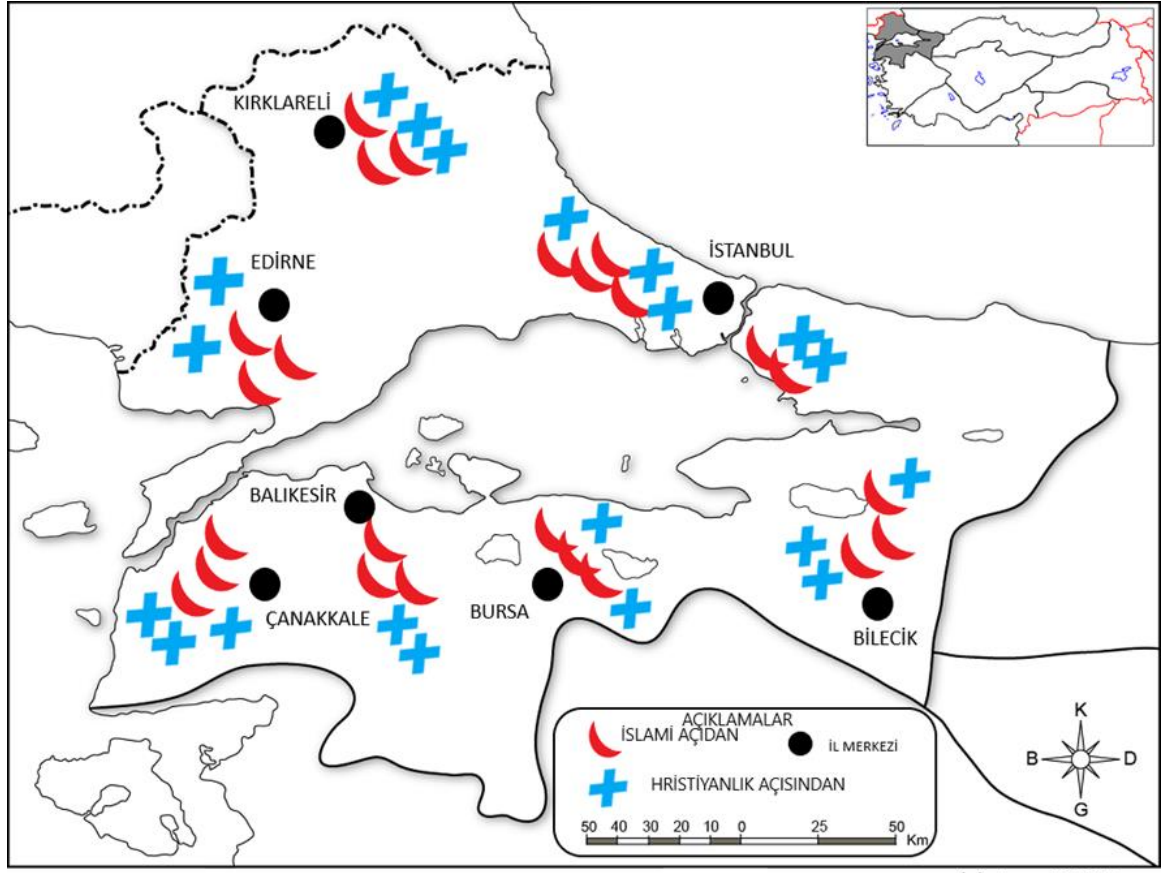
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Milliyetlerine göre gelen turistler içerisinde Müslüman turistler de yer almaktadır. Tablo 27'deki sayılara baktığımızda Malezya ve İran'dan gelen turistler ilk sıralarda yer almıştır. Yerli ve yabancı gelen turistlerde sayı 2020 yılında azalmış bundaki en önemli etken covid olmuştur. Ayrıca Ege Bölgesi helal turizmde önemli bir konumdadır. Bundan dolayı hem Müslüman turistlerin rahat edebileceği hem de isteklerinin karşılanabileceği tatil köylerinin veya otellerin daha çok geliştirilmesi gerekmektedir. Ege Bölgesi Akdeniz Bölgesi'nden sonra en uzun deniz turizminin yapıldığı bölge olmasıyla kış aylarında da turist çekmektedir.

4.3. Marmara Bölgesi'ndeki Helal Turizm

Marmara Bölgesi doğal güzellikleriyle birlikte tarihi ve kültürel zenginliğiyle de turizmde önemli bir konuma sahiptir. İstanbul ve Bursa, bu bölgenin en çok turist çeken iki önemli ilidir. Bu durum üzerinde elverişli iklim şartları etkili olmaktadır. Edirne, Çanakkale ve Gelibolu ise tarihi turizmde öndedir. Bursa ve Balıkesir kaplıca turizminde gelişmekte ve çokça turist çekmektedir. Güney Marmara'da ise kuş gözlemciliği, deniz turizmi, kayak turizmi dikkat çekmektedir. Bunun yanında birçok yapısıyla birlikte farklı dinlere ev sahipliği yaptığından dolayı gelen turistler helal turizm pazarında da birden fazla alternatif turizmi tercih edebildiği için elverişli bölgelerimizdendir. Ayrıca olumlu iklim şartları ve elverişli ulaşım koşullarıyla bu bölgemiz yıl boyunca turist çekmektedir. Helal turizm faaliyetlerinde diğer kıyı bölgelerimizden önde olup %35,03'lik bir paya sahiptir. Bu paya sahip olmasında 2.848 tane tesisin olması etkili olmuştur (Harita 7). Marmara Bölgesi'nin geçmiş tarihinde farklı medeniyetlerin yer aldığı ve farklı dinlerin yaşandığı görülmektedir. Özellikle Bizans dönemi, Osmanlı dönemi için en önemli yerlerden biri İstanbul olduğu için fazla bir yapıya sahiptir. Hem İslam hem Hristiyanlık dini için çokça alana sahiptir. Bu durumda da en çok turist çeken alanlardan biri olmaktadır. Marmara Bölgesi'nde, helal turizm pazarında oldukça önemli yapılar dikkat çekmektedir (Ek 3). Bölgeye gelen turistler kongre amaçlı olsa da dini kurallarına uyarak turistik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bölge dini yapılar bakımından elverişlidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı).

Harita 6. Marmara Bölgesi'nin Helal Turist Çeken Yapılarının Dağılışı

cografyaharita.com R.SAYGILI 2020

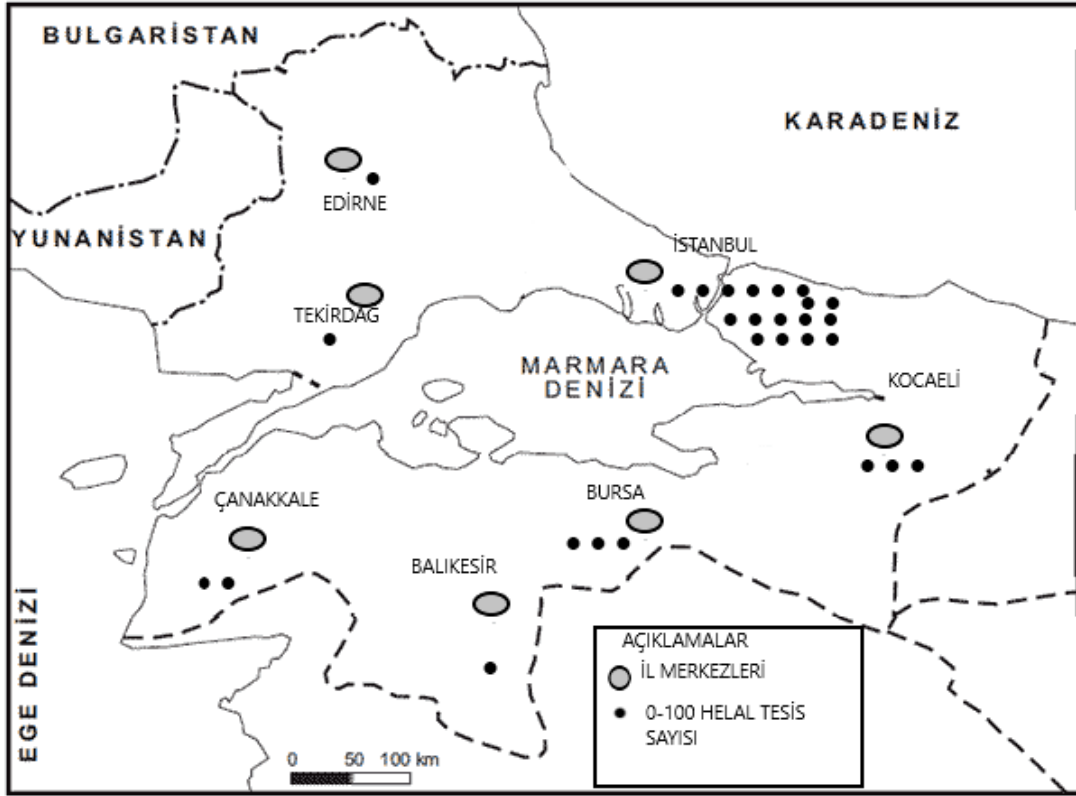
Bölgemize gelen turistlerin sayısı özellikle sınır kapısından giriş yapanlar da dâhil olmak üzere değerlendirdiğimizde en fazla turist çeken İstanbul olmuştur. Bunun yanında bölgeye yıllık giriş yapan ziyaretçi 3.802.049 kişi olmuştur. İl il değerlendirirsek aşağıdaki tabloya bakılmalıdır. Doğal güzelliklerinin yanında bölgemize kongre ve kültür turizmi için turistler gelmektedir. Bu turizm faaliyetini yerine getirirken de yeme-içmenin, otellerin helal olmasına da dikkat etmektedir.

Tablo 29. İllere Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları

İller	Sayı
İstanbul	2.774.144
Edirne	926.239
Sakarya	35.108
Kırklareli	32.684
Kocaeli	16.607
Yalova	7.045
Tekirdağ	3.326
Bursa	3.322
Balıkesir	2.670
Çanakkale	904

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Harita 7. Marmara Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar

Tablo 30. İstanbul'a Gelen Yabancı Ziyaretçi Sayısı Karşılaştırılması

	Yıllar			Değişim Oranı
	2017	2018	2019	2018/2019
İstanbul	10.730.510	13.432.990	14.906.663	%11

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Milliyetlerine göre gelen ziyaretçi sayıları bakımından İran önde gelmektedir (Tablo31). Suudi Arabistan, Katar ve Irak gibi ülkelerden de Müslüman turistler gelmektedir. Ülke geneli gelen Müslüman turistlerin yüzde 50'sini helal turizm konsepti içerisinde değerlendirebiliriz. Bu yüzdelik tam olarak net olmasa da tahmin edilmektedir. Ayrıca her Müslüman ülkeden gelen turistler, dini kurallara uygun tatil planı yapmamaktadır, sadece konaklamaya ya da helal yiyecek içeceğe dikkat etmektedir.

Tablo 31. Milliyetlerine Göre İstanbul'a Gelen Ziyaretçi Sayısı (2019)

Ülke	2019 Yılı
Almanya	143.477
İran	86.281
Fransa	64.968
ABD	57.524
İngiltere	53.642
Hollanda	43.035
Belçika	16.879

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**Tablo 32. Balıkesir'de Tesislere Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları**

Yıl	Yabancı	Yerli	Toplam	Değişim %
2018	177.981	1.129.276	1.307.257	2019/2020
2019	236.400	1.220.784	1.457.184	-47,7
Ocak-Temmuz 2020	28.396	399.876	428.272	

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**Tablo 33: Milliyetlerine Göre Balıkesir'de En Çok Tesise Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2019)**

Ülke	Tesise Giriş
Çin	88.846
Bulgaristan	5.270
Almanya	5.154
Yunanistan	4.233
Romanya	844
Hollanda	451
Rusya	446

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tesis sayısı bakımından önde olan Marmara Bölgesi'ne gelen turist sayısı da dikkat çekmektedir (Tablo 32). Bunun yanında gelen turistler içerisinde Müslümanların artış göstermesi ile kongre ve doğal güzelliklerin ön planda olduğu turizm faaliyetleri yapılmaktadır. Son zamanlarda bazı semtlerde özellikle yerlerin isimleri Arapça olarak ifade edilmesi gelen turistin fazla olması etkili olmuştur. Sadece tabelayla sınırlı kalmamak gerekir çünkü Müslüman turistler ülkemizde giderek varlığını göstermektedir.

4.4. Karadeniz Bölgesi'ndeki Helal Turizm

Karadeniz Bölgesi'nin helal turizm potansiyeline bakıldığında diğer bölgelere oranla %6,01'lik bir paya sahiptir. Bu payda 489 adet tesis etkili olmaktadır. (www.halalbooking.com) (harita 11). Tesis sayısı her geçen gün artmaktadır. Geçmişten günümüze Karadeniz'in tarihine Bizans ve Osmanlı gibi devletler, Gürcistan'dan gelen göçmenler gibi birden fazla değişen göçmenlerin bıraktıkları eserler ve farklı dinlerin etkisiyle helal turizm çeşidini kullanan turistler için önemli bir konumda yer almaktadır. Ayrıca Karadeniz'deki yaylalar helal turizm için dikkat çeken unsurlardan biri halindedir. Özellikle yaz aylarında sıcak bölgelerden gelen turistler, aileleriyle birlikte kalabilecek yayla evlerinin tam da kendilerine uygun olmasından dolayı tercihleri sırasında ön plana almaktadır. Kıyıdan itibaren birbirinden farklı iklim çeşitliliğine de

Bolu çevresinde daha çok kış turizmi, doğal güzellikler, kaplıcalar turizmde ön plana çıkarken, Trabzon ve Amasya’da rafting sporu ve eski dönemlerden kalan tarihi yapılar turizmde dikkat çeken unsurlardan biri olmuştur. Orta Karadeniz Bölümü eski yerleşim birimleri bakımından oldukça yaygın olduğu için hem doğal hem inanç hem de helal turizmde ön plandadır. Bölgenin yerleşim birimlerinin birbirinden farklı olması farklı zamanlarda gelişmesi helal turizm için önemli bir alan konumuna gelmiştir. Yerleşim birimlerinde oluşturulan farklı yapılar farklı dini alanları oluşturmuş ve helal turizmde önemli bir edinmiştir (Ek4). Bu değerlere dikkat edersek sadece Müslümanlara ait olan değerlere değinilmemiş, helal turizm Müslüman turistler dışında diğer dinlere mensup olan turistlerin de bu tarz isteklerine karşılık vermeye çalışan bir alternatif turizm çeşididir. Bu alternatif turizm çeşidi, her alanda aynı oranda yayılım göstermemektedir. Her ilde farklı yoğunluk kazanmaktadır (Harita 8) (Kültür ve Turizm Bakanlığı).

AKIŞIMLAR

İSLAMİ AÇIDAN (Red Crescent)

HRİSTİYANLIK AÇISINDAN (Blue Cross)

0 10 20 30 40 50 Km

● İL MERKEZİ

Map of the Black Sea region in Turkey showing the distribution of religious groups. The map includes an inset of Turkey, a scale bar (0-50 km), a compass rose, and a legend. The legend indicates that red crescents represent the Islamic population and blue crosses represent the Christian population. The map shows a high concentration of Christians in the northern coastal areas (Samsun, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Bolu) and a high concentration of Muslims in the southern coastal areas (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize).

44

Harita 9.Karadeniz Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar

Tablo 34. Karadeniz Bölgesi'nde Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları

İl	Sayı
Artvin	148.016
Samsun	40.795
Zonguldak	22.249
Trabzon	21.532
Amasya	1186
Ordu	937
Bartın	880
Giresun	190
Sinop	152
Kastamonu	124
Rize	51

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bölgeye Müslüman turist olarak daha çok İran ve Irak'tan turist gelmektedir. Yukarıda da belirttiğim gibi her gelen turist helal turizm odaklı gelmiyor. Gelen Müslüman turistlerin yüzde 50'lik kısmı helal turizm konseptine yönelmektedir (Tablo 35).

Tablo 35. Milliyetlerine Göre Ordu, Trabzon, Rize'ye Gelen Ziyaretçi Sayıları

Ülke	Şehir		
	Ordu	Trabzon	Rize
Almanya	646	626	106
ABD	142	329	
Irak	166	554	11
İran	52	348	79

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

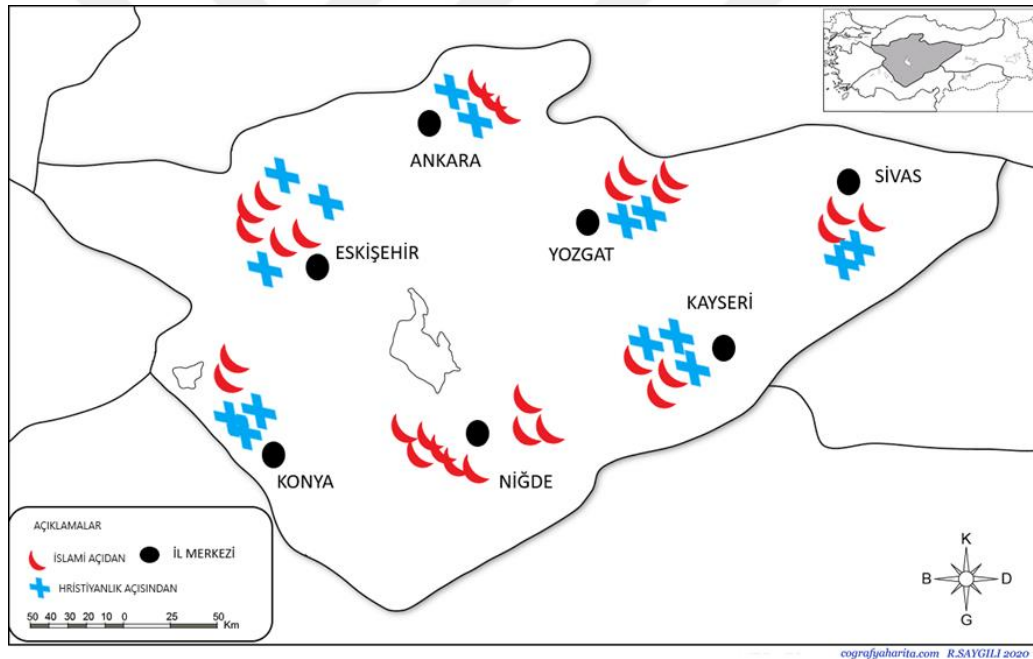
Karadeniz Bölgesi helal turizm ağında özellikle yayla turizmde çok fazla rağbet görmektedir. Bu durum üzerinde Müslüman turistlerin seyahatlerini aileleriyle yapması etkili olmuştur. Ailecek kalınabilecek nezih bir yer olması ilk şartlar arasında olduğundan yayla evleri yoğunluk kazanmıştır. Bu tercihi ise Suudi Arabistan, İran ve Irak'tan gelen turistler yapmaktadırlar. Ayrıca gelen turist sayısı bakımından önde olmaları da tercihlerine karşılık bulmalarını kolaylaştırmışlardır (Tablo 35).

4.5. İç Anadolu Bölgesi'ndeki Helal Turizm

İç Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelere oranla helal turizmdeki payı % 8,9'dur. Bu payda 727 adet tesisin bulunması etkili olmuştur (Harita 10). Bölgenin geçmiş tarihi ve çok eski yerleşim birimlerine ev sahipliği yapmış olması, kıyı ve iç kısımlarla geçişi sağlaması da çok farklı kültürlerin ve dinlerin yaşam olanağı sunmasında etkilidir. Bölgede kış turizmi, alpinizm, yayla turizmi, ekoturizm, kırsal turizm, klimatizm, rafting, kano ve nehir kayağı gibi faaliyetler önemli yer tutar. Termal turizm de ön planda yer almaktadır. Bu tarz alternatif turizmin fazla olması bölgenin turist sayısını olumlu etkilemekte ve helal turizmde kendine pay çıkarmaktadır.

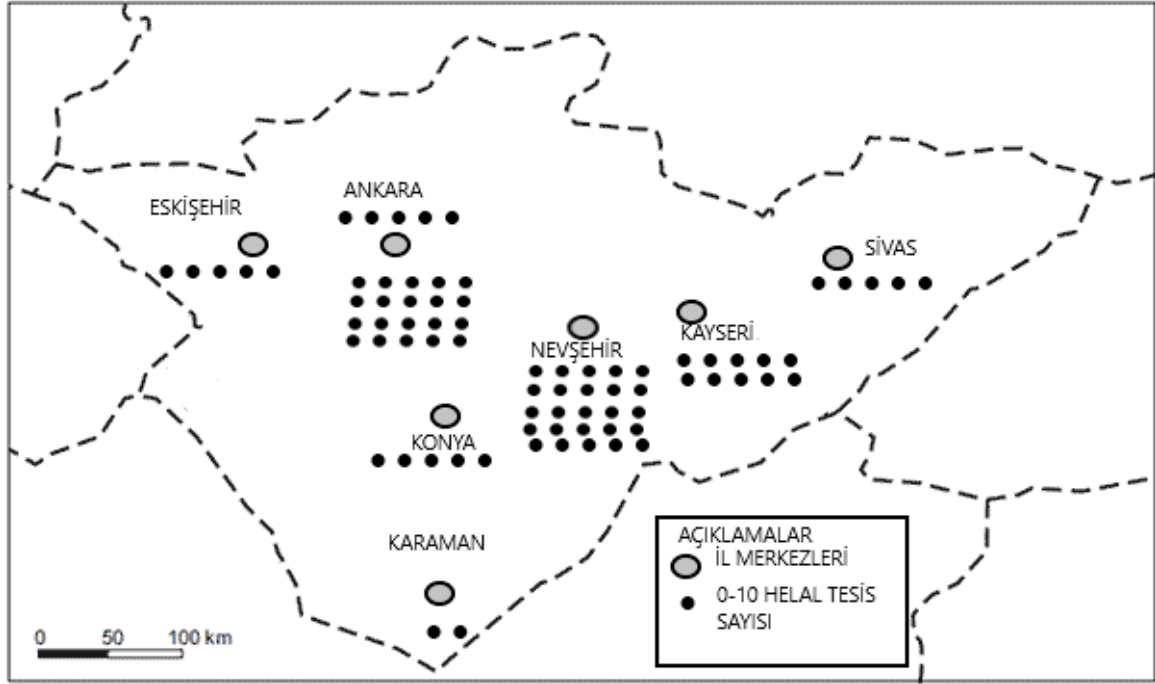
İç Anadolu Bölgesi'nde, helal konseptli konaklama alanları da giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu durum üzerinde turistlerin ilgi alanları, kültürel ve eski yerleşim birimleriyle buradaki doğal güzelliklerin bütünleşmesi etkili olmuştur. Özellikle Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemi eserleri oldukça yaygındır (Ek 5). Bazı değerler helal turizmde yoğunluk kazanmıştır. Bu durumda bölgenin her ilinde farklı yayılımlar olmasını sağlamıştır (Harita 10) (Duran, Doğan 2008:21).

Harita 10. İç Anadolu Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı

İç Anadolu Bölgesi'ndeki turistik faaliyetler göz önüne alındığında kültür ve kış turizmini atlamamak gerekir. Bölgeye yıl içerisinde çokça turist giriş yapmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verilerine baktığımızda toplamda 324.897 ziyaretçi giriş yapmıştır. Ziyaretçi sayısında ise önde gelen Ankara olmuştur (Tablo 36).

Harita 11. İç Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar

Tablo 36. İç Anadolu Bölgesi'nde İllere Göre Ziyaretçi sayıları

İl	Sayı
Ankara	223.413
Kayseri	72.931
Konya	16.056
Eskişehir	11.435
Sivas	1.028
Nevşehir	34

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 37. Milliyetlerine Göre Ankara, Aksaray ve Kayseri'ye Gelen Ziyaretçi Sayıları

Ülke	Şehir		
	Ankara	Aksaray	Kayseri
Almanya	6569	478	1900
ABD	7689	64	314
Irak	14139	258	697
İran	12795	55	254

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

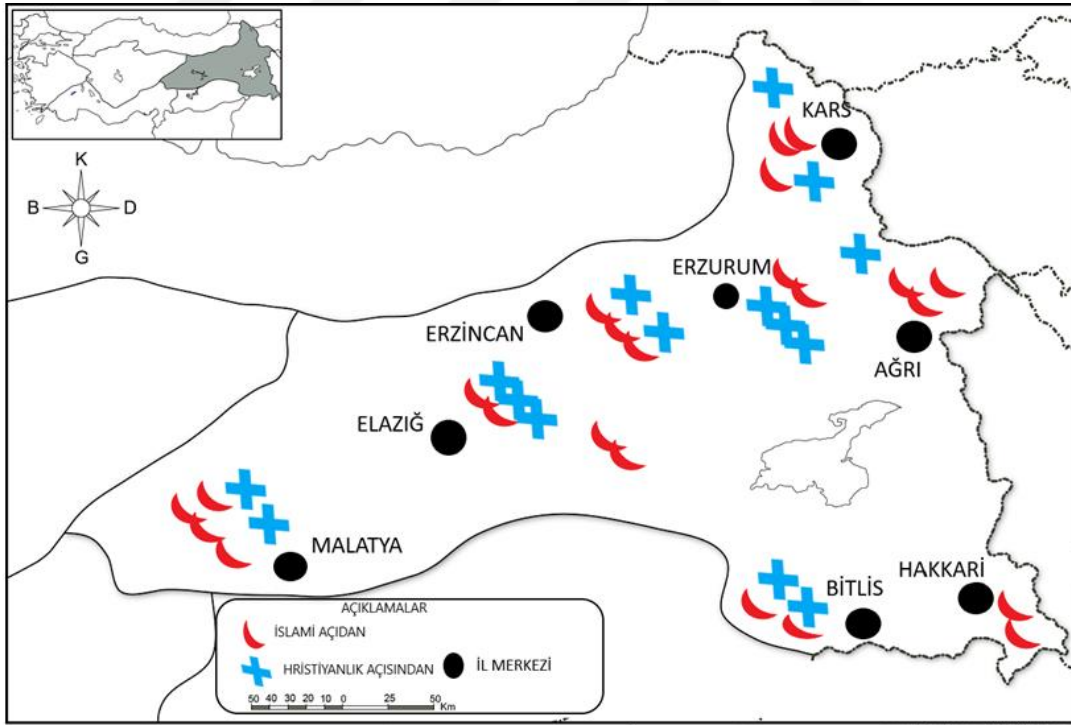
İç Anadolu Bölgesi kıyı bölgelere göre helal turizm de daha az turist çekmesine rağmen turist sayısında iyi bir konumdadır. Özellikle eski yerleşim birimlerinin bulunması çok farklı doğal oluşumların olması bölgenin turist çekmesinde elverişli olmuştur. Bu bölgede peribacalarının yoğun olması ailecek kalınabilecek konaklamaların olması sebebiyle son

zamanlarda helal turizmi gelişmeye başlamıştır. Fakat helal turizmin daha iyi bir konuma gelmesi için alternatiflerin arttırılması gerekmektedir.

4.6. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Helal Turizm

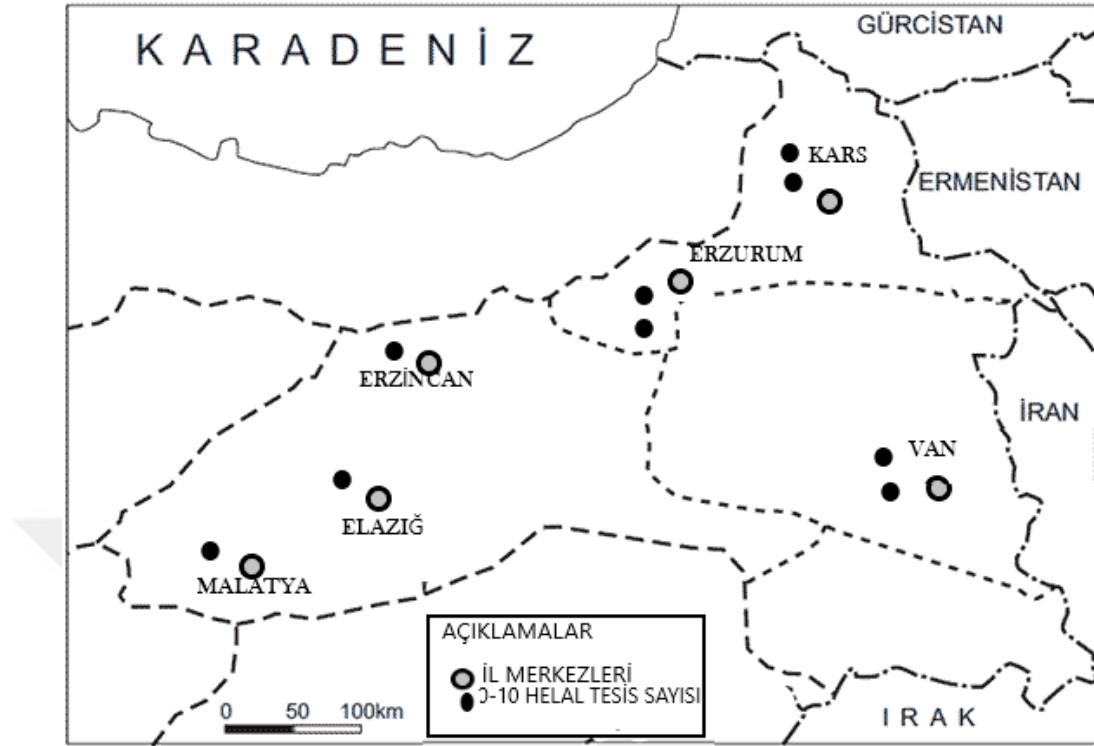
Doğu Anadolu Bölgesi'nin helal turizm dağılışına baktığımızda diğer bölgelere göre % 0,8'lik bir paya sahiptir. Düşük bir paya sahip olmasında 73 tane tesisin olması etkili olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nin geçmiş tarihinde ise farklı milletlerin yaşaması bu bölgede farklı medeniyetlere ve yapılar ev sahipliği yapmasını sağlamıştır. Özellikle Hitit, Urartu, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi devletlere ait eserler görülmektedir. Ayrıca Ermenilere ait eserler de yer almaktadır. Bu eserler helal turizm potansiyeli açısından dikkat çekmektedir. Bunun yanında dağlar, akarsular, göller, göl kıyıları, kanyonlar, termal kaynaklar turist çeken diğer alanlardandır ki önemli bir turist potansiyeline sahiptir. Zengin volkanik dağlar, kış turizmi, izcilik gibi aktiviteler ön planda yer almaktadır. Kıyı turizmi diğer bölgelere göre çok olmasa da Van ve Hazar Gölleri öne çıkmaktadır. Bunun yanında ise dini yapılar bölgenin helal turizm konseptinde en fazla turist çeken unsurları olmuştur. Bu unsurlar ek 6'da yer almaktadır. Bölgede helal turizm için önemli olan değerlerinin yayılışı farklı alanlarda yoğunlaştığı için illere göre farklı yayılım alanlarına sahip olmuştur. Bu alanlar turist sayılarını da etkilemiştir (Harita 9) (Kültür ve Turizm Bakanlığı).

Harita 12. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı

Bazı eserlere ve yerlere baktığımızda Doğu Anadolu'nun da helal turizmde dikkat çeken birçok unsuru bulunmakla birlikte doğal ortamı da oldukça dikkat çekmektedir. Fakat helal turizm için yeterli çalışmalar yer almamaktadır.

Harita 13. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar

Bölgeye gelen ziyaretçi sayılarına baktığımızda Kültür ve Turizm Bakanlığının verileri ön plana çıkmaktadır. Bu verilere göre yıl içerisinde 204.883 kişi bölgeye gelmiştir. İl olarak baktığımızda ise Hakkâri önde gelmekte Hakkâri'yi ise Ardahan, Iğdır ve Ağrı takip etmektedir (Tablo 38).

Tablo 38. Doğu Anadolu Bölgesi'ne Giriş Yapan Ziyaretçi Sayıları

İl	Sayı
Hakkari	55.826
Iğdır	45.183
Ağrı	41.794
Ardahan	41.384
Elazığ	10.327
Van	4.424
Malatya	3.618
Kars	1.620
Erzincan	475
Erzurum	182

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bölgeye gelen ziyaretçilerin milliyetlerine göre baktığımızda bu turistler daha çok sınır komşularımızdan gelmiştir (Tablo 39). Ayrıca bölgeye gelen turistlerin bir kısmı helal turizm konseptinde yer almıştır. Bu bölge ağırlıklı olarak doğal güzelliklerinin yanı sıra tarihi ve dini yapılarıyla turist çekmektedir.

Tablo 39. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Bazı İllere Gelen Ziyaretçilerin Milliyetlerine Göre Dağılışı

Ülke	Şehir		
	Ağrı	Ardahan	Van
Almanya	20	6	57
Irak	40	1	214
İran	1095	37	3963
Gürcistan	1	342	-
Azerbaycan	1	164	-

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Doğu Anadolu Bölgesi helal turizmde diğer iç bölgeler gibi kıyı bölgelere göre daha az turist çekmektedir. Çünkü doğal güzelliklerinin yanında son zamanların en popüler alternatif turizm çeşidine tam hazırlıklı değildir. Konaklamaların ve etkinliklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bölgeye gelen turistler ise daha çok yakın komşularından olmaktadır. Bunun yanında helal turizmde doğal oluşumları bakımında dikkat çeken bir bölge olup bu konuda geliştirilmesi gerekmektedir.

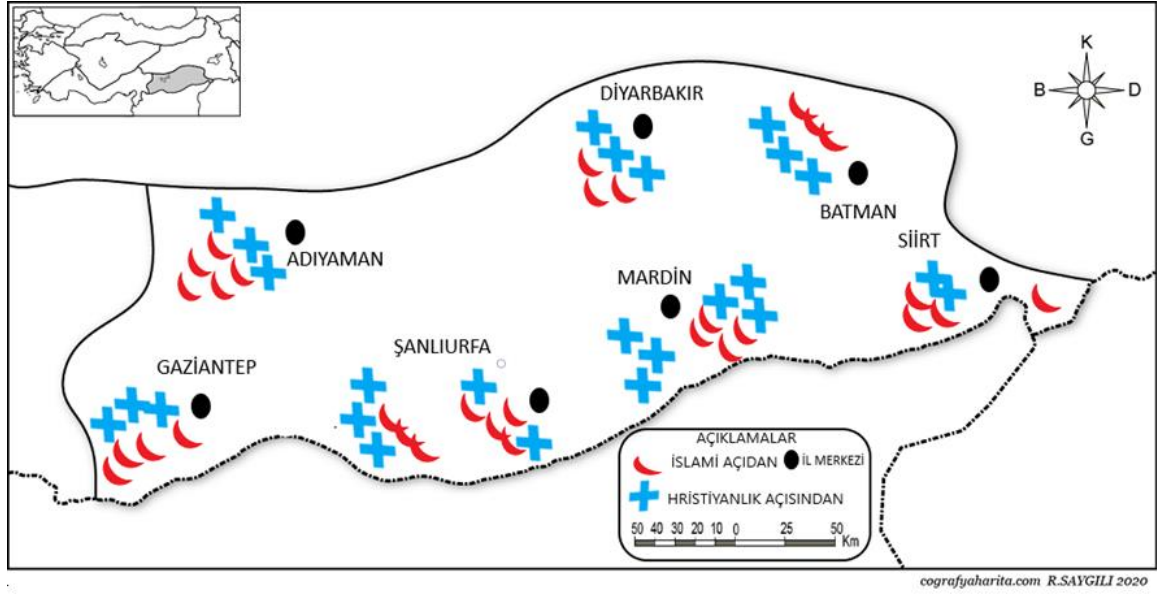
4.7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Helal Turizm

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin helal turizmdeki payı %1,3'tür. Böyle bir paya sahip olmasında 109 tane tesis bulunması etkili olmuştur (Harita 15). Bu pay fazla olabilirdi çünkü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tarihi-coğrafi yapısı çeşitli bir özellik göstermekte ve bu bölge, farklı yapılara sahiptir.

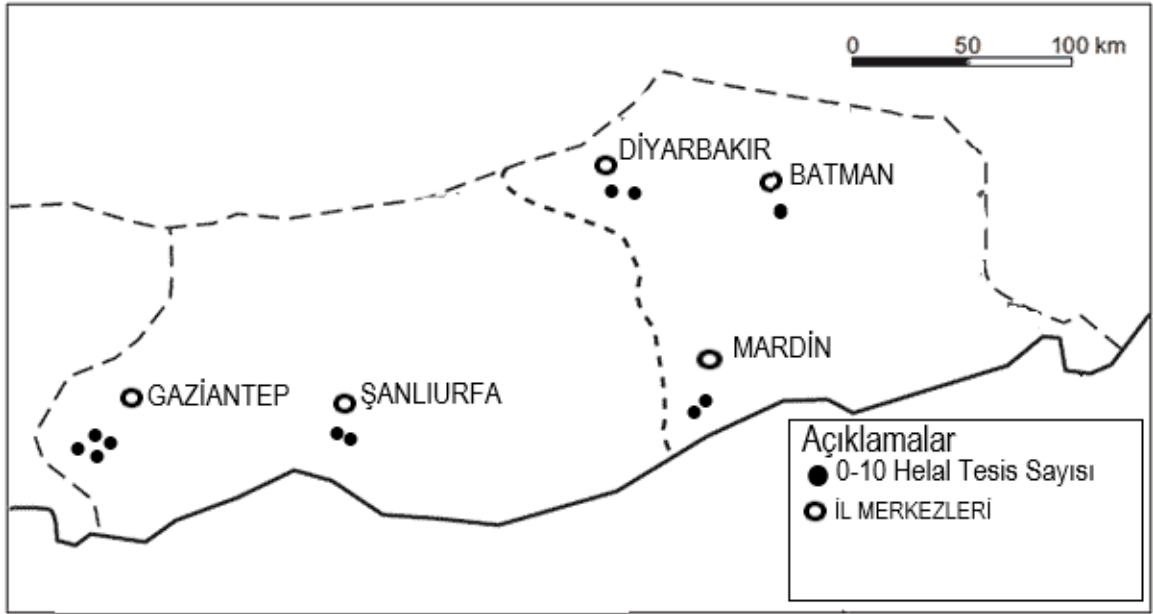
Bu bölge geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Eski yerleşim birimleri fazla olup günümüze kadar ulaşanlar ve yeni yeni bulunanlarla birlikte helal turizm için elverişli bir bölgeye sahiptir. Doğal güzellikleri, kültürel ve tarihi yapıları turist çekmektedir. Bölgedeki her ilin kendine ait bir özelliği vardır ki doğal güzelliklerin yanında inanç değerleri de dikkat çekmektedir (Ek 7). Sadece Müslüman turistlerin değil diğer dinlere sahip turistlerin de dikkatini çekmektedir. Fakat bu kadar dikkat çekici olmasına rağmen kıyı bölgelerimize göre bu bölgemizde helal turizm pazarı eksik veya yetersiz kalmaktadır.

Bölgenin en dikkat çeken şehirleri Mardin ve Şanlıurfa'dır. Hem yaşanılmış olan farklı medeniyetlerin etkisi hem de farklı dinlerin etkisi bu alanların dikkat çekmesini sağlasa da diğer şehirlerimizde de helal turizmin yaygın olduğu görülmektedir (Harita 14) (Doğan ve Duran 2008:21).

Harita 14. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turist Çeken Yapılarımızın Dağılışı

Harita 15. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Tesislerin Yoğun Olduğu Alanlar

Bölgeye gelen ziyaretçi sayısı sınır kapılarının önemini ortaya çıkarmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre bölgeye 977.604 kişi gelmiştir. Bu veriler, bölgenin turist sayısı bakımından hareketli bir bölge olduğunu göstermektedir. Bu veriler içerisinde ise önde gelen şehrimiz Şırnak olup onu Gaziantep, Kilis ve Şanlıurfa takip etmektedir (Tablo 40). Bu üç ilimizin dini yapılarının fazla oluşu, bölgeye gelen turist sayısını artırmaktadır. Turistlerin yarısı veya yarısından fazlası turistik faaliyetini yerine getirirken helal turizm konsepti ön plana çıkmaktadır.

Tablo 40. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İllere Göre Sınır Kapısından Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı

İl	Sayı
Şırnak	817.785
Gaziantep	67.085
Kilis	67.084
Şanlıurfa	16.844
Diyarbakır	8.462
Mardin	342
Adıyaman	2

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**Tablo 41.** Şırnak Ziyaretçi Sayıları

Yıl	Yabancı	Yerli	Toplam
2017	969	80.849	116.177
2018	2352	125.692	128.044
2019	3832	136.632	140.464

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne Irak, İran, Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelerden ağırlıklı olarak turist gelmektedir (Tablo 42). Gelen turistlerin hepsi helal turizm konseptini uyguluyor diyemeyiz çünkü böyle bir veriye henüz ulaşamamıştır. Çünkü helal turizm ile ilgili veriler değişkenlik göstermekte ve helal turizm konseptine bakış açıları farklı olduğundan bir gruba uygun olan diğer gruba uygun olmadığı için verilere ulaşmak zordur. Ayrıca helal turizmde yerli turistlerin payı yabancı turistlerin payı kadar etkilidir.

Tablo 42. Milliyetlerine Göre Şırnak'taki Tesislere Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2019)

Ülke	Tesise Giriş	Geceleme
Irak	2.836	4.224
Hollanda	108	212
Almanya	102	189
Azerbaycan	98	204
İngiltere	73	116

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**Tablo 43.** Mardin'deki Tesislere Giriş Sayıları

Yıl	Yabancı	Yerli	Toplam
2017	12.020	228.751	240.771
2018	23.232	309.089	332.321
2019	27.836	382.540	410.376

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 44. Milliyetlerine Göre Mardin'deki Tesislere Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2019)

Ülke	Tesise Giriş	Geceleme
Irak	11.131	12.874
Almanya	5.989	8.949
İsveç	1.031	1.913
K.K.T.C	959	1.476
Hollanda	675	1.136
İsviçre	476	613
Belçika	461	744
İngiltere	455	594
ABD	437	863
Fransa	382	543

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Mezopotamya'nın göz bebeği olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi helal turizmde turist varlığıyla bile turist çeken bir bölgedir. Bölgeye her yıl çokça turist gelmektedir. Son zamanların turist profili ise Müslüman turist ağırlıklı olup helal turizmin gelişmesinde ve dikkatleri üzerine çekmesinde etkili olmuşlardır. Bölgedeki konaklama sorunu en önemli unsurdur. Bu sorunun düzeltilmesi turist sayısında artış yaşanmasını sağlayacaktır. Ayrıca turistler daha çok Suudi Arabistan, İran ve Irak'tan gelmektedir. Bu turistlerse en fazla Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Mardin ağırlamaktadır. Eski medeniyetlerin varlığı ve tarihi yapıların olmasından dolayı turist çekmektedir.

5. SONUÇ

Sadece Müslümanların katılmasıyla doğan helal turizm kavramı dünya genelinde ve ülkemizde yeni ve farklı yorumlamaların olduğu bir kavramdır. Bundan dolayı ilk zamanlarda helal turizm, dini turizm olarak düşünülmüştür. Giderek önemi artan ve araştırmaların artmasıyla helal turizm ile ilgili bilgilendirmeler yapılmış, helal turizme gerekli önem verilmeye başlanılmıştır.

Ülkemiz helal turizm pazarında önemli bir konumda yer almaktadır. Özellikle de üç semavi din dediğimiz İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik dinine geçmişten günümüze ev sahipliği yapmasıyla farklı yapıların ortaya çıkması helal turizmde dikkat çeken ülkeler arasında yer almasını sağlamıştır. Son zamanlarda gelişen alternatif turizm içinde yer alan helal turizm, ülkemizde de gelişim göstermeye başlamış fakat yeterli bir hızla gelişim gösterememekte bunun için daha çok çalışmaların ve araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Ülkemiz daha çok Müslüman ülkelere turist çekerken diğer dinlere ait turistler de gelmektedir. Ayrıca dini yapıların dağılışına baktığımızda hemen hemen her bölgemize turistlerin gelmesi sağlanacaktır. Bunun yanında kıyılarımız deniz turizmi için oldukça elverişli olduğu için helal turizme ev sahipliği yapar ve en fazla turist çeken bölgelerimiz kıyı bölgelerimiz olmaktadır. Kıyı bölgelerimiz helal turizmin yoğun olmasından dolayı helal turistler için gerekli olan her şeyi düşünerek hem otelleri hem de etkinliklerini planlamakta veya yeniden düzenlenmektedir. Hatta helal belgelendirme ile konaklamalara verilen belgeleri hazırlamaya başlayan ve dünya geneli belge veren üçüncü ülkeyiz. Belge veren üçüncü ülke olduğumuz için diğer ülkelere göre turist sayısı daha fazla olmaktadır.

Helal turizmde önde gelen ülkelere biri olduğumuz için doğal güzellikler ve kültürel özellikler önemli yer tutmaktadır. Özellikle bölge bölge ele alacak olursak turist sayısında önde olan Akdeniz Bölgesi; kıyı turizminde fazla turist çekmektedir. Ukrayna, Rusya, Fransa, Almanya gibi ülkelerin yanında Malezya, İran, Irak gibi ülkelere de son zamanlarda turist gelmekte ve bu ülkelere gelen turistlerin yanında iç turizme katılan yerli halk da turizm faaliyetlerinin helal olmasına dikkat etmektedir. Akdeniz Bölgesi'ndeki işletmecilerin büyük çoğunluğu helal turizmin farkındalığını yaşayıp otellerini, restoranlarını, turistik faaliyetlerini bu turizme göre ayarlamaya çalışmakta ve hatta sertifika sahibi olarak bunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bölgede her şeyin helal olduğu tesis sayısına baktığımızda 1.810 olduğunu görmekteyiz fakat bu sayı yeterli olmayıp geliştirilmesi gerekmektedir. Ege Bölgesi'nde helal turizm pazarı Akdeniz Bölgesi kadar doğal güzellikleriyle ve kültürel özellikleriyle dikkat çeken bir bölgemizdir. Fakat tesis sayısı 2.073 olup Akdeniz Bölgesi'nin gerisinde kalmıştır. Tesis sayısının giderek artırılması gerekmektedir. Çünkü kıyı bölgelerimiz helal turizm pazarında daha çok ön plana çıkmaktadır. Ege Bölgesi'ne gelen turistler Çin başta olmak üzere Malezya, İran, Almanya, Bulgaristan gibi ülkelere yoğunluk kazanmaktadır. Marmara Bölgesi'ne geldiğimizde ise kültürel özellikler ve doğal güzelliklerle birlikte kongre turizminin de etkisiyle turist sayısı oldukça dikkat çekmektedir. Özellikle en fazla turisti çeken İstanbul olmakla birlikte diğer illerimizde de yoğun turist sayısı karşımıza çıkmakta olup her şeyin helal olduğu tesis sayısına baktığımızda 2.848 olarak tüm bölgelerin en yüksek sayısına sahiptir. Fakat gelen turist sayısına baktığımızda bazen bu tesis sayısı yeterli olmayabilir. Bölgemize Almanya, Bulgaristan, Yunanistan, İran, Hollanda, Belçika, Romanya, Ukrayna, Rusya gibi ülkelere yoğun olarak

turist geldiği görülmektedir. Karadeniz Bölgesi, kıyı bölgemiz olmasına rağmen Ege ve Akdeniz Bölgesi'ne göre kıyı turizmi güneşlenmenin ve kıyı derinliğinin de fazla olmasıyla birlikte iki bölgeye göre çok azdır. Bu bölgemizde turizm çeşidi daha çok yaylacılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Her şeyin helal olduğu tesis 489 olarak karşımıza çıkmakta olup tesisten çok bu bölgede daha çok apart evler veya butik oteller turistlerin talepleri üzerine yoğunluk kazanmıştır. Milliyetlerine göre baktığımızda bölgeye daha çok Suriye, Suudi Arabistan, Gürcistan, Azerbaycan, İran, Almanya ve Rusya'dan turist gelmekte olup yaylacılığın ön plana çıkmasında ise daha çok Müslüman turistler etkili olmuştur. Çünkü aile ile kalabilecek ve tatil yapılabilecek en uygun yerler olduğu düşünülmektedir. Helal turizmde en çok önemin verilmesi ve geliştirilmesi gereken yerler, iç bölgelerimizdir. Doğu Anadolu Bölgesi, kıyı bölgelerimiz kadar turist çekmese de doğal güzellikleriyle ve eski yerleşim birimleriyle dikkat çeken bir bölgemizdir. Fakat helal turizm pazarında kıyı bölgelerimize göre geride kalmıştır. Her şeyin helal olduğu tesis sayısı 73 olup çok fazla geliştirilmesi gerekmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'ne daha çok İran, Irak, Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya gibi ülkelerden turist gelmekte fakat ailecek kalınabilecek tesis sayısı az olduğu için sorun yaşanmaktadır. Bu sorunun çözülmesi gerekmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nden pek bir farkı yoktur. Bölge özellikle eski yerleşim birimleriyle ve tarihiyle dikkat çeken bir bölgedir. Bölgeye İran, Irak, Almanya, İsveç, Belçika, Hollanda gibi ülkelerden daha çok turist gelmekte olup her şeyin helal olduğu tesis sayısı 109 olup sayının artırılması gerekmektedir. İç Anadolu Bölgesi, diğer iç bölgelerimize göre daha iyi durumdadır. Tesis sayısına baktığımızda 727 ile bazı kıyı bölgelerimizin de önüne geçmektedir. Hem doğal güzellikleriyle hem de kültürel özellikleriyle dikkat çekmekte ve turistlerin yoğunlaşmasını sağlamaktadır. Bölgeye daha çok Almanya, Belçika, İran ve Irak'tan turist gelmektedir. Gelen turistler diğer bölgelerde olduğu gibi dini ne olursa olsun dinine uygun yaşam şartları olan tesisleri aramakta ve tercih etmektedir. Bölge bazında baktığımızda ülke olarak ne kadar önde olsak da geliştirmemiz ve büyümesini sağlamamız gereken bölgelerimiz vardır. Ayrıca helal turizmin ne olduğunu tam anlamıyla anlatmak ve ona göre tesislerin yapılmasını sağlamamız gerekmektedir.

Helal turizm destinasyonların da Türkiye, ilk dört ülke içerisinde yer almaktadır. Bu da ülkemizin helal turizmde en çok turist çeken ülkeler arasında yer aldığını göstermektedir. Giderek de turist çeken ülkelerin önünde gelmeye başlamıştır. Konumumuzun da vermiş olduğu avantaj sayesinde yılın her ayında turistlerin gelmesi mümkündür.

Ülkemizde gelişmekte olan yeni bir alternatif turizm çeşidi helal turizm de avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Ülkemizde helal turizmin amaç kitlesi Müslüman turistler için avantajlarını şöyle sıralayabiliriz:

- ❖ %99'u Müslüman olması,
- ❖ Tarihi veya kültürel geçmişi,
- ❖ Osmanlı İmparatorluğu ve Selçuklu devleti gibi İslam dinin liderliğini üstlenmiş olması,
- ❖ İslam ülkeleri arasında önemli bir konumda olması,
- ❖ İslam Konferansı Örgütü üyesi olması,
- ❖ İslam dinini yansıtan unsurlara ev sahipliği yapması,
- ❖ Bütün dünya Müslümanları tarafından önemli olan Kutsal eşyalara veya emanetlere sahip olması,
- ❖ Demokrasinin olması,

- ❖ Doğu-Batı kültürlerinin geçiş ve yakınlaşma noktasında yer alması,
- ❖ Müslümanların haklarını giderek savunması ve dış dünyada ses getirmeye başlaması
- ❖ Asıl önemli olan kısım ise turistlere misafir gözüyle bakılması, misafirperver olması hoşgörülü, insancıl gibi özelliklerin daha çok ön planda olması turistlerin tercih etmesini de arttırmıştır.

Ülkemizde helal turizmin diğer dinlere mensup turistler için avantajlarını da şu şekilde sıralayabiliriz:

- ❖ Konumumuzdan dolayı geçmişten günümüze birbirinden farklı dinlerin hem geçiş noktası olması hem de ev sahipliği yapması,
- ❖ Dini yapıların varlığı,
- ❖ Demokrasinin olması,
- ❖ Tarihi ve kültürel geçmişi,
- ❖ Farklı devletlerin geçmişte varlıkların olması,
- ❖ Turistlerin isteklerine yönelik ihtiyaçların karşılanması
- ❖ Turistlere karşı tamamen samimi, misafirperver, hoşgörülü davranılması çok anlayışlı olunması turist çekmede önemli noktalardan biri olmuştur.

Avantajlara baktığımızda ülkemiz helal turist payı bakımından oldukça elverişli ülkeler arasında yer almakta ve çokça turist çekmektedir. Bizim yapmamız gereken en önemli davranış ise helal turizmi geliştirmek olacaktır. Bunun için de ;

- ❖ Gelen turistlerden görüş almamız ve onların görmüş olduğu eksikleri gidermekle bu işe başlamalıyız.
- ❖ Konaklama sayısını ve özelliklerini geliştirmeliyiz. Aile ile kalınabilecek veya dini kurallara göre kalınabilecek konaklamaları geliştirmeliyiz.
- ❖ Sadece deniz turizmine elverişli alanlarda helal turizm ağını geliştirmek yerine iç bölgelerimize de gereken önemi vermeliyiz.
- ❖ Helal turist kapsamında sadece Müslümanlara yönelik olanaklar geliştirilmemeli diğer dinlere mensup turistlere de önem verilmeli ve onlar içinde olanaklar geliştirilmelidir.

Bu avantajların yanında ülkemizin helal turizm pazarı açısından üstünlük ve zayıflıkları olarak da ele alıp değerlendirsek karşımıza iyi bir tablo çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ab, TSM, Johan Mrm (2012). Helal Ambalaj Sorunları Kavramsal Bir Makale/ Cs Kanada Ululararası İşletme ve Yönetim, 5(2)s.94-99
- Akbaba, A., Çavuşoğlu, F. (2017). Helal Otel Kavramı Ve Türkiye’de Helal Otel Sertifikasyonu, International Journal of Contemporary Tourism Research, 1(1), 48-58.
- Akova İ.(2000); “*Alternatif Turizm Olanaklarımız*”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı:8, s.76.
- Akyol,M., Özgür K.(2014). Internet and Halal Tourism Marketing. International Periodical For The Languages Liature and History of Turkish or Turkic Volume 9/8 summer 2014p.171-186 Ankara Turkey
- Albayrak, A. (2013) Alternatif Turizm. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Arınç, K. (2018). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin İnanç Turizmi Potansiyeli ile Bölgesel Kalkınma Bakımından Değerlendirilme İmkânları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ekim 2018 22(Özel Sayı): 2129-2147
- Arpacı Ö.(2015): Helal Konseptli Otel İşletmelerinin Sezonlara Göre Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati Ve Müşteri Değeri Üzerine Etkisi, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Arpacı, Ö., Uğurlu, K. Ve Batman, O. (2015). *Helal Konseptli Otel İşletmelerine Yönelik Yapılan Müşteri Şikayetleri Üzerine Bir Araştırma*. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(11), 181-198.
- Ayaz, N., Eren, M., Kaçar, F., “*Helal Turizm ve Rehberlik Hizmetleri Ekonomi*”, İşletme ve Yönetim Dergisi Cilt/Vol:1,Sayı/Issue:2,2017 Sayfa:64-77.
- Batman O. “Sorularla Helal Turizm/ Helal Turizm Nedir Veya Ne Değildir? “, International Halal Tourism Congress/07.09.April 2017/ Alanya / Turkey, sayfa 30-31-32
- Batman, O.(2015). “*Helal Turizm*”, Zafer Bilim- Araştırma Kültür –Sanat Dergisi, Eylül -2015, Sayı:46, Yıl:39,50-51
- Batman, O. Ve Arpacı, Ö. (2016). Helal Turizmin Felsefesi Teorisi Uygulaması. Türkiye: Alim Kitapları.
- Batman, O.Boğan, E. Sarışık, M.(2015). “Helal Turizmin Kavramsal Çerçevesi Ve Türkiye’deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, 3rd International Congress of Tourism & Management Reaserches
- Batman, O., Oktay, K. ,Poyraz, H.(2017). “ Helal Konseptli Otellerde Tutundurma Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme. Bahar 2017 cilt:2 no:1, Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmalar Dergisi
- Battour, M. Ve Ismail, M. N. (2016). Halal tourism: Concepts, Practises, Challenges and Future. Tourism Management Perspectives, 19, 150-154.
- Battour, M. Ve Ismail, M. N.(2015). Halal tourism: Concepts, Practises, Challenges and Future. Tourism Management Perspectives,5, 1-5.
- Baytok A., PELİT E., SOYBALI H.H.; “*Alternatif Turizm Mi Turizmde Çeşitlilik Mi ?Kavramsal Değerlendirme*”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Ersosde) Ös-İv: 1-14 (2017)
- Baysal, D. Türkiye’de Helal Turizm Halal Tourism In Turkey Халяль Туризм В Турции.

- Bingöl Z. “Akdeniz Bölgesinin Kültür ve İnan. Turizmi Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi”,2004 1:125-137/ Muğla Üniversitesi
- Büyüksalvarcı, A., Dinç, İ.,” *Helal Turizm: Türkiye’de Yeri ve Türkiye- Malezya Kısa Bir Karşılaştırmalı Değerlendirme*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt:12 Sayı:66 Ekim 2019 Issn:1307-9581
- Çalık, A., Adam, A. “Helal Turizm: Teorik bir İnceleme “International Halal Tourism Congress/ 04-06 April 2019/Antalya/Turkey
- Çavuş Ş. Tanrıverdi A.(2000). “*Sürdürülebilir Turizm ve Yerel Ölçekli bir Sürdürülebilir Turizm Gelişme Modeli Önerisi*” Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Sayı:11, S.149-159
- Çetin C. “Dünyada Parlayan yıldız Helal Turizm”, International Halal Tourism Congress/07-09 April /Alanya /Turkey sayfa 19.)
- Çetin C. ve Dinçer. M. Z.(2016). Muslim Friendly Tourism (MFT): A Discussion Journal of Tourismology, 2(1). 65-67.
- Din, K.H. (1989). Islam And Tourism Patterns, Issues And Options, Annals Of Tourism Research, 16, 542-463.
- Dinçer İstanbullu, F. Bayram Erkol, G. “ İslami Bakış Açısıyla Helal Turizm1”, Spring-2017 Vol:2 No:1 International Journal Of Turkic World Tourism Studies
- Dinçer. M. Z. Ve Türkay, B.(2016). Geleceğe Yönelik Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Açısından Helal Turizm Konseptli Sağlık Turizmi Uygulanabilirliği Ve Ekonomik, 17. Ulusal Turizm Kongresi Akademi Sektör Buluşması.
- Doğan, M.(2008). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Bağlamında Türkiye’de İslami Turizm 3. Balıkesir Ulusal Turizm, Bildiriler Kitabı,(Pp:388-392), Balıkesir
- Doğan, M. (2010).”Türkiye’de İslami Turizmin Gelişimi: 2002-2009”, Political Economy,Crisis And Development(Politik İktisat, Kriz Ve Kalkınma), S471-478
- Doğan O. Helal Turizm Kavramı: Tanımı ve Kapsamı, 2019, <http://Acikerisim.Antalya.Edu.Tr/Handle/20.500.12566/230>
- Doğan, Ö.S. ve Duran, E.(2018). Türkiye Turizm Coğrafyası. Paradigma Akademi Yayıncılık, Çanakkale.
- Doğanay H.(2001). Türkiye Turizm Coğrafyası, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları,S:50
- El-Gohary, H. (2016) Halal Tourism, Is It Really Halal ?,Tourism Management Perspectives Journal, 19,123.
- Gelir A., “Dünyada Helal Çalışmalarının Dünyü Bugünü ve Hedefleri”, International Halal Tourism Congress/07-09 April 2017/Alanya /Turkey, sayfa 22-23
- Hacıoğlu N. , Oflaz, M., Buzlukçu, C. Ve Kılıç, A. (2015). Yerli Turistlerin Helal (Muhafazakar) Konseptli Otelere Yönelik Tutumların Belirlenmesi: Afyonkarahisar Termal Otelleri Örneği. Eitoc 1. Avrasya Uluslararası Turizm Kongresi Güncel Konular, Eğilimler Ve Göstergeler. M.Akif. Çukurçayır, Alaattin Başoda,Şafak Ünüvar, Mehmet Sağır, Münever Çiçekdağı, Semih Büyükippekçi(Ed). Konya: Aybil Yayınları.489-502
- Hacıoğlu N.(2017). Türkiye'de Helâl Turizm. International Halal Tourism Congress / 07-09 April 2017 / Alanya / Turkey,47
- Hassan, A. R. (2007). “Islamic Tourism” Revisited, Islamic Tourism Media, Issue: 32
- Henderson, J. C. (2003). Managing Tourism And Islam İn Peninsular Malaysia. Tourism Management, 24(4), 447-456.

- Henderson, J. C. (2010). Şeriat Uyumlulu oteller. Turizm Ve otelcilik Araştırması, 10(3). S. 246-254.
- International Halal Tourism Congress/ 04-06 April 2017/Antalya/Turkey
- International Halal Tourism Congress/ 04-06 April 2019/Antalya/Turkey
- İçöz, O.(2005). Truizm Ekonomisi. Ankara. Turhan Kitapevi.
- Kunt S. (2017). “Helal Turizmin Ortaya Çıkış Süreçlerinin Analitik Olarak Değerlendirilmesi” “Akademik Bakış Dergisi Sayı:64 Kasım-Aralık (2017) Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
- Kültür Ve İnanç Turizmi , Güney Ege , İssn 2148-7685 Temmuz /2017 Yıl 4/ Sayı13
- Kozak, N. Kozak, M.A, Kozak, M. (20014). Genel Turizm İlkeler Kavramları(16. baskı)Ankara. Detay Yayıncılık.
- Mohsin, A., Ramli, N. Ve Alkhulayfi, B. A., (2016). Halal Tourism: Emerging Opportunities, Tourism Management Perspectives, 19, 137-143.
- Mohsin, A., Ramli,N., Alkhulayfi, B.A. (2015). Halal Tourism: Emerging Opportunities, Tourism Management Perspectives.
- Namin, A.T. (2012). Islam and Tourism: A Rewiew on İslamic Republic on Iran International journal of Management and Humanity Sciences,1(1) ss.17-23.
- Oflazi,M.(2015). Turistik Ürün Çeşidi Olarak Helal Turizm Konsepti Uygulayan Konaklama Tesislerinde Müşteri Algıları, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler
- Özdemir, H. (2015). Muhafazakar Otel Müşterilerinin Otel İşletmelerinde Aradıkları Özelliklerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi
- Özgüç N.(2011: 489-520). Turizm Coğrafyası,İstanbul
- Pamukçu, H Ve Tanrısever, C.(2016)”Yükselen Bir Turizm Çeşidi: Helal Turizm” 2. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu, 3-5 Haziran 2016, Almaty, Kazakhstan
- Pamukçu, H. Ve Sarıışık, M. (2016). Helal Turizm Kavramı Ve Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme,17. Uluslararası Turizm Kongresi, Ankara, 758,99-109
- Somuncu M., Okuyucu A., Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durumu,Sorunlar Ve Gelecek, International Conference On Religijs Tourism And Tolerance 9-12 May/Konya /Turkey
- Tekin,Ö.A(2014). “İslami Turizm: Dünyadaki Ve Türkiye’deki Genel Durum Üzerine Bir İnceleme”,Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , C.7.S.29, Ss750-766
- Terzi, H. Ve Altunışık, R. (2016). Müslüman Tüketicilerin İsrar Kavramına Bakışı, Katar ve Endonezya Ölçeğinde Kültürelarası Bir Mukayese, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,5(2), 86-103.
- Yılmaz, I. Ve Güler,E.M.(2012).”Türkiye’de Muhafazakar Değerler Bağlamında Turizm Ve Tatil Algısındaki Değişme”, Disiplinler Arası Turizm Araştırmaları Kongresi:367-378, 12-15 Nisan2012, Kemer, Antalya. 5,(6).298.
- Yüzbaşıoğlu, N. , Çaylak, P.Ç. (2019) Helal Turizm (Muhafazakar Dostu)
- Zulkifli, W. Rahman, S., Awong K and Man. Y(20119. Developing The Framework For Halal Friendly Tourism in Malaysia. Internationl Busieness Management

İnternet Kaynakları

<https://islamansiklopedisi.org.tr/helal> (27.06.2020)

<https://sozluk.gov.tr/?kelime=HELALİNDEN> TDK (27.06.2020)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Helal> (27.06.2020)

<https://tr.halalbooking.com/> (27.06.2020)

<http://www.researchgate.net/publication/257422379/17.01.2017>

<https://www.mastercard.com/news/ap/en/newsroom/press-releases/en/2019/april/mastercard-crescentrating-global-muslim-travel-index-gmti-2019-indonesia-and-malaysia-take-the-top-positions/> (27.06.2020)

<https://www.tursab.org.tr> (27.06.2020)

<https://www.ktb.gov.tr/> (27.06.2020)

www.zaferdergisi.com/makale/10774-helal-turizm-nasil-olur.html

<http://www.gimdes.org/helal-otel-nasil-olmali-2.html>, Erişim tarihi: 08 Şubat 2017.

Raporlar

- Crescentrating. (2015). MasterCard - CrescentRating Global Muslim Travel Index-2015. MasterCard & CrescentRating, Singapore.
- Crescentrating. (2016). "MasterCard - CrescentRating Global Muslim Travel Index-2016".MasterCard & CrescentRating, Singapore.
- Crescentrating. (2017). "MasterCard - CrescentRating Global Muslim Travel Index-2017".MasterCard & CrescentRating, Singapore
- Crescentrating. (2018). "MasterCard - CrescentRating Global Muslim Travel Index-2018".MasterCard & CrescentRating, Singapore.
- COMCEC (2017). Muslim Friendly Tourism: Regulating Accommodation Establishments in the OIC Member Countries. Comcec: Ankara, Turkey.
- COMCEC. (2016). Muslim Friendly Tourism: Developing and Marketing MFT Products and Services in the OIC Member Countries. Comcec: Ankara, Turkey
- Dar, H., Rahman, R., Malik, R. Ve Kamal, A. A. (2012). Global Islamic Finance Report: GIFR 2012. Edbiz Consulting Publication
- Dinarstandard Ve Crescentrating, (2012). Global Muslim Lifestyle Travel Market 2012:Landscape&Consumer Needs Study For Airlines. Destinations&Hotels/Resorts Executi ve Summary.
- Dünya Helal Birliği (2019). Helal Kavramı. <http://dunyahelalbirligi.org>, Erişim Tarihi: 07.01.2019
- Gimdes (2016). GİMDES Helal Otel Ve Konaklama Hizmeti Genel Şartname. Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalandırma Araştırmaları Derneği. İstanbul.
- Ifanca (2017), Helâl Tanımı, http://www.ifanca.org/Pages/static_webpages.aspx?page=whatisHalal, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2017.
- MÜSİAD Hizmet Sektör Kurulu Helâl Turizm Araştırması Sonuçları (2014)
- PEW RESEARCH CENTER. (2012). The Global Religious Landscape: A Report on The Size and Distrubition Of The World's Major Religious Groups as f 2010. Washington, D.C.
- PEW RESEARCH CENTER. (2015). The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010- 2050.
- World Halal Torism Association. (20169. "Dünya'da Yükselen Değer Helal Turizm Araştırma Raporu ",World Halal Tourism Association..

EKLER

Ek 1: Akdeniz Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları

Perge, Aksu ve Demre ilçesi Hristiyanlar için önemli kutsal sayılan yerlerdendir ki oldukça turist çekmektedir. Bazı illerimizde öyle alanlar ve yapılar vardır ki helal turizm için dikkat çekmekte turistlerin o alanlara yönelmesini sağlamaktadır. Bu alanları il il olarak şöyle ayıralım: Adana'da Akmescit, Sait Jacques (Eski Camii olarak camiye çevrilmiştir.), Hasan Ağa Camii, Bebekli Kilisesi, Hierapolis Kastabala Artemis Perasaia Tapınağı, Kale Kilise, Antik Kilise. Antalya'da Yirli minare, Kesik Minare (Meryem ana adına yapılan bir kilise), Karatay Medresesi, Tekeli Mehmet Paşa Camii, Aziz Nicholus Kilisesi, Abdal Musa Türbesi. Burdur'da Ulu Camii, Mimar Sinan'ın eseri olan Firdevs Bey Camiinin Vakfiyesi olan Bedesten, Ayestefonos Kilisesi. Hatay'da St. Pierre kilisesi, Habib Ün Neccar Camii, Aziz Barlohom Manastırı, Aziz Hama Kilisesi, Markikors Ortodoks Kilisesi, Beyazıt Bistami Camii. İçel'de Jüpiter Tapınağı, Dört Ayaklı Anıt Mezar, Alahan Manastırı, Kleopetra Kapısı, St Paul Kuyusu, Hz. Danyal Türbesi, Makam-ı Şerif Camii, Hazreti Lokman Türbesi, Hazreti Şit Türbesi. Maraş'ta Ulu Camii, Taş Medrese, Evri ve Tilkiler Harabeleri, Ashab-ı Kehf Külliyesi. Osmaniye'de Hamite Kalesi, Ala Camii gibi alanlar helal turizmde dikkat çekmektedir. Doğal güzelliklerinin yanında en önemli değerlerdendir. Bu değerler ve helal turizmin yoğun olduğu alanlar kabaca harita 4'te gösterilmiştir (Bingöl 2004,125-137).

Ek 2: Ege Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları

Bölgenin özellikle İzmir, Muğla, Denizli gibi illeri daha çok turist çekerken diğer illeri de es geçmememiz gerekir. Bu illerimizde doğal güzelliklerin yanında inanç, kültür turizmi oldukça etkili olmaktadır. İnanç turizminde sadece Müslüman turistlerin kastedilmediğini diğer dinlere ait eserler de önemli konumda yer almaktadır. İzmir: Meryem Ana Evi (Hristiyanlar), İsa Bey Camii, Hisar Camii, Yedi Kiliseden üçü, İzmir Kilisesi, Karataş Beth İsrail Sinagogu, St.Jean Bazilikası, Saint John Kilisesi, Saint John The Baptist Kilisesi, Yali Mosque, Fatih Çinili Camii, Saint Polycorp Kilisesi, Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Alaçatı Camii, Başdurak Kemeraltı Turistik El Sanatları Çarşısı, Kestane Pazarı, Aziz Dimitros Camii, Şadırvan Camii, Şeyh Bedrettin Kilisesi, Salepcioğlu Camii, Ayşe Kadın Camii, İbni Melek Türbesi, Aya Fatini Kilisesi, Agios Konstantinos Kilisesi. Manisa (Sard): Sard Kilisesi, Sard Sinagogu, Alaşehir Kilisesi. Denizli (Pamukkale): Laodikya Antik Kenti. Aydın: Afrodite Tapınağı, Kale İçi Camii, Kaçarlı Cihanoğlu Külliyesi, İlyas Ağa Camii, Aydın Nasuhpaşa Külliyesi. Muğla : Siteler Şirinye Camii, Firuz Bey Camii. Afyonkarahisar : Ulu Camii, İmaret Camii, Sultan Alaaddin Camii, Taş medrese, Çay Kervansarayı. Kütahya: Ulu Camii, Çinili Camii, Hayma Ana Türbesi, Kurşunlu Camii, Ali Paşa Camii, Şengül Camii, Dönerler Mevlevihanesi. Uşak: Blaundus Antik Kenti, Şehaste Antik Kenti, Hacım Sultan Türbesi, Pepuza Antik Kenti gibi yapılar helal turizmde turistlerin deniz turizminden sonra en çok ilgilendiği ve turistlerin en çok ziyaret ettiği yapılardandır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı).

Ek 3: Marmara Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları

Bilecik: Orhan Gazi Camii, Osman Gazi Camii, İmaret, Emirler Camii, Akkaldırım Camii, Köprülü Mehmed Paşa Camii, Ertuğrul Gazi Mescidi, Mihal Bey Camii, Çelebi Mehmed, Hamidiye Camii, Kasım Paşa Camii ve Külliyesi, Ertuğrul Gazi Türbesi, Edebalı Türbesi, Said Bey Çeşmesi, Ayşe Hatun Çeşmesi. Balıkesir: Yıldırım Camii ve külliyesi, Zağanos Paşa Camii ve külliyesi, Yeşilli Camii (Hisariçi Camii), İbrahim Bey Camii (Hacı Arifağa Camii), Hamidiye Camii, Ulu Cami, Eşref Rumi Camii, Hüdavendigâr Camii, Taksiyarhis Kilisesi (Ayvalık), Aya Nikola (Taksiyarhis) Kilisesi (Ayvalık), Ayışığı Manastırı (Ayvalık), Leka Manastırı (Ayvalık), Ayazma Kilisesi (Ayvalık), Güre Beldesi kilise kalıntısı (Edremit),Yukarı Yapıcı Köyü Kirazlı Manastırı (Erdek), H. Hüseyin Bey Köyü Kilise (Gönen), Çınarlı Köyü manastır kalıntısı (Marmara Adası), Ekinlik Köyü kilise kalıntısı (Marmara Adası). Bursa: Emir Sultan Camii ve Türbesi, Yeşil Türbe, Kozan Han, Ulu Camii. Çanakkale: Fâtih Camii, Abdurrahmân Camii, Sefer Şah Camii, Aslıhan Bey Camii ve Külliyesi, Hüdâvendigâr Külliyesi, Ulu Cami, Hüdâvendigâr Camii, Azebler Namazgâhı, Gâzi Süleymân Paşa Camisi, Süleymân Paşa Camii, Yâkup Bey Külliyesi, Ahmed Bîcân Türbesi, Sarıca Paşa Türbesi, Yazıoğlu Türbesi, Gâzi Süleyman Paşa Türbesi, Alay Han Camii, Şerbetçi Baba , Tifli Camii. Edirne: Selimiye Camii, Üç Şerefeli Cami, Eski Camii, Sweti George (Esweti Georgi) Ortodoks Kilisesi, İtalyan (Katolik) Kilisesi, Şehzade Türbeleri, Vali Hacı İzzet Paşa Türbesi. İstanbul: Aya İrini Kilisesi, St. Antoine Katolik Kilisesi, Fenari İsa Camii, Küçük Ayasofya Camii, Hıka-ı Şerif Camii, Kılıç Ali Paşa Camii, Süleymaniye Camii, Sultan Ahmet Külliyesi Camii, Şehzade Camii, Fethiye Cami Eyüp Sultan Camii ve külliyesi, Fatih Camii ve külliyesi, Mahmud Paşa Camii ve külliyesi, Mihrimah Sultan Camii ve külliyesi, Sultan Selim Camii ve külliyesi, Haseki Camii ve külliyesi, Davûtpaşa Camii ve külliyesi, Kara Ahmed Paşa Camii ve külliyesi, İbrahim Paşa Camii ve külliyesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve külliyesi, Eski Valide Sultan Camii ve külliyesi, Çinili Camii ve külliyesi, Beylerbeyi Camii ve külliyesi, Süleymaniye Camii ve külliyesi, Sultan Ahmed Camii ve külliyesi, Bayezid Camii ve külliyesi, Nûruosmaniye Camii ve külliyesi . Kırklareli: Hızır Bey Camii, Beyazıt Camii, Kadı Cami, Bayezid Camii, Sokullu Mehmet Paşa Camii, Küçük Ayasofya (Gazi Süleyman Paşa) Camii. Kocaeli: Orhangâzi Camii, İmaret Camii. Sakarya: Rüstem Paşa Camii, Orhan Gâzi Camii, İmaret Camii, Şeyh Muslihiddin Camii. Tekirdağ: Rüstem Paşa Camii, Prens Rakoczy (Rakosi) evi, Namık Kemâl anıtı, Hürriyet Anıtı, Eski Cami, Süleymaniye Camii, Sohteoğlu Camii, Hasan Efendi Camii. Yalova: Hersekzade Ahmet Paşa Cami, Rüstem Paşa Camii, Hacı Ali Paşa Camii (Ahmet Çelebi), Çarşı Camii gibi alanlar helal turizmde önemli paya sahiptir (Kültür ve Turizm Bakanlığı).

Ek 4: Karadeniz Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları

Bu yapıların dağılışı ise il il farklılık göstermektedir. Ordu: Eski Pazar Camii, Hamam Camii, Laleli Camii, Taşbaşı Kilisesi, Yason Kilisesi, Şeyh Yunus Emre Türbesi. Giresun: Meryem Manastırı, Çicese Kilisesi, Göynük Kilisesi, Asarcık Kilisesi, Tamzara Kilisesi, Tamzara Şepali, Bacana Köyü Kilise Camii, Fatih Camii, Behramşah Camii,Taş Mescidi, Kurşunlu Camii, Tamzara Camii. Trabzon: Sümela Manastırı, Kızlar Manastırı, Ayavarvara Manastırı, Kaymaklı Manastırı, Vazelon Manastırı, Gülbahar Hatun Camii, Altınbaşlı Meryem Ana Kilisesi, Ortahisar Fatih Büyük Camii, İskender Paşa Camii, Yeni Cuma Camii, Ahi Evran Dede Camii, Şimşirli Baba Camisi ve Türbesi(Kültür ve Turizm Bakanlığı).

Ek 5: İç Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları

Bu yapılar, Aksaray: Ağaç Altı Kilisesi, Kokar Kilisesi, Pürenliseki Kilisesi, Karanlık Kale Kilisesi, Eğritaş Kilisesi, Sumbülü Kilisesi, Yılanlı Kilisesi, Ulu Camii, Eğri minare. Ankara: Etnografya Müzesi, Anadolu Medeniyet Müzesi . Çankırı: Ulu Camii, Ali bey Camii, Piri Sani Türbeleri. Eskişehir: Alaaddin Camii, Kurşunlu Camii. Karaman: Karadağ Binbir Kurulasan Medreseleri, Sabangülü Saklı Kiliseleri, Çeşmeli Kilisesi, Fisandan Kilisesi. Kayseri: Ulu Camii, Meryem Ana kilisesi, Kale Camiiler. Kırıkkale: Kaçubaba, Haydar Sultan Camii. Konya: Sahip Ata Camii, Şems-i Türbesi, Sadrettin Konevi Camii, Sille Aya Elena Kilisesi, Nakiboğlu Camii. Nevşehir: St Jean Kiliseleri, Kaya Oyma Kiliseleri, Taşkınpaşa Camii, Aşçıbaşısı Camii, Kızılkaya Camii, Ulu Camii, Karanlık kilise, Tokalı kilise. Niğde: Alaeddin Camii, Kığılı Camii, Kemali Ümmi Camii. Sivas: Divriği Ulu Camii, Kale Camileri, Aliağa Camileri, Alibaba Camileri. Yozgat: Akdağmadeni Kilisesi, Çapanoğlu Cami (Duran, Doğan 2018:21).

Ek 6: Doğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları

Ağrı: Ahmedî Hani Türbesi, Nuh Asın Camii. Bingöl: Yusuf Harputî Kalori. Bitlis: Zülkif As Makamı, Ahlat Kenti, Meydanlık Kabristanı, Kotum Baba. Elazığ: Arap Baba Türbesi, Mansurbaba Türbesi. Erzincan: Gülcü Baba Türbesi, Terzi Baba Türbesi . Erzurum: Habib Sara Türbesi, Umudum Baba Türbesi, Pir Ali Baba Kabri, Hacı Ahmet Baba Türbesi. Hakkâri: Seyyit Tanı. Kars: Kümbet Camii, Fethiye Camii, Celal Baba Türbesi, Ani Harabeleri . Şırnak: Nuh Peygamber Türbesi, Şeyh Ahmet EL Cezerî Türbesi. Tunceli: Hıdır Abdal Sultan Merkezi, Munzur Baba Gözeleri. Van: Seyyit Fehim Arvası, Van Kalesi, Harnar Medresesi (Kültür ve Turizm Bakanlığı).

Ek 7: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Helal Turizmde Yoğunlukla Tercih Edilen Turizm Alanları

Adıyaman: Nemrut Dağı Tümülüsü, Üzeyir As. Türbesi, Abuzer Gaffari Türbesi, eski yerleşim birimlerinin fazlalılığı. Batman: Seyyid Bilal Türbesi. Diyarbakır: Hz.Süleyman, 47. Sahabe Kabri, Yunus (As.), Cercis (As.), İlyas, Saad İbn-i Ebu Vakas, Elyasa, Zülküf, Harut, Hallak, Hz.Danyal ve Enus'un kabirleri. Gaziantep: Yuşa peygamber kabri, gastronomi özelliğiyle ön plana çıkması turist sayısında artışı sağlaması . Kilis: Hz. Şemum Nebi, Şeyh Mansur, Şeyh Muhammet Ensar kabri. Mardin: Zeferan, Deyr'ul, Deyr'ul Umur, Mar Behram. Siirt: Hz.Veyssel Karani Türbesi, Şeyh İsmail Fakirullah, Şeyh Muhammet Türbesi, Şeyh El Hüseyin Makamı.Şanlıurfa: Göbeklitepe, Hz. İbrahim As. Makamı, Balıklı Göl, Eyüp As. Türbesi, Rahime Hatun Türbesi(Doğan ve Duran 2018).